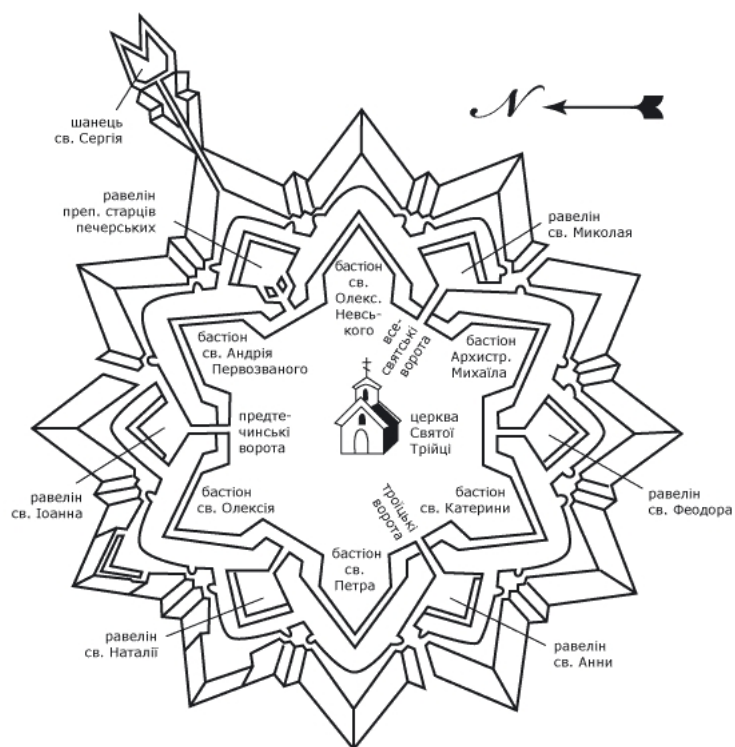

Володимир Поліщук

ЗРОБЛЕНО В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

КНИГА ПУБЛІКАЦІЙ

Кіровоград
2014

УДК 070
ББК 76

Поліщук В.

П252 Зроблено в Єлисаветграді /Поліщук В. – Кіровоград:,
2014. – 204с.

У книзі зібрані публікації журналіста Володимира Васильовича Поліщука, які вийшли друком у 2006-2014 роках у центральних та обласних друкованих виданнях - газетах «День», «Газета по-українськи», «Іменем закону», «21-й канал», «Сільське життя плюс» та ін.

УДК 070
ББК 76
© В.В. Поліщук, 2014
© poly-kancler.kr.ua
© poly-kancler.com.ua

СКІФСЬКИМ БАБАМ ПОТРІБЕН ДАХ НАД ГОЛОВОЮ

Унікальна експозиція древніх скіфських статуй, які тихо руйнуються біля обласного краєзнавчого музею по вулиці Дворцовій, привертає увагу перехожих своєю потойбічною екзотикою. У скульптурах є якась космічна енергетика. У їх творців така статуя на кургані символізувала зв'язок землі з небом, а небо у кочівників вважалося священним. Кам'яні скульптури є унікальними творами мистецтва, однією з візитних карток України. Однак у Кіровограді такі раритети залишилися без турботливого нагляду.

Кіровоградська колекція скіфської скульптури з шести статуй VI-IV ст. до н. е. чи не найбільша в Україні.

Три з цих древніх автохтонних зразків кам'яної пластики отримані у спадок від першого музею у місті, яким завідував видатний місцевий історик, археолог і етнограф Володимир Миколайович

Ястребов (1855-1898).

З його іменем взагалі пов'язане відкриття скіфських антропоморфів у степовому Придніпров'ї. Кіровоградське зібрання сьогодні налічує лише вісім одиниць (одна неолітична антропоморфна стела, шість скіфських статуй і одна середньовічна половецька “баба”), але за кількістю витворів скіфського кам'яного різьярства воно може вважатися визначною колекцією.

Розташовані експонати у примузейному сквері (5) та у музейному дворі (1). Якщо дивитися на них з вулиці Дворцової, то скульптури розміщені зліва-направо у такій послідовності: з червоного граніту, VI ст. до н. е., знайдена К.А.Абергасовим у 1883 році при розкопці кургана біля села Станішине (тепер – село Сокільники Знам'янського району); з рожевого граніту, VII (?) ст. до н. е., точне місце знахідки невідоме, можливо - Лита могила, або Мельгуновський курган біля села Кучерівка Знам'янського району, 1763 року розкопали за наказом О.П.Мельгунова; рожевого дрібнозернистого граніту, V ст. до н. е., знайдена біля села Куцеволівка (Онуфріївський район) Н.М.Бокій у 1985 році; з гнейсу, VI ст. до н. е., знайдена біля села Ерделівка (тепер – село Леніна Маловисківського району) у 1880 (?) році землевласником Я.Г.Ерделі; червоно-чорного граніту, з VI-V ст. до н. е., знайдена у 1964 році О.І.Тереножкіним при розкопці кургана біля села Медерове Кіровоградського району; рожевий граніт, VI-V ст. до н. е., знайдена у 1989 році В.Ф.Єлісеєвим біля села Інгуло-Кам'янка Новгородківського району.

Як пригадує кандидат історичних наук Микола Тупчієнко, музейні працівники були проти того, щоб скіфські статуї розміщувати на вулиці під відкритим небом. Проте вони змушені були підкоритися наказу заввідділом ідеології обкому компартії, який наполягав виставити кам'яні унікальні на показ трудовому народу. Головний ідеолог Кіровоградщини навіть пригрозив – або боввани будуть на вулиці, або ваші партквитки у мене на столі. Аргумент на той час був вбивчим, тож довелося виконувати безглузду вказівку.

Скіфи розглядали кам'яні скульптури як ідоли-обереги. Боввани з'явилися в українських степах в середині 1 тис. до н. е. У композиційно-художньому відношенні вони виконані примітивно. Це доволі дивно для народу, носія високохудожнього скіфського "звіриного стилю", вихованого на контактах із давньогрецьким класичним мистецтвом.

Статуї чоловіків-воїнів зі зброєю виконані з монолітних кам'яних брил, які спершу були грубо обтесані, а потім різцем у низькому рельєфі позначені деталі. У більшості випадків воїн зображений у шоломі, з нагайкою в руці, підперезаний широким поясом, з мечем, бойовою сокирою. Обов'язковими аксесуарами для ранніх статуй були бойовий пояс і масивна нашийна гривня. Як правило, присутні три-чотири предмети - ріг, сагайдак, кинджал-меч.

Сьогодні відкриті та, в основному, добре вивчені тисячі скіфських поховань. Проте, враховуючи поминально-культовий характер статуй, неможливо пояснити, чому немає переконливих слідів встановлення їх над похованнями скіфів. Сама назва - «баба» або «бабай», на тюркських мовах означає «предок», «старець». Але це не надмогильні пам'ятники — вони носили життєстверджуючий характер. Статуї мали приносити успіх, добробут, родючість. Стояли вони на святилищах серед родових могил, а ці могили розташовувалися у курганах. Перед статуями могли бути кам'яні вівтарі, де приносилися жертви. Кочівники вірили в безсмертя душі, і в основі їхнього похоронного культу лежала ідея реінкарнації — нових народжень. Тому кам'яні статуї були вмістилищем душ предків. Причому іноді могил могло й не бути, а статуї стояли — це пряме підтвердження того, що мова йде про шановані місця. Хоча єдиної думки серед археологів щодо функціонального призначення скіфських статуй досі немає.

До XVII ст. кам'яні баби стояли на всіх помітних в українських степах місцях, на відомих шляхах та їх розгалуженнях. Але в кінці XIX – на початку XX ст. ставлення до них кардинально змінилося. Селяни почали використовувати давні статуї як будівельний матеріал, а поміщики – прикрашати ними парки своїх маєтків. Майже всі «кам'яні баби» були переміщені зі своїх первісних місць. Вони використовувалися як межові знаки, кутові опори в житлових та господарських спорудах, як стовпи в огорожах, або як точила для сап, сокир та ножів. Внаслідок цього багато дрібних деталей у зображеннях втрачено назавжди.

Не виключено, що подібні скульптури сьогодні стоять біля маєтків сільських магнатів. До редакції зверталися жителі одного з західних районів області, що садибу їхнього «князя» прикрашає саме така скіфська статуя.

Археолог Микола Тупчієнко звертає увагу на цікавий факт збігу знахідок ранньоскіфських статуй з районами поширення найбільш видатних курганних поховань. Не виключено, що таке їх розташування відображає топографію скіфських племінних об'єднань з місцями, де зосереджувалося суспільне життя, відбувалися поховання померлих, відправлялися релігійні культи, встановлювалися статуї вождів-родоначальників. Микола Петрович зазначає, що на думку видатного українського археолога О.І.Тереножкіна, кам'яні скульптури були встановлені по периметру скіфської держави і відігравали роль своєрідних охоронців скіфських етнічних земель.

- У 1990 році до Кіровограда приїжджав журналіст американського журналу National Geographic, - пригадує Тупчієнко. – Мета його візиту – сфотографувати скіфські статуї біля нашого краєзнавчого музею. Американка вибрала куцеволівський бовван і попросила вивезти його у степ та встановити на кургані. Я став пояснювати, що коли встановлювали статуї на вулиці біля музею, то вбетонували їх в землю.

Тож тепер її треба обкопати і витягнути разом з цим бетоном. А на це піде багато часу і ця операція може пошкодити скульптуру. Американка вирішила обмежитися фотографуванням скульптури прямо біля музею. Біля підніжжя «баби» росла самітня висока стеблина пирію. Фотографу це сподобалося, оскільки трава символізувала степ. Але Ю.В.Болтрик - археолог з Києва, який супроводжував іноземку у поїзді по Україні, прямо перед об'єктивом поспішив вирвати пирій, чим змусив фотографа розсердитися.

Та якщо адміністрація музею попиклувалася про те, щоб ніхто не вкрав експонати з вулиці, то їх не застрахували від малолітніх «художників», які обмальовують скульптури фарбою з балончиків. Потім, під час зняття її агресивними рідинами, руйнується рельєф забражень. Скульптури покриваються лишайником та мохом, поступово розпадаються. Фахівці дійшли висновку, що в цьому винні кислотні промислові викиди. А зміна температур, вітри, опади поступово точать будь-які кам'яні витвори. Та коли їм понад 2.5 тисяч років, то процес ерозії набуває вбивчої сили і не виключено, що через кілька років скульптури нагадуватимуть безформні брили.

Виходом є розміщення статуй у спеціально обладнаному окремому приміщенні – лапідаріумі, де кам'яну пластику можна не тільки зберегти, але й безпечно показати її екскурсантам. Однак добрі наміри в Україні — це одне, а їхня реалізація — зовсім інше. Наша влада починає бити на сполох лише тоді, коли щось уже безповоротно втрачено.

ТУТ ПРОДОВЖУЮТЬ УЧИТИ ДУХОВНОСТІ

На Кіровоградщині є чимало сіл з багатою історією. До них можна віднести і село Єлисаветградку з Олександрівського району. Засноване воно у 30-40 роках XVIII століття козаками та селянами-втікачами і отримало назву Михайлівка. У 1830 році село перейменували на Єлисаветградку - за назвою розташованого тут Єлисаветградського уланського полку. У селі було 77 вітряків, 3 олійні, 3 кузні, 8 дрібних землеробських підприємств.

Проживало 113 столярів і бондарів, 422 кравці та ковалі, 8 гончарів, 98 чоботарів-шорників, ткачів, прядильниць, понад 400 панчішників. 31 кустарне підприємство виробляло полотно, шкіру, килими, які вивозили навіть за кордон. У 1886 році у волосному центрі Єлисаветградка були 2 дерев'яні православні церкви, єврейська синагога, школа, винокурений завод, 9 лавок. Двічі на рік - 9 травня та 8 листопада, збиралися великі ярмарки, на які приїжджали торговці з Херсонської та Київської губерній, а базари збиралися щоп'ятниці.

Першу церкву у Єлисаветградці побудували у 1807 році.

Була вона дерев'яною і носила ім'я св. Архистратига Михаїла.

У 1885 році на кошти прихожан замість старої церкви звели нову.

Церкву Успенія Пресвятої Богородиці у селі побудували у 1841 році на кошти казни. У 1904 році уже на кошти прихожан замість неї звели нову.

Школи тут до 80-х років XIX століття не було. Лише у 1885 році земство на кошти громади відкрило трирічне народне училище. У 1901 році почали діяти двокласне міністерське училище на 60 учнів і церковнопарафіяльна школа для дівчат (на знімку). У 1918 році три школи об'єднали у початкову. Згодом заснували трудову школу 2-го ступеня. У 1928 році початкову школу перетворено на семирічку. У 1935-му на її базі створено середню школу.

У березні 1923 року Єлисаветградка стала районним центром. З 26 березня 1957 року - селище міського типу. У 1959 році Єлисаветградський район ліквідували і селище увійшло до складу Олександрівського району. Станом на 1 січня 2011 року у Єлисаветградці проживало 1327 осіб.

З дореволюційних будівель сьогодні у селі збереглося лише приміщення колишньої церковнопарафіяльної школи. Його не розтягнули по цеглині лише тому, що тут у радянські часи була чотирикласна школа.

Жителі Єлисаветградки знають це приміщення як школу Скрипки - у радянські часи тут викладало подружжя Скрипок. Тож у народній пам'яті за цим приміщенням і закріпилося їхнє ім'я. Десять років тому це приміщення громада передала під Свято-Казанську церкву. Увесь цей час у ній править службу отець Михайл. У цегляній будівлі зі стінами товщиною 80 сантиметрів та висотою до 4 метрів викинули два перестінки, об'єднавши таким чином три класи в одне просторе приміщення. Щоправда, при цьому довелося викинути і дві грубки, які опалювали колишні класи, тож тепер у приміщенні узимку холодно. Прихожан у церкві небагато. Не поспішають допомагати отцю Михайлу з поточними ремонтами місцеві фермери. Щоправда, небайдужих все-таки вистачає. Добрим словом згадала матушка Валентина, дружина отця Михайла, кількох людей. Зокрема місцевого підприємця Олександра Пісного та уродженця Єлисаветградки, а нині жителя у Москві, який часто навідується у село, де проживає його батько. Цей чоловік подарував церковні книги, і у наступний приїзд пообіцяв привезти нові подарунки.

За радянські часи місто Єлисаветград перейменовували тричі (Зінов'ївськ, Кірове, Кіровоград). Дивно, але комуністичні перейменування не торкнулися Єлисаветградки. Хоча, хіба можна шукати логіки у діях комуністичних лідерів. Якби в них була хоча б частка толерантності, то сьогодні б на карті області збереглося б набагато більше історичних пам'яток.

НАЙБАГАТШИЙ ДРЕВНІЙ СКАРБ УКРАЇНИ ЗНАЙШЛИ У ГЛОДОСАХ

Побувати у селі Глодоси Новоукраїнського району, і не побачити місце, де 9 червня 1961 року десятикласник Володя Чухрій знайшов один з найбагатших древніх скарбів України, це все одно, що бути у Парижі, і не піднятися на Ейфелеву башту. А знайти сьогодні це місце на правому березі річки Сухий Ташлик в урочищі «Хутір», за 5 км на захід від села, навіть маючи опис місцевості, без сторонньої допомоги складно. Допомагали нам у цьому глодосяни 65-річний Микола Паскарь та 71-річний Іван Короб.

- Маємо багату історію, та не цінуємо її, - висловлював своє нерозуміння Микола Паскарь, шукаючи у густих високих травах, якими заріс схил ставу, яму. - Хоча б поставили тут якийсь пам'ятний знак!

За рік, коли Володя Чухрій знайшов скарб, Сухий Ташлик перегадили і зробили тут водоймище, - говорить Іван Короб. – Бачите, усього кілька метрів до води. Того дня Володя Чухрій повертався із колгоспного поля, де допомагав матері сапати буряки. Поспішав до школи на консультацію - завтра належало складати іспит з історії. Побачивши степового орла, який клював здобич, юнак нагнувся за грудкою, щоб кинути нею у птаха, і провалився у землю. Грунт осипався,

і Володя побачив ланцюжки, рештки зброї, стремена, фрагменти посуду, обривки тканини... Зібрав усе це у сорочку і поніс додому, де заховав у погребі під діжкою. У школі розповів про знахідку учителеві та повідомив до сільради. Учитель порадив написати листа до обласного історико-краєзнавчого музею. Володя так і зробив.

- Ми з Чухріями жили неподалік, - пригадує завідувач сільською бібліотекою у Глодосах Наталія Булика. – Дядько Володя був моїм батьком хресним. Бабуся розповідала, що чутка про скарб вмить розлетілася селом. Глодосяни поспішили на берег Сухого Ташлика, щоб і собі щось знайти у землі.

І знайшли половину золотого ланцюга, хрест, лунницю та ще кілька цінних речей. Їх багато хто бачив у селі, але у подальшому працівники КДБ та міліція так і не змогли установити, хто з глодосян їх привласнив.

Дізнався про знахідку і дільничний міліціонер Солодеев. Батько Володі передав йому заховане сином у погребі. Та коли 18 червня у Глодоси приїхали працівники музею з Кіровограда, то дільничний заявив, що скарб пропав. Шукати його довелося працівникам обласного управління КДБ, яке тоді очолював уродженець Глодос полковник Калюжний. Але й перед кадебістами дільничний розвів руками - залишив бляшки, які забрав у Чухріїв, на подвір'ї, а діти їх порозтягували.

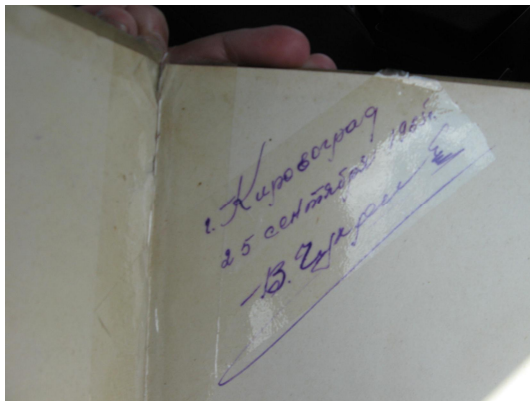
Як виявилось, капітан Солодеев сховав скарб під дахом свого будинку. Відірвали дошку і витягли звідти загорнуті у холошу старих ватяних штанів близько ста виробів із золота вагою 2,583 кг та близько 70 срібних предметів вагою 1,026 кг. Знайдене повезли до Києва і зараз воно зберігається у музеї історичних коштовностей України, розміщеному на території Києво-Печерської лаври.

Відразу у Глодоси приїхали археологи зі столиці і цілий місяць вивчали берег Сухого Ташлика.

Результати цього дослідження знайшли відображення у книзі А.Сміленко «Глодоські скарби», яка вийшла друком у 1965 році.

Щодо капітана Солодеева, то його судили. Дільничному призначили п'ять років ув'язнення.

Як пише у вищезгаданій книзі А.Сміленко, знахідка біля Глодос — це поховання знатного воїна, можливо, військового вождя, датується VII – початком VIII століття н. е., і скоріше за все там поховано заможного слов'янського князя чи військового вождя віком 20-40 років, що належав до племені уличів. Знайдена черепна кістка з слідами розсічення дає

підставу гадати, що людині завдано смертельного удару гострим зряддям по голові. Поховання здійснене за язичницьким обрядом. Тіло було спалене на погребальному вогнищі, і, як велів звичай, загиблого відправили в інший світ із повним спорядженням: мечем, кинджалом, зброєю двох бойових коней, речами побуту, численними коштовностями.

У похованні знайдено чимало золотих прикрас, у тому числі й жіночих.

Усі вони є витворами високого ювелірного мистецтва. Золоті нагрудні ланцюжки, інкрустовані дорогоцінними каменями й кольоровим склом (довжина одного з таких ланцюжків — 60 см!).

Розкішні підвіски. До одного з медальйонів було прикріплено хрест висотою сім сантиметрів, із

розширеними кінцями, на яких теж була коштовна оздоба, — тільки він до музею не потрапив, як і ще деякі речі зі скарбу. Прикраси виготовляв ювелір високого класу, про що говорять такі прийоми, як волочіння дроту, ковка, паяння, лиття. Поруч із загиблим воїном залишилися меч-шабля, кинджал, спис, стріли; залізні рукояті обтягнуто золотим листом; золоті обклашки піхов (виготовлених із дерева або шкіри) інкрустовано перлами. А от посуд — таріль, кубок, глечик — це вироби із срібла. Вони теж орнаментовані, тому про них важко говорити тільки як про предмети побуту: перед нами, звичайно, витвори мистецтва.

Щодо датування предметів, знайдених у глодоському похованні, то воно різне. Ювелірні прикраси й срібний посуд мають, очевидно, візантійське походження (втім, срібний глечик із зображенням лева, який сидить, потрапив десь аж з Ірану). Найдавнішим є медальйон із зображенням Ерота. Основна ж маса предметів була виготовлена в VI-VII століттях н.е. Більш пізнім часам належить зброя.

За цю знахідку Академія наук України преміювала Володю грошима — дали 200 карбованців, - говорить Іван Короб. — У його дружини Олени Володимирівни й досі зберігається цей папірець. У неї є ще книга

«Глодоські скарби» з автографом Володі та датою «25 вересня 1965 року».

Очевидно, книгу вручили Чухрію у Кіровограді саме цього дня.

Володимир Миколайович жартома говорив, що йому пропонували за знахідку або 21-шу «Волгу», або вступ до будь-якого інституту без конкурсу.

Володя погано навчався, тож вибрав інститут.

Та завалив уже першу сесію і повернувся у село. Я з ним та Миколою Паскарем потім були разом на водійських курсах у Новоукраїнці, жили в одній кімнаті.

Відслуживши строкову службу, Володимир Миколайович залишився в армії, був військовим льотчиком, служив у ракетній частині у Коломиї. А демобілізувавшись, повернувся у Глодоси. Помер два роки тому.

У селі кажуть, що приблизно за 250 метрів від місця, де Чухрій знайшов скарб, на кам'яній скелі висічена турецька мітка – півмісяць. Чому турки зробили позначку на скелі – історики мають ще з'ясувати. На території села є ще дві наскельні мітки: на Катросах – половина жіночих грудей, а біля Гросулового ставу, на камені, викарбувано кінське копито, наче кінь вступив у болото. Можливо, ці орієнтири вкажуть на інші скарби у глодоській землі.

ЯК РЕВОЮЦІОНЕРИ ШУКАЛИ СПОНСОРІВ

В одному з липневих номерів за 1915 рік елисаветградська газета «Голос Юга» надрукувала історію, яка була характерною та типовою й для інших міст того часу.

Опівдні до багатого будинковласника Красуліна прийшов невідомий чоловік в офіцерській формі з шаблею та револьвером. На вигляд гостю

було 45-50 років, з чорною бородою та хворобливого кольору плямистим обличчям. Господар запропонував присісти і поцікавився причиною візиту.

Я член організації, яка бореться з німецьким засиллям, - заявив невідомий. – Нам потрібні гроші. Великі кошти. Ми знаємо, що ви багата людина. На мою долю випав жереб звернутися до вас від імені нашої організації з вимогою дати нам грошей.

Красулін слухав гостя з розкритим від здивування ротом. Він не перший в Єлисаветграді, до кого зверталися з подібними «проханнями» представники різних анархістських та революційних організацій. По місту ходили чутки, що ті, хто відмовляв рішучим проханням вимагачів, потім довго жалкували про це.

- Яку ж суму ви хочете отримати від мене? – запитав Красулін, перервавши хвилиenne мовчання.

І відповідь не забарилася:

- Моя організація вирішила взяти у вас щонайменше 100 тисяч рублів! – рішуче заявив гість.

- Чому ж саме до мене ви звернулися за грошима? – ще раз спробував уточнити Красулін.

- Так ви ж багата людина! Крім вас, ми проситимемо грошей й в інших елисаветградських багачів, до яких підуть члени нашої організації, - пояснив гість.

- Але таких грошей у мене немає! – розвів руками господар. – Мій капітал у нерухомому майні та маєтку.

Гість напевне чекав на такий поворот справи:

- Але ж ви можете все це заставити!

- Для цього потрібний час, не менше місяця, - парирував господар.

- Нам чекати немає коли, - різко і з образою відповів невідомий, перекладаючи від хвилювання револьвер з руки в руку.

Красулін, не відводячи очей від зброї, спробував піднятися з крісла, щоб зателефонувати до поліції, чи втекти з кабінету на вулицю. Невідомий теж встав, направив на Красуліна револьвер і заявив, що якщо господар заб'є тривогу, то він застрелить його, а собі пустить кулю в скроню.

Після тривалих торгів невідомий погодився узяти наявні у Красуліна 30 рублів, і пообіцяв зайти за рештою грошей наступного дня.

Коли за гостем закрилися двері, спітнілий від хвилювання Красулін підняв слухавку телефону і повідомив до поліції про вимагача.

Біля будинку Красуліна по вулиці Московській поліція влаштувала засідку. Коли наступного дня з'явився невідомий, поліцейські вибігли з-за рогу будинку. Зав'язалася перестрілка, та обійшлося без жертв. Вимагача затримали. Під час обшуку у його кишені знайшли документи на ім'я М.Ф.Сулаєва та 418 гривень.

БУДИНОК ДЛЯ "АЗАРДНИХ" ЛЮДЕЙ

Не кожне губернське місто Російської імперії, не кажучи уже про повітові міста та містечка, могли похвалитися тим, що у них був ігровий дім. А у Голованівську такий був. Збудували його у 1908 році. Сьогодні цей двоповерховий будинок по вулиці Піонерській є єдиним пам'ятником місцевої архітектури (якщо не брати до

уваги приміщення колишньої синагоги). Разом з тим ви не побачите на фасаді таблички про це. Раніше табличка була, та говорила вона зовсім про інше - що це "пам'ятка історії", бо тут у 1936 році на з'їзді голів колгоспів району виступав перший секретар ЦК КП(б) України С.Косіор.

Фасади ігрового будинку оформлені у так званому "цегляному" стилі. Особливо насичений декором головний фасад, усі деталі якого виконані з білої цегли місцевого виробництва. Центральна та бокові вертикальні площини увінчані аттиками з вазами. Над входом другого поверху знаходиться широкий балкон з ажурною кованою решіткою.

Первісне внутрішнє планування будинку не збереглося, оскільки у роки радянської влади у ньому квартирували різні районні установи.

Зокрема тут розміщу-вався районний штаб з проведення колективізації.

Сьогодні у цьому будинку також сидять держслужбовці. На початку ХХ століття у Голованівську проживало майже 8,5 тисячі чоловік (сьогодні - на 1.5 тисячі менше), 54% яких склали євреї. У містечку працювало п'ять заводів (цегельний, винокурний, свічко-салотопний, шкіряний та каретний), було 106 крамниць (!), банк, готель, десять заїжджих дворів, дві корчми та шинок. Розвитку Голованівська сприяло будівництво у 1890 році вузькоколійної залізниці. Очевидно, у містечку було чимало "азартних" мешканців, які могли б випробувати удачу і залишити гроші у будинку для "азартних" людей. (Азартна гра, з французької *jeu de hasard* - "гра випадку", до революції в Росії писали "азартна гра", існувало і забуте нині слово "азардовати" - ризикувати). Кому належала ідея будівництва, хто вклав гроші і кому належав ігровий дім — поки що не встановлено.

А серед багатих людей нашого краю було чимало заядливих картярів. Один з них - цукровар Лев Бродський, мав казино "Конкордія", яке побудував... також у 1908 році. Перебуваючи в Європі, Лев Ізраїлович програв великі суми в ігрових будинках.

Азартним іграм та їх впливу на долі людей, які ними захоплювалися, присвячені кілька творів російських класиків. У Пушкіна на азартній грі побудований сюжет повісті “Пікова дама”. Комедійна песа Гоголя “Гравці” піднімає образ шахраїв. Також тему азартної гри в якості завязки сюжету використав Лермонтов у “Маскарад”. Достоевський присвятив картярству роман “Гравець”, який розповідає про духовне засліплення людини, чиїм змістом життя стає азарт. Мандельштам у вірші “Казино” образно описує свій стан, коли опинився в оточенні гральних апаратів. В оповіданні “Геніальний гравець” Грін вводить в сюжет ідею безпрограшних карт, яка вбиває ідею самої гри. В оповіданні “Система” Купріна йде мова про непереможного гравця з Монте-Карло, якому через його здібності, власники казино закрили доступ у свій заклад.

Які драми розігравалися у стінах Голованівського ігрового дому історія змовчує. А вони можуть розповісти не про одну трагедію відвідувачів, яка б сміливо могла б стати основою чергового твору для класика. І так тривало дев'ять років. У Радянському союзі азартні ігри переслідувалися як вид спекулятивного збагачення і були заборонені. До речі, нинішня влада України також не заохочує азартні ігри, які організовує не держава.

ЕЛИСАВЕТГРАДЦІ ПИЛИ ВОДУ З ВЛАСНИХ ДЖЕРЕЛ

ВОДОНАПОРНАЯ БАШНЯ

Історія водогону Єлисаветграда починається 3 червня 1880 року. Цього дня на засіданні Думи міський голова Пашутін вніс на обговорення питання про його спорудження. Створили комісію, виділили їй близько 5000 рублів, домовилися з інженером Алтуховим про проведення пошукових робіт щодо кількості та якості води і розробки техпроекту водогону.

Михайло Алтухов був знаним інженером: він побудував у Царському Селі перший у Росії міський водогін та дві водонапірні башти, провів значні роботи з водопостачання міст Білостока, Двінська, Калуги, Новгород та Феодосії. Єлисаветградці уклали з ним договір 24 червня.

Інженер зобов'язався за 4000 рублів дослідити воду джерел Озерної Балки і, якщо виникне потреба, колодязів на березі Інгулу, а також здійснити нівелювання міста для складання проекту міського водогону у межах до 30 верст (верста – 1.06 км).

Алтухов виявив джерела на обох берегах Біянки, у верхній течії Сугоклеї та на Озерній Балці. Проби води дали позитивний результат. Та справу довелося відкласти через фінансові проблеми. У 1881 році містом прокотилися єврейські погроми, це позначилося на економічному благополуччі Єлисаветграда, оскільки міська управа повинна була майже усі свої кошти витратити на підтримку сімей потерпілих.

До ідеї будівництва водогону повернулися лише у 1891 році. Алтухову запропонували переробити проект на потужність 150 тисяч відер води за добу замість запланованих раніше 300 тисяч. Для будівництва запросили представників відомих фірм та заводів, які займалися водогінними роботами. Однак жодна з фірм не гарантувала необхідну кількість та якість води, а лише прокладку труб та встановлення машин. Тоді місто запропонувало Алтухову узяти на себе усі обов'язки з реалізації проекту.

Завершили споруджувати водогін у 1893 році. 17 травня відбулося його урочисте відкриття. Після молебню міський голова відкрив фонтан ключем. Водночас були пущені струмені із трьох розташованих поблизу бульвару пожежних кранів.

Священики освятили водонапірну башту, машинне приміщення і водозбірні колодязі. Алтухов провів водогін довжиною 15 верст 127,6 сажня (сажень – 2,13 м) з 146 пожежними кранами і 95 дворовими водогонами.

З 1 квітня 1896 року водогін перейшов у відання міського управління, мережу водогінних вуличних труб збільшили до 17 верст 20 сажнів, кількість пожежних кранів - до 167, дворових водогонів — до 160. З 1898 року питаннями водо- та електрозабезпечення Єлисаветграда займався інженер-технолог Є.Тамм.

Вода відпускалася споживачам за різними цінами. Так кавалерійське училище у 1893 році платило за одне відро по $\frac{1}{4}$ копійки, а готель на розі вулиць Дворцової та Миргородської – $\frac{1}{2}$ копійки за відро. Оскільки водолічильників тоді не було, то, очевидно, вірили споживачам на слово. Біля вуличних колонок можна було напоїти велику рогату худоби та коней за ціною по 1 копійці з голови.

Водонапірна башта знаходилася у верху Пашутінської вулиці, зліва у кварталі між вулицями Єгорова та проспектом Комуністичним. У середині башти був бак ємністю 300 кубометрів. Навколо нього – гвинтові сходи, поки яких можна було піднятися на верх споруди. У радянські часи на даху башти був влаштований оглядовий майданчик, з якого відкривалася чудова панорама міста (на знімку 1939 року – вид з башти у напрямку хлібозаводу по вулиці Шевченка).

Дехто з краєзнавців стверджує, що башту знищили радянські війська, які залишали місто у 1941 році. Але це не так – під час окупації водогін працював.

Як розповідав нині покійний кіровоградець Юрій Анатолійович Назаретов, подача води припинилася лише з відходом німців.

1 січня 1944 року німці примусово виселили мешканців сусідніх з баштою будинків, військовополонені занесли у підвал споруди 50-кілограмові авіаційні бомби.

А о 16-й годині 4 січня 1944 року німці висадили башту у повітря. Підтвердженням цьому є свідчення полоненого офіцера 10-ї технічної команди 3-ї німецької армії Віллі

Вільгельмовича Каміфа: «За декілька днів до відступу з міста мені стало відомо, що у Кіровоград повинна прибути спеціальна команда №215 для підриву усіх об'єктів міста, але у зв'язку з певними обставинами (поспішним відступом) ця команда прибути не змогла. Тоді підри्व частини об'єктів міста поклали на нашу команду. Ми підірвали і підпалили електростанцію, водонапірну башту, маслозавод, спиртогорілчаний завод, птахокомбінат.

На кожний об'єкт виділялися групи у кількості чотирьох чоловік під командою фельдфебеля. Нашою групою командував фельдфебель Штулерман. Всією роботою по підриву згаданих об'єктів керував шеф 10-ї технічної частини 8-ї армії майор Шульц. Подібними командами зруйновані решта промислових і культурно-соціальних об'єктів міста».

До речі, жителі Новомиколаївки пам'ятають водонапірні башти-близнюки (на знімку, датованому 8 травня 1977 року). Їх побудували німці влітку 1942 року для залізниці. Споруджувала башти німецька компанія «Оргентедт». Працювали вони до того часу, поки залізниця використовувала паровози. А у ніч на 2 червня 1996 року згоріла одна башта. Через деякий час якісь кмітливі люди порізали їх і здали у брухт.

Фото з особистого архіву Ю.Тютюшкіна

БАНКІВСЬКИЙ КЛЕРК ДОПОМІГ ШАХРАЯМ

15 вересня 1911 року в елісаветградське відділення російського банку для зовнішньої торгівлі прийшла телеграма з Харкова. Місцеве відділення Російсько-азіатського банку повідомляло, що потрібно виплатити Костянтину Германовичу Фінгергуту 3000 рублів з його поточного рахунку в Російсько-азіатському банку.

Того ж дня, після обіду, у приміщення банку в Єлісаветграді зайшла молода людина у золотих окулярах та дорогому костюмі. Відвідувач представився Костянтином Фінгергутом, показав свій паспорт, виданий півроку тому 2-ю поліцейською частиною Єлісаветграда, а також дістав з кишені піджака копію вищеназваної телеграми.

На цій копії був такий же шифр, як і на телеграмі, яка прийшла з Харкова. Оскільки ні документи, ні зовнішність клієнта не викликали підозр, співробітник банку видав йому 3000 рублів. Відвідувач розписався у журналі і пішов.

Після видачі грошей співробітник елісаветградського банку відіслав телеграму до Харкова, що гроші видані панові Фінгергуту.

А співробітник харківського банку повідомив справжнього Фінгергута, який проживав в Одесі, про цю виплату. Його реакція була бурхливою: «Ніяких грошей я не просив, і не отримувал!»

Хто отримав в Єлісаветграді 3000 рублів за Фінгергута, стало відомо через два дні. 17 вересня начальник харківського розшукового відділення затримав підозрюваних. Їх було троє. Блондин, що відвідав банк в Єлісаветграді, Микола Гольдрінг, а також його помічники 40-річний раніше судимий за крадіжки селянин Степан Коробка та Мойша Клейн, співробітник харківського банку.

При затриманні у кишені Гольдрінга поліцейські знайшли чернетку телеграми наступного змісту: «Харків Синорусь Передайте терміново телеграфно мені Кременчук готель Пальміра 3000 рублів списавши з мого поточного рахунку Костянтин Германович Фінгергут».

Поліція встановила, що цю телеграму написав олівцем Коробка. Гольдрінг же сказав, що він виїхав у Єлісаветград і чекав умовної телеграми від подільників. І вона прийшла: «Терміново Єлісаветград до запиту Григорьеву купуйте 326». Отримавши цей текст, Гольдрінг зрозумів, що можна йти до банку, що і зробив.

У залі судового засідання Степан Коробка сидів тихо і не виправдовувався. А ось 37-річний дворянин Гольдрінг розчулив присутніх своєю історією. Мовляв, на цю фальсифікацію він пішов, тому що не вдалося життя. Він закінчив Харківський університет і був студентом останнього курсу Єкатерино-славського гірничого інституту.

Жив бідно і це підштовхнуло його на злочинну стежку. Він погодився, коли до нього звернувся Коробка, поїхати в Єлісаветград і

отримати у банку гроші за Фінгергута. Ця сповідь вплинула на рішення суду, який подарував Гольдрінгу свободу. А ось Коробка отримав рік в'язниці.

ДЕ СТОЯВ «БАТЬКО НАРОДІВ» У КІРОВОГРАДІ

У цивілізованих країнах до символів попередньої влади відношення адекватне та виважене.

Адже це історія, з неї треба робити висновки, а не воювати з пам'ятниками або ж назвами міст, які залишилися після попередньої влади.

У нас же з новим порядком символи минулої епохи викидають на смітник історії.

Так більшовики замість старих встановили свої пам'ятники. Проте лише Леніну пощастило устояти до цих днів. З «батьком народів» вчинили так, як він робив це сам.

Пам'ятники менших розмірів - у парках, скверах, біля навчальних та лікувальних закладів.

У Москві примудрилися пам'ятник вождеві встановили навіть у вівтарі православного храму!

Хвиля увіковічення його образу у бронзі, камені та гіпсі розбилася об рішення XX з'їзду КПРС, який розвінчав «культ особи Сталіна». Після цього установлені йому пам'ятники у терміновому порядку демонтували, переплавили, розбили або закопали в землю.

Перший пам'ятник Сталіну зробив скульптор М.Я.Харламов у 1929 році, напередодні святкування 50-річчя Сталіна.

Найактивніше стали встановлювати пам'ятники вождю з середини 1930-х років.

Пам'ятники значних розмірів, як правило, стояли у центрі населених пунктів, поблизу адмінбудівель.

Часто Сталіна зображали поряд з Леніним. Найпопулярнішим був пам'ятник «Ленін і Сталін у Горках» роботи українських скульпторів Є.І.Белостоцького, Г.Л.Пивоварова та Е.М.Фрідмана. Один з перших таких пам'ятників був встановлений у 1937 році у Москві. Його рекомендували зверху як зразок. Відлитий з бетону, він був встановлений у всіх обласних центрах СРСР. Пам'ятник мав успіх на виставці мистецтва у Москві в 1938 році. Начебто він сподобався самому Сталіну, і в різних містах поспішили порадувати вождя народів. Встановлювати цей парний монумент масово почали наприкінці 1930-х років. Вожді сиділи на лавці. Ленін - у невимушеній позі, закинувши ногу на ногу, заклавши ліву руку за спину Сталіну, а Сталін - трохи нахилившись, тримав у лівій руці якісь папери (можливо карту).

Були й подібні пам'ятники, які дещо відрізнялися від оригіналу. Так, у Кіровограді на сільськогосподарській виставці, яка діяла у міському саду на Олексіївці вожді були зображені дещо інакше: у Леніна ноги поряд, а не одна на іншій, а Сталін з якимсь планом на правому коліні.

В іншій варіації цього пам'ятника в руці Леніна з'являється розгорнена книга. У третій варіації пам'ятника вожді розмовляють один з одним без всяких паперів перед собою.

У Кіровограді великий пам'ятник Сталіну стояв біля Будинку офіцерів по вулиці Шевченка. Сьогодні на цьому місці гармата. Навпроти старого корпусу педуніверситету були пам'ятники відразу двом вождям, які дивилися один одному в очі.

Окрім вищезгаданого пам'ятника двох вождів на сільгоспвиставці, у Ковалівському парку стояв подібний пам'ятник, але місце Леніна на ньому зайняв «буревісник революції» Максим Горький. Окрім цього барельєф Сталіна був на одному з будинків по вулиці Дворцовій, який виходить на площу Кірова.

На честь воїнів, які загинули під час визволення Кіровограда, згідно з рішенням облвиконкому від 5 травня 1944 року, був встановлений пам'ятник біля театру по вулиці Леніна (скульптор Е.Ф.Мендич). З боку на постаменті на барельєфі були прапори, на яких портрет Сталіна. Цей пам'ятник, до речі, перший на Кіровоградщині, яким вшанували подвиг учасників Великої Вітчизняної війни. Останки загиблих воїнів у березні 1955 року перенесли на військово-меморіальне кладовище на Фортечних валах. А що цих барельєфів на пам'ятнику, то їх кілька років тому украли. І на них до того часу був портрет вождя народів, оскільки цензори не догледіли.

Фото з архіву кіровоградського колекціонера Ю.В.Тютюшкіна. Знімки датовані 1948-1953 роками.

БУВ МЛИН, ВИРУВАЛО ЖИТТЯ

Так кажуть жителі села Давидівка з Голованівського району. У багатьох з них життя пов'язане з водяним млином на Ятрані, якому судилося стати символом населеного пункту.

Сімдесятисемирічний Євген Рибак сидить на лавці на подвір'ї свого домоволодіння на березі Ятрані і сумно дивиться на млин. Це за якогось кількесот метрів від його хати. Євген Євменович 30 років пропрацював на млині. Та уже й не пам'ятає, коли востаннє крутилися його жорна.

Раніше сюди з'їжджалися підводи та машини молоти зерно з усієї округи, навіть з Підвисокого приїжджали. Чекали на свою чергу по кілька днів, - пригадує чоловік. – А нині млин стоїть пустою. Цього літа зірвало дах під час буревію. Тепер почнуть гнити балки перекриття, а там недовго й до того, що почнуть розтягати цеглу.

Село Давидівка розташоване на Ятрані за 13 км від райцентру. Проживає у ньому зараз менше 200 чоловік. Бере свій початок приблизно з 1750 року. Назване на честь першого поселенця. У 1862 році при Покровській церкві почала діяти школа. Зараз діти добираються в школу у сусіднє село Лебединку.

Відома Давидівка пам'яткою історії - Абазівським млином. Збудовано його у 1901 році німцями на гроші поміщика, контр-адмірала Олексія Абази. Він планував будувати у селі текстильну фабрику для переробки коноплі. Біля Давидівки за його планами мала пролягти і залізниця від Голованівська до Умані. Та не встиг за життя. А там повіяли буремні вітри 1917-го...

Абаза був власником маєтку у селі Межирічка (на знімку його залишки) і ще кількох об'єктів, у тому числі будинку у селі Перегонівка (у ньому сьогодні притулок для людей похилого віку) та Давидівського млина. Серед іншого він спорудив дві школи – у Межирічці і Голованівську, постелив першу в районі кам'яну дорогу з Межи річки до станції Голованівськ.

У Петербурзі Олексій Абаза отримав вищу морську освіту і в 1876 році був мічманом на Балтійському флоті. Учасник російсько-японської війни (1905 р). про що, до речі, згадує в романі „Цусіма” Новіков-Прибой. Коли Олексій одружився, то його нерідний батько граф Бобринський купив в селі Межиріччі маєток у поміщика Драгоновського із гуральнею-заходом і подарував Олексію Абазі. З того часу і до 1917 року Межирічківський маєток належав родині. До 1890 року гуральня варила спирт-сирець (неочищений спирт), а в 1892 році Абаза привіз із Франції апарат для очищення спирту (ректифікат) і переробив завод на випуск спирту – до 1000 л на добу.

У 1916 році господарську частину помістя Абаза здав в оренду поміщикові Глінці, а сам доживав у житловому дворі.

В січні 1917-го, будучи тяжко хворим, Олексій Михайлович скликав селян-активістів і звернувся до них з таким проханням: «Громадяни, в Росії наближається революція, а всяка революція супроводжується знищенням матеріальних цінностей і

спустошенням. Якщо революція відбудеться, то я вас прошу, не розоряйте маєтку. Він буде потрібен вам, народу, який я так люблю».

У лютому 1917 року Олексій Михайлович Абаза помер. Похоронений у Межиріччі біля церкви. А в 1930-му вночі його могилу позлодійськи було розрито і пограбовано (золотий годинник, обручку, кортик та ін.). Ходили чутки, що пограбували її сільські «активісти», які закінчили «викачку» хліба у селян і не мали вже за що випити.

Олексій Абаза залишив після себе добру згадку, зокрема млина на Ятрані в Давидівці. Це велична чотириповерхова споруда з цегли, з майже метровою товщиною стін. Сьогодні вона ще у такому стані, що при певних затратах її можна відремонтувати і зробити музей. На жаль, у влади немає на це коштів. Навіть не спромоглися встановити на автодорозі з Новоархангельська на Голованівськ, яка проходить берегом Ятрані, і з якої видно село Давидівку, відповідного вказівка.

«ЧОРНІ ДОШКИ» РАДЯНСЬКОГО СЕЛА

Про політику, наслідком якої став Голодомор 1932—1933 років в Україні

Поняття «репресії» у нашій свідомості здебільшого асоціюється з розстрілами, ГУЛАГом та засланнями, тоді як словник української мови визначає їх ще й як «захід державного примусу, покарання». Одним із

видів репресій проти колгоспів було занесення на так звану «чорну дошку», що узаконила постанова Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У від 20 листопада 1932 року «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі».

Передбачалося занесення на «чорну дошку» не тільки колгоспних сіл, а й цілих районів, які не виконували плани Кремля. Про це обов'язково повідомляла районна преса, і це означало заборону будь-якої торгівлі у селах; стягнення кредитів та усіх платежів протягом встановленого часу; накладення натурштрафу м'ясом у розмірі 15-місячного завдання з тим, щоб до 5 січня 1933 року (достроково) стягнути з колгоспників як штраф по плану м'ясозаготівлі, так і накладені натурштрафи по зерну; заборону будь-якого помолу як колгоспникам, так і одноосібникам; посилення в ці колгоспи спеціальних бригад для забезпечення виконання всіх перелічених заходів.

Поняття «чорна дошка» існувало з часів Російської імперії. Щоправда, воно було поширене переважно у навчальних закладах. Ще у 1840—1844 роках у Першій Київській гімназії імена учнів за гарні успіхи у науках записували на червоній дошці, за одиниці — на чорній. Нічого дивного, що це поняття почали вводити в життя радянського народу й більшовики: воно було образне й ефективне, а усі вожді молоді країни Рад закінчили гімназії та університети. І вводили вони «чорні дошки» ще у 20-ті роки. Так 26 грудня 1922 року в органі ЦК Всеросійського союзу робітників хіміків «Рабочий химик» з'явилося повідомлення під заголовком «На черную доску!»

Згадали комуністи про цей термін і на початку 1930-х, коли відбирали в українського селянина останню зернину, і їм потрібен був черговий пропагандистський хід. Газета «Соціалістичний наступ» (орган Зінов'ївського комітету КП(б)У, міськради, міськпрофради) надрукувала вищезгадану постанову у номері за 8 грудня 1932 року. Надалі газетні сторінки рясніли розповідями про відбирання хліба у селян. Ось лише кілька красномовних заголовків за 1933 рік: Боротьбу за хліб у В.Мамайці підмінюють збиранням куркульських «фунтиків»; Віч-на-віч колгоспники викрили ворогів; Потурають куркулеві, саботують: Ворожу зграю покарано; Зведення про перебіг хлібозаготівель; Боездатність комсомолу вимірюється тоннами вилученого і переобмолоченого хліба; Розтягують соломі, де найбільше зерна; Куркулі, ледарі і симулянти гноять хліб в ямах; Куркуль нахабно краде хліб; Саботаж у Сасівці триває; Хліб в ямах; Обминають тих, що поховали хліб...

А у кого вилучали уповноважені з хлібозаготівель зерно та скільки, можна зрозуміти з архівних інформаційних зведень. В одному з них, Знам'янського райпарткому від 6 січня 1933 року, сказано, що у селі Богданівці у колгоспника Головченка знайшли у соломі 96 кг хліба, у службовки вантажного пункту Хирівського тартаку Бочкової знайшли 3,6

кг кукурудзи та проса, у колгоспника Шевченка під пічкою були приховані 72 кг кукурудзи, у колгоспника з села Топило Баранника вилучили 35 кг жита... У замітці «Куркульські захисники» у номері від 5 січня 1933 року газета повідомляла про хід хлібозаготівель у Великій Мамайці: «2 січня зібрано 29 фунтів хліба, з них 25 фунтів у Ворони Оксани та 4 фунта у Дашенка Архипа, хоча вони покрали хліб центнерами».

Відбирали у селян усе до останньої зернини. Але й цього було замало, влада бісилася. У номері за 2 січня 1933 року під великим заголовком «Чорна дошка» «Соціалістичний наступ» надрукував назви трьох артілей: колгоспу імені Леніна Сасівської сільради, артілі «Вільний шлях» Аннинської сільради та артілі «Серп і молот» Коротякської сільради. У замітці «На словах обіцяють, а на ділі саботують», надрукованій 5 січня, газета писала:

«Прикриваючись нікчемними обіцянками про посилення темпів хлібозаготівель, завіряючи про відданість партії, керівники колишньої артілі ім. Леніна Сасівської сільради на чолі з секретарем партосередку Настояним, уповноваженим МПК Вишинським та Красножоном, заспокоївшись на невеликих зрушеннях, по суті саботують хлібоздавання. Чим, як не саботажем, можна пояснити зниження темпів молотьби та відвантаження хліба? 31 грудня було намолочено 42 ц, відвантажено 33 ц. 1 січня намолочено лише 15 ц, вивезено 9,5 ц. 2 січня намолочено 14 ц, відвантажено 6,5 ц...

Керівники Сасівської сільради гадають, що класова боротьба припинилася, що можна покластись на самоплив, не організувати колгоспників на молотьбу, на вилучення покраденого хліба. Це не що інше, як саботаж, по-більшовицькому боротися за вивершення хлібозаготівель, за змиття ганьби чорної дошки, за організаційно-господарське зміцнення колгоспу».

ПЕРЕФРАЗОВУЮЧИ Конфуція, можна сказати, що важко знайти те, чого немає, бо воно уже вилучене. Уповноважені з хлібозаготівель, яких влада направляла у села, досить швидко це усвідомлювали і заходили у тупик. Ось що писав 31 грудня 1932 року уповноважений Одеського обкому КП(б)У А.Іванченко секретарю обкому про факт самогубства уповноваженого з хлібозаготівель у селі Сасівка:

«23 грудня у Зінов'ївський район прибув з Одеси на хлібозаготівлі член партії тов. Мошинський. Після ретельного інструктажу він був направлений у Сасівку уповноваженим МПК. Село відноситься до розряду тяжких сіл у районі з урожаєм, з великою забур'яненістю полів та кулацтвом. До Сасівки застосовано ряд різких репресивних заходів, у тому числі занесли на чорну дошку один колгосп, виселено 30 чоловік контрреволюційного елемента тощо. Звісно, що працювати у цьому селі, як і в ряді інших сіл, нелегко. Сьогодні отримано повідомлення, що він

зарізався перочинним ножиком у ніч з 30 на 31 грудня. Перед цим висловлював думку про нереальність плану хлібозаготівель та неможливість виконання денних та 5-денних завдань, що він у хлібозаготівлях є жертвою, що рано чи пізно його знищать».

18 січня газета повідомила, що артіль «Серп і молот» знято з чорної дошки у зв'язку з «крутим посиленням темпів хлібозаготівлі». А у номері за 1 березня на чорній дошці уже були «сільради, що провалюють фінплан 1-го кварталу»: Криничуватська, Черняхівська, Тарасівська, Грузчанська та Аджамська третя. З 7 березня до них додалися Комишуватська, Федосіївська та Клишівська сільради...

Наслідком такої політики держави став Голодомор 1932-1933 років в Україні.

ЗАБУТИЙ ЮВІЛЕЙ

Цього року виповнюється 125 років від дня народження Дона Амінадо з Єлисаветграда.

Єлисаветград - «столиця» найбільшого повіту в європейській частині Російської імперії, подарував світові чимало видатних особистостей у всіх галузях людської діяльності. Одним з них був Амінадав Шполянський.

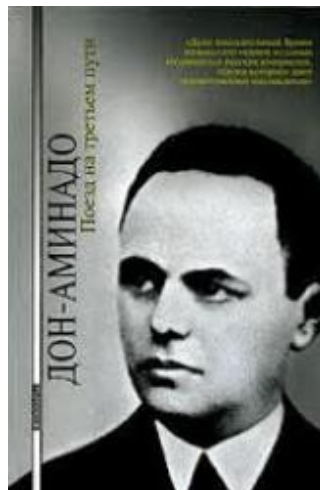
У квітні 1888 року в Єлисаветграді народилися два хлопчики, яким судилося стати всесвітньовідомими - Генріх Нейгауз та Амінадав Шполянський. Обидва прославили

рідне місто, зробивши значний внесок у світову культурну спадщину. Нещодавно 125-річчя з дня народження Нейгауза відзначали на державному рівні - торік Верховна Рада прийняла відповідну постанову. У Кіровограді біля музучилища встановили бюст композитора, на приміщенні музичної школи №1 по вулиці Держинського - пам'ятну дошку, вийшла друком книга викладача музучилища Марини Долгих про життя та творчість Нейгауза. А от про такий же ювілей ровесника і земляка Генріха Густавовича - письменника і поета Амінадава Шполянського, не згадали навіть на обласному рівні.

А він також був непересічною людиною, яка заслужила, щоб про неї пам'ятали нащадки. Хоча б земляки. Та, як виявилось, не пам'ятають. За радянської влади про Амінадава Шполянського не говорили, оскільки про емігрантів в СРСР або ж говорили погано, або ж взагалі не згадували. Але сьогодні про письменника, поета і провидця, повинні були б згадати. На жаль, цього не сталося

З тим, що Дон Амінадо неординарна особистість, погоджувалися видатні його сучасники: Купрін, Алданов, Адамович, Гіппіус... Як не дивно, але в емігрантському середовищі Дон Амінадо був популярніший, ніж Бунін, Цветаєва чи Ходасевич. Навіть великий «буревісник» Максим Горький змушений був констатувати: «Дон Аминадо является одним из наиболее даровитых уцелевших в эмиграции поэтов». А не завжди щедра на компліменти Марина Цветаєва писала «Милый Дон Аминадо, мне совершенно необходимо сказать Вам, что Вы совершенно замечательный поэт... Я на вас непрерывно радуюсь и непрерывно Вам рукоплещу – как акробату, который в тысячу первый раз удачно протанцевал на проволоке. Сравнение не обидное. Акробат ведь из тех редких ремесел, где всё не на жизнь, а на смерть. Я сама такой акробат».

А ось слова першого російського нобелівського лауреата Івана Буніна: «Меня не раз спрашивали, что я думаю о таланте этого писателя, то есть, кто такой этот писатель: просто ли очень талантливый фельетонист или же больше – известная художественная величина в современной русской литературе.

Мне кажется, что уже самая наличность этого вопроса предрешает ответ: спрашивающие чувствуют, что имеют дело не просто с популярным и блестящим газетным злободневным работником, а с одним из самых выдающихся русских юмористов, строки которого дают художественное наслаждение.

Дон Аминадо гораздо больше своей популярности (особенно в стихах), и уже давно пора дать подобающее место его большому таланту – художественному, а не только газетному, злободневному».

Земляки Дона Аминадо поки що не прислухалися до слів Буніна.

У 1987 році у першоквітневому номері газети «Московский комсомолец» на четвертій сторінці, яка була присвячена Дню гумору, були надруковані три гумористичні вірші, підписані псевдонімом Дон Аминадо, після якого в дужках стояло (Єлисаветград, 1888 р. – Париж, 1957 р.). Оскільки на цій же сторінці була надрукована й моя гумореска, редакція надіслала примірник газети, як своєму авторові. Ці вірші Дона Аминадо я переддрукував в багатотиражній газеті “Будівельник”, у якій на той час працював. А працівник обласної бібліотеки ім. Чижевського (тоді — ім.Крупської) Олександр Чуднов запросив прочитати вірші Дона Аминадо на зустрічі з читачами бібліотеки. Незважаючи на те, що почалася перебудова в країні, що поверталися із забуття раніше невідомі імена, у керівництва бібліотеки очі на лоба полізли, коли вони почули рядки з вірша “Священная весна», написані Доном Аминадо у 1932 році:

*Была весна. От Волги до Амура
Вскрывались льды... Звенела песнь грача.
Какая-то восторженная дура
Лепила бюст супруги Ильича.*

Подальше знайомство з земляком привело до Державного архіву у Кіровоградській області. У його фондах зберігається Книга реєстрації актів про народження Єврейської церкви міста Єлисаветграда за 1888-1891 роки.

На 22 сторінці знаходимо запис №103 про реєстрацію народження сина Аминадава у сім’ї єлисаветградського міщанина Пейсаха Шполянського та його дружини Ліби Рози.

А датою народження записане 25 квітня 1988 року (за новим стилем - 7 травня). Знайти будинок, у якому проживала сім’я Пейсаха Шполянського в Єлисаветграді, поки що не вдалося.

Відомо, що у 1897 році 9-річного Аминадава прийняли до підготовчого класу Єлисаветградської чоловічої гімназії. Про рівень викладання у цьому навчальному закладі говорить хоча б те, що серед його вихованців були два Герої Соціалістичної праці, кілька лауреатів державних премій СРСР та України, лауреат Нобелівської премії Ігор Тамм, три академіки АН СРСР та ВАСХНІЛ, три члени-кореспонденти Академії наук СРСР, кілька письменників світового рівня, серед яких Володимир Винниченко та класик польської літератури Ярослав Івашкевич, конструктор легендарних катюш Георгій Лангемак, член-кореспондент Академії наук СРСР фізик Борис Гессен, директор Московського інституту народного господарства ім. Плеханова професор Вадим Слушков, член Національної академії наук США з 1914 року,

президент Американського хімічного товариства, професор хімії Мічиганського університету Мойсей Гомберг...

У стінах гімназії Амінадав вивчив кілька мов - французьку, німецьку, італійську, англійську. Другою рідною мовою для нього стала українська (на ній Амінадав написав кілька віршів).

У 1907-му Шполянський успішно здає іспити на атестат зрілості і вступає на юридичний факультет Одеського університету. Далі - Київ, де закінчує навчання. А потім — Москва.

Сьогодні у Кіровограді про Дона Амінадо нагадує лише одна будівля - приміщення ГУ МНС в ОБЛАСТІ по вулиці Шевченка, де до революції була Єлисавет-градська чоловіча гімназія

Виступаючи у пресі зі студентських років, Дон Амінадо співпрацював у багатьох журналах і газетах Росії. У 1910 році в якості кореспондента елисаветградської газети "Голос Юга" був присутній на похороні Льва Толстого. Його вірші, пародії, фейлетони, нариси з'являлися на сторінках різноманітних газет і журналів, зокрема у "Сатириконі".

Близкучу журналістську кар'єру обриває Перша світова війна. У 1914 році Шполянський отримує на фронті поранення. У цьому ж році виходить його перша книга віршів "Песни войны". Друга і остання книга Дона Амінадо, що були видані в Росії, вийшла друком у 1917 році під назвою "Весна семнадцатого года".

Після Жовтневої революції письменник жив у Києві, а потім в Одесі. Вірш "У врат царства", написаний у 1918 році, по суті виражає ставлення поета до подій того часу:

Все опростали. И все опростили.

*Взяли из жизни и нежность, и звон,
Бросили наземь. Топтали и били.
Пили. Растлили. И выгнали вон.
Долго плясала деревня хмельная.
Жгла и ходила смотреть на огонь.
И надрывалась от края до края
Хрипя, злая, шальная гармонь.
Город был тоже по-новому весел.
Стекля дырявил и мрамор дробил.
Ночью в предместьях своих куролесил,
Братьев готовил для братских могил.
Жили, как свиньи. Дрожали, как мыши.
Грызлись, как злые, голодные псы.
Строили башню, все выше и выше,
Непревзойденной и строгой красы.
Были рабами. И будут рабами.
Сами воздвигнут. И сами сожгут.
Господи Боже, свершишь ли над нами
Страшный, последний, обещанный суд?!*

Громадянська війна і наступні за нею події підштовхнули Дона Амінада до еміграції. І до кінця життя він залишався непримиреним до нової влади і нечуваної сваволі в країні.

Літературне емігрантське життя того часу була досить насиченим. Разом з Олексієм Толстим він редагував журнал для дітей, друкувався у журналах та в одній з найбільших газет "Последние новости". Читачів привертала фейлетони, оповідання, вірші та афоризми, автором яких був Дон Амінадо.

Свою першу закордонну книгу, що вийшла в 1921 році в Парижі, назвав "Дым без Отечества", обігравши рядки Грибоедова. Іван Бунін так сказав про цю книгу: "поминутно озаряемой умом, тонким юмором, талантом".

У 1928 році вийшла книжка "Набросив плащ", в 1935-му - "Нескучный сад". Книги розкуповувалися дуже швидко і користувалися

величезною популярністю у читачів. Крізь призму гумору Дон Амінадо переломлювалися емігрантські будні, політичні та ідеологічні сутички.

*Причем доставалось всем.
Живем, скрипим да медленно сидеем
Плетемся переулками Пасси
И скоро совершенно обалдеем
От способов спасения Руси.
Але був й інший Дон Амінадо:
Как рассказать минувшую весну,
Забывтую, далекую, иную,
Твое лицо, прильнувшее к окну,
И жизнь свою, и молодость былую.*

Ці рядки з вірша "Поздняя сирень" відкривають нам зовсім іншу людину - тонкого лірика. У 1938 році в листі до Дона Амінадо Марина Цветаєва писала: *"Ваши некоторые шуточные стихи - совсем на краю настоящих, ну - одну строку переменить: раз не пошутите! ... Я, кажется, знаю: чтоб стать поэтом, стать тем поэтом, который Вы есть, у Вас не хватило любви - к высшим ценностям; ненависти - к низшим. Между Вами и поэтом — быт"*.

Частково Марина Іванівна була права. Дон Амінадо вмів боротися за життя. Головним для нього була сім'я. Для неї він працював, не шкодуючи сил. Його вірші та проза в імпресіоністській манері передавали ситуації, типові для його часу. Майстерність базувалася, з одного боку, на алюзіях: використанні відомих фактів (з історії, сучасності і літератури), з іншого боку - на вибірковості у слововживанні (часто - лише іменники), з яких читач міг відновити повний об'єм вислову. Для Амінадо характерна іронічна дистанція що до того, що зображається, його сатира схильна до дружнього, ігрового гумору, але за легкістю форми не втрачалися політична і людська серйозність автора.

Гумор як особлива властивість світовідчуття дозволив Дон Амінадо створити свою гармонію, поєднавши газетний стиль з високим строем класичної ліри.

У таланта Дона Амінадо є ще одна сторона: багато зі сказаного та написаного ним виявилось пророчим. Так, 8 грудня 1991 року припинив своє існування Радянський Союз. Вирок підписали у Беловежській Пущі президенти трьох країн-засновниць – Борис Єльцин, Леонід Кравчук і Станіслав Шушкевич. Та ще за 71 рік до цього про дану зустріч писав Дон Амінадо у своєму вірші «О белом бычке»:

*...О, Господи, Ты только вездесущ
И волен надо всем преображеньем!
Но, чую, вновь от беловежских пущ
Пойдет начало с прежним продолженьем.
И вокруг оси опишет новый круг*

*История, бездарная, как бублик.
И вновь на линии Вапнярка-Кременчуг
Возникнет до семнадцати республик.*

Як бачимо, поет помилився лише на одну республіку. У складі СРСР до 1956 року, коли Карело-Фінську республіку перетворили в автономну, їх було 16.

Сучасність Дона Амінадо у вражаючій тверезості політичних оцінок. Це красномовно підтверджують рядки, написані відразу після закінчення Другої Світової війни:

*В смысле дали мировой
Власть идей непобедима:
От Дахау до Нарыма
Пересадки никакой.*

Пряме сполучення між двома системами — фашизмом і сталінізмом — було для Дона Амінадо безвихідною очевидністю.

«Нет более опасного взрыва, чем взрыв справедливости» - застерігає поет з глибоким пророчим даром.

Коли Шполянський з групою літераторів та вчених на кораблі «Дюмон д'Юрвиль» назавди залишав батьківщину, хтось запропонував завести жунал і відповісти на одне й те ж запитання: «Коли ми повернемося в Росію?» Відповіді були тільки оптимістичні. Лише один «был прозорливее других...»:

*И только высоко у царских врат
Причастный тайнам, плакал ребенок
О том, что никто не придет назад.*

Він був своїм серед художників і артистів, у нього була всемігрантська популярність. Його читали не тільки російські парижани, але і шанувальники в Латвії, Естонії, Фінляндії, Румунії, Польщі, Литві. Тепер читаюся і на батьківщині. Вірші вирізали з газет, знали напам'ять, повторювали крилаті вислови. Однак крізь гумор часто проглядалася гіркота. У ліриці, яку він писав не для газети, а для себе, була туга за минулим, яке він аж ніяк не ідеалізував.

*Жили. Были. Ели. Пили.
Воду в ступе толкли.
Вкруг да около ходили,
Мимо главного прошли.*

Ці слова відображали ставлення Дон Амінадо до сучасної йому історії, та й до власної біографії.

Під час Другої світової війни та окупації російський Париж був розколотий. А те, що "культурна європейська" Німеччина створила з його одноплемінниками, шокувало Амінадо.

Від ударів і втрат літературне життя російського Парижа не відновилося. Не стало газет та видавництв. Теми для сатири і гумору

вичерпалися, вірніше, він не хотів їх більше шукати. Після війни Дон Амінадо працював в установах, що не мають нічого спільного з літературою та журналістикою. Жив під Парижем у містечку Іер, тому іноді називав себе "ієромонахом".

До 1951 року відноситься поява останньої поетичної збірки "В те баснословные года". А підсумком прожитих років стала книга "Поезд на третьем пути", яка вийшла у видавництві ім.Чехова в Нью-Йорку у 1954 році, і стала помітним явищем в мемуаристиці ХХ століття. В ній іронічний, і в той же час сумний тон. Охоплені події з початку 1900-х до кінця 30-х років ХХ століття. У читача є можливість поглянути очима автора на події передреволюційних років у провінції, Одесі, Києві, Москві, на жовтневий переворот і еміграцію. Дуже цікава та частина мемуарів, де під ім'ям Новоград описаний Єлисаветград початку ХХ століття. Автор докладно описує, які книги захоплювали єлисаветградських гімназистів, в які ігри вони грали в Казенному саду, начитавшись пригодницьких книг Майна Ріда і Купера. Як треба любити місто свого дитинства і юності, щоб і через 40 років пам'ятати його, як учора!

На прославлених паризьких бульварах його не покидало щемливе ностальгічне відчуття своєї батьківщини. *«Небольшой городок, забытый на географической карте где-то в степях Новороссии, на берегу Ингула, преисполняет сердце волнующей нежностью, сладкой болью. Потерянный, невозвращенный рай!».*

Мемуари не були закінчені. Помер Дон Амінадо в 1957 році, похований у Парижі.

НЕ ОБІЙШЛОСЯ БЕЗ «ТУПИКОВИХ» СИТУАЦІЙ

На минулому тижні, 11-12 квітня, у Кіровограді пройшли заходи з відзначення 125-річчя з дня народження видатного піаніста та педагога Генріха Нейгауза.

Народився Генріх Густавович 12 квітня 1888 року в Єлисаветграді. Його батьками були відомі у місті музиканти-педагоги, які заснували музичну школу. Дядько Генріха по материнській лінії - знаменитий російський піаніст, дирижер та композитор Ф.М.Блуменфельд, а його двоюрідний брат — Кароль Шимановський, у подальшому видатний польський композитор.

У 12 років Генріх Нейгауз вперше виступив перед публікою у рідному місті. У 1915 році закінчив Петроградську консерваторію. Викладав у Тифлісі, Київській консерваторії, а з 1922 року — у Московській консерваторії, де також був директором у 1935-1937 роках. У

1958 році видав книгу “Про мистецтво фортепіанної гри”, яка витримала кілька перевидань.

Починаючи з 1932 року вихованці Генріха Нейгауза завойовували премії на різноманітних представницьких всесоюзних та міжнародних конкурсах піаністів — у Варшаві та Відні, Брюсселі та Парижі, Лейпцізі та Москві. Школа Нейгауза — могутня гілка сучасної фортепіанної творчості. Які різні артисти вийшли з-під його крила — Святослав Ріхтер, Еміль Гілельс, Яків Зак, Євгеній Малінін, Станіслав Нейгауз, Володимир Крайнев, Олексій Любимов...

У рамках святкування 125-ї річниці з дня народження Генріха Нейгауза, а воно проходило на державному рівні — у травні 2012 року Верховна Рада України прийняла відповідну постанову, було відкриття пам'ятної дошки композитора на фасаді будівлі музичної школи №1 по вулиці Дзержинського, 65, яка носить ім'я Нейгауза.

Потім були презентація книги кандидата мистецтвознавства Марини Долгіх “Нейгаузи: варіації на елісаветградську тему”. У ході урочистостей відкрили погруддя

Г.Нейгаузу біля музичного училища та пройшла Міжнародна науково-практична конференція “Г.Г.Нейгауз в контексті світового виконавського мистецтва”. Гостями цих заходів були онук Генріха Нейгауза - публіцист та піаніст Генріх Станіславович Нейгауз, учениця Генріха Нейгауза-старшого - Маргарита Федорова, викладач університету з Белфасту (Північна Ірландія) Галина Кротерс.

Святкування розпочалося з покладання квітів до меморіальної дошки на будинку по вулиці Калініна, 26, де, як вважають деякі дослідники, народився Генріх Нейгауз. Щоправда, достовірних даних про це немає. Викладач Кіровоградського музичного училища Марина Долгіх знайшла у Держархіві Кіровоградської області книгу записів новонароджених католицької церкви Єлісаветграда, в якій є запис на німецькій мові, що Генріх народився у будинку батьків. Оскільки у Густава Нейгауза в Єлісаветграді не було власного будинку, то припускають, що тоді Нейгаузи жили у будинку за нинішньою адресою Калініна, 26. Хоча, не виключено, що дана теза колись і буде спростована.

До речі, таких “тупикових” ситуацій зі спадщиною Нейгауза у Кіровограді вистачає. Перший — тупик його імені. Коли у 1965 році у місто приїжджав з концертом Святослав Ріхтер, то він сказав, що доки у Кіровограді існуватиме тупик Нейгауза, він сюди більше не приїде. Хоча

місцева влада тоді не дослухалася до слів всесвітньо відомого музиканта і не внесла зміни у топономічну карту міста, Ріхтер усе-таки ще раз побував у Кіровограді. У 1988 році він приїжджав на відкриття музею Генріху Густавовичу по вулиці Калініна, 26 та був на відкритті пам'ятної дошки на цьому будинку.

І лише нещодавно у Кіровограді з'явилася вулиця Нейгауза. Ім'я Генріха Густавовича отримав Театральний провулок. Щоправда, ніхто з краєзнавців так і не може зрозуміти, чому саме йому так пощастило. Адже є й інші, хоча й менш відомі історичні постаті, життя яких справді було пов'язане з цим провулком, а раніше - вулицею. Та й провулок Театральний заслуговує на те, щоб носити цю назву, оскільки він проходить біля приміщення, яке вважають колискою українського театру, і назва ця овіяна історією. А ім'я Нейгауза можна було б дати або ж вулиці Калініна, де вважають він народився, або ж вулиці Гоголя (за іншими даними — саме на цій вулиці знаходився будинок, у якому проживали Нейгаузи). Наступний “тупик” - пам'ятна дошка Г.Нейгаузу, яку відкрили на будинку музичної школи №1 по вулиці Дзержинського. У 1981 році її директор Віктор Ревенко та викладач фортепіанного відділу Елла Торговецька були ініціаторами відкриття у школі музею земляка-композитора Нейгауза. У тому ж році був започаткований “Тиждень музики” до дня народження Генріха Густавовича. Тепер ці заходи називаються “Нейгаузівські зустрічі”. Їх гостями у різні роки були такі учні Нейгауза як Святослав Ріхтер, Євгеній Малінін та інші. У 1983 році завдяки старанням Віктора Ревенка школі присвоїли ім'я композитора-земляка. І тут також є загадка: Генріх Нейгауз немає ніякого відношення до цього будинку. Навпаки, у ньому у 20-ті роки минулого століття проживав інший видатний український композитор Юлій Мейтус, і за логікою речей школі слід було б присвоїти ім'я Мейтуса.

І все ж, пам'ятну дошку Г.Нейгауза встановили на фасаді цього будинку. Кажуть, вона виготовлена на спонсорські, а не державні кошти. Її автор - кіровоградський скульптор Віктор Френчко. На виготовлення з бетону, пофарбованого акрилом, меморіалу пішло чотири місяці. Ескіз, шрифти, і верстку скульптор розробляв самостійно. А от з вибором портрета Генріха Нейгауза допомагали історики та музиканти — обрали зображення молодого і натхненного піаніста.

П'ятнадцятирічна праця кандидата мистецтвознавства Марини Долгіх увінчалася виходом книги “Нейгаузи: варіації на елісаветградську тему”. Збираючи матеріали для неї, Марина Василівна переглянула фонди архівів Одеси, Києва, Херсона, Баку та Кіровограда. “Єлісаветград на початку ХХ століття був своєрідною Меккою фортепіанної музики, - говорить Долгіх. - Домашня музика, благодійні концерти та вечори, музична школа Густава Нейгауза... Не дивно, що тут народився і виріс такий композитор”.

Книга вийшла накладом 500 примірників у Кіровоградському видавництві «Код», і є першою науковою реконструкцією елісаветградського періоду життя чотирьох видатних представників музичної спільноти України – членів родини Нейгаузів. Перед читачем постають сторінки життєпису, творчої діяльності піаніста, педагога-методиста, конструктора Густава Нейгауза та функціонування його приватної музичної школи в контексті європейських музично-історичних процесів. Автор ввела до обігу архівні документи, історичні джерела та спогади, які висвітлюють невідомі площини перетину з містом духовного наставника кількох поколінь піаністів, засновника вітчизняної фортепіанної школи Генріха Нейгауза. Особливу увагу в монографії приділено жіночим постатям - Ользі Блюменфельд-Нейгауз та Наталії Штайнбах-Нейгауз, шлях яких у мистецькому ландшафті розкритий уперше.

Ще однією пам'ятною віхою святкування ювілею земляка-композитора стало відкриття погруддя Генріха Нейгауза біля приміщення Кіровоградського музичного училища. Автор ескізу бронзового погруддя кіровоградський архітектор Віталій Кривенко, безпосереднім виконавцем став львівський скульптор Володимир Цісарик. Серед спонсорів проекту - колишній випускник музичного училища, народний артист України і Росії, композитор Ігор Крутий, який передав на спорудження бюста Нейгауза 15 тисяч доларів.

За словами директора департаменту культури, туризму та культурної спадщини Кіровоградської облдержадміністрації Валентини Животовської, на проведення урочистих заходів з нагоди 125-річчя з дня народження Генріха Нейгауза було виділено 330 тисяч гривень з обласного бюджету. Крім того, до відзначення цієї події активно долучилися спонсори, які разом зібрали майже 194 тисячі гривень.

ЙОГО КАРТИНА НА ПОШТОВІЙ МАРЦІ США

Багато уродженців нашого міста прославили інші країни та народи, стали видатними американцями, ізраїльтянами, німцями, французами чи іспанцями. Для еміграції з царської Росії чи більшовицької Країни Рад, у них були різні підстави. Хтось потрапив у хвилю першої еміграції з Російської імперії у квітні 1881 року, коли відбувся перший у новітній історії єврейський погром. Хтось зробив це пізніше, коли до влади прийшли люди у шкірянках, серед яких було багато Шарикових. Серед цих емігрантів був видатний художник ХХ ст. Джон Венгер (1881-1976), знаменитий сценограф, живописець і графік.

Народився Яків 16 червня 1881 року у Єлисаветграді. Почав малювати з трьох років. Навчався хлопець у Єлисаветградській гімназії. Викладачі звернули увагу на хист до малювання і порадили батькам 13-річного гімназиста звернутися в Імператорську Академію мистецтв з клопотанням дозволити навчатися в Одеському художньому училищі. З 1900 по 1903 рік Яків перебував у цьому закладі.

До Америки, де жив дядько - власник крамниці у штаті Нью-Джерсі, - Яків Венгер виїхав у 1903 році. Заробляв на життя моделюванням жіночого одягу та ювелірних виробів. Потім вступив до Нью-Йоркської академії дизайну. Глибоке, новаторське розуміння співвідношення кольору і світла сприяло тому, що Венгер став знаменитим передусім як театральний художник, зробивши революцію в художньому оформленні спектаклів. У 1916 році була влаштована його перша персональна виставка в Нью-Йорку, яка отримала чудові відгуки. Її відвідав відомий актор Френк Конрой (1890-1964), який запропонував Венгеру оформити на відкриття Грінвіч Вільдз театру спектакль за п'єсою тоді ще маловідомого драматурга Юджина О'Ніла (1888-1953). Після тріумфальної прем'єри автор (у майбутньому лауреат Нобелівської премії) О'Ніл сказав Венгеру: „Молодий чоловіче, відтепер весь світ буде знати вас!”

Його називали „майстром-колористом”, „творцем графічної симфонії”. Він був художнім керівником провідних бродвейських театрів. Багато працював у Метрополітен Опера, Бостонській опері та інших театрах. У 1919 році йому було замовлено виготовити ескізи декорацій до американської прем'єри балету „Петрушка” І.Стравінського та до багатьох інших постановок, які увійшли в історію американського театального мистецтва.

А ще Венгер отримав світове визнання як живописець та графік (писав тематичні композиції, портрети, пейзажі, натюрморти, мініатюри та акварелі). Впродовж життя художника було влаштовано 25(!) персональних виставок у США, Канаді та багатьох країнах Європи. Венгер потрапив у компанію з шести найвидатніших американських художників, на честь яких була випущена серія марок з їхніми картинами.

Понад 30 років Венгер віддав педагогічній діяльності, будучи заслуженим професором кафедри живопису університету Нью-Мехіко.

Твори нашого земляка представлені в експозиціях кращих музеїв: Музей міста Нью-Йорка, Метрополітен-музей, Бруклінський музей, Музей сучасного мистецтва, Смітсонівський інститут, у музеях Ізраїлю та інших

країн. В пам'ять про Венгера Національне товариство художників акварелістів США заснувало премію його імені. Дослідники творчості відзначають, що його мистецтво існує поза часом, воно спрямоване у майбутнє і так само буде хвилювати прийдешні покоління.

КИРОВОГРАДСЬКИЙ СЛІД СІРОГО ВОВКА

У стінах кіровоградської тюрми відбували покарання, або ж чекали на вирок суду, багато відомих людей. Одна з найяскравіших постатей серед них у другій половині минулого століття була відома під псевдонімом Ахто Леві. Його автобіографічна повість «Записки Серого Волка» стала настільною книгою у засуджених і популярною серед молоді. Це сповідь людини незвичної долі.

Естонець за національністю, житель острова Саарема, Леві виховувався у міщанській сім'ї, яка перебувала під впливом буржуазної націоналістичної пропаганди, особливо сильної у перший рік існування Радянської влади у Прибалтиці – 1940-й. Тринадцятилітнім підлітком у 1944 році Леві утікає з дому, з окупованої фашистами Естонії, у Німеччину, і звідти розпочинається його гіркий шлях життєвих компромісів, моральної нестійкості, прямих злочинів. Після смерті Сталіна, у числі інших засуджених, йому був скорочений термін ув'язнення. І 30 січня 1954 року Леві Ахтович Ліппу вийшов на волю, став письменником. Уже перша його книга – «Записки Серого Волка» виявилася, як ми сьогодні сказали б, бестселером. Автор чесно, без скидок і послаблень розбирався у власному заплутаному, злочинному життєвому шляху, намагаючись своїм прикладом застерегти тих юнаків і підлітків, які схильні бачити деяку романтику у кримінальщині.

Ось невеликий уривок з книги, який безпосередньо стосується нашого краю:

«Нас везли в город Кировоград. Погрузили в вагон, снабдили на дорогу мешком хлеба. По мере приближения к Кировограду мешок все пустел и пустел, пока, наконец, ко дню прибытия в нем остались лишь три буханки хлеба. Ехали мы отдельно от прочих заключенных, так что пополнить запасы было невозможно, а на отсутствие аппетита никто из нас никогда не жаловался. По прибытии нас стали выгружать из «Столыпина» и погружать в «черный ворон». Случилось так, что нас

разместили в машине, где находилось человек двадцать крестьян с большими мешками. Я влез в машину последним и стоял прижатый к самой двери. В пути от станции до тюрьмы я заметил, что в куче ног и рук, человеческих тел, пыхтевших, кряхтевших, потерявших равновесие, в трясущейся на дорожных ухабах машине что-то происходит, а затем один из нашей пятерки просунул мне какой-то сверток:

– Левка, держи!

Я сначала держал, а потом сунул в мешок. На ощупь определил: масло. Последовали другие свертки: хлопцы оперативно шурували по мешкам – аж шерсть летела.

Мешок в моих руках с тремя буханками быстро тяжелел, и, когда приехали, я его выволок из машины.

В тюремном дворе нас построили по два и пересчитали. Мы должны были сначала попасть в баню, пройти «шмон» и, наконец, – в камеры. Но откуда-то появился здоровенный детина с погонами старшего лейтенанта и почему-то направился прямо

ко мне, не спуская глаз с мешка. Он велел мне выйти из строя, конечно, вместе с злополучным мешком.

– А ну, мужики, посмотрите, что в нем вашего.

Мужики, опасливо поглядывая на меня, подходили к мешку и, покопавшись в нем, молвили: «Це мій хліб», «Це мое масло», «А це мое сало»... – и тянули все из мешка. Скоро остались лишь наши три казенные буханки хлеба. Но вот какой-то обормот, ободранный, грязный, подошел, нагло уставился на меня, сказал: «На чужой каравай рот не разевай», – и забрал их.

А меня водворили в карцер».

Такими кількома абзацами Ахто Леві описав у книзі «Записки Серого Волка» перебування у Кіровограді. Як повідомили редакцію в Управлінні Держдепартаменту з питань виконання покарань у Кіровоградській області, вони знайшли у своєму архіві записи, які підтверджують, що Леві Ахтович Ліппу рік «відсидів» у кіровоградській тюрмі. Сьогодні – це СІЗО-14, на той час ВК-6 ще не було. Відповідно до цих архівних записів, він був заарештований 5 липня 1948 року за крадіжку особистого майна громадян і засуджений Нарсудом дільниці Курессааре Естонської РСР 4 серпня 1948 року до 6 років позбавлення волі. 23 жовтня 1952 року Ахто Леві прибув із Красноярська до Кіровограда. Після смерті Сталіна, на підставі п.4 Указу від 27 березня 1953 року, термін відбуття покарання Ахто Леві був скорочений наполовину і 29 жовтня 1953 року він був етапований з Кіровограда через Харків туди, звідки й прибув, - до Сибіру. У Красноярському краї

пропрацював за колючим дротом ще три місяці, аж поки 30 січня 1954 року не вийшов на волю і не розпочав нове життя.

Леві вирішує стати письменником, щоб сповідатися про свою неординарну долю. Проте хтозна як би склалася подальша доля Леві Ахтовича, якби не його зустріч з тодішнім міністром внутрішніх справ СРСР М.О. Щелоковим. Випадково дізнавшись, що московська міліція не прописує у столиці чоловіка, який нещодавно повернувся з місць позбавлення волі, за суто формальними обставинами, а той, маючи очевидний письменницький талант, збирається вступати в літературний вуз, запросив колишнього «зека» на бесіду. Міністр відклав важливі справи на три години, ознайомився з його літературними записами і складним шляхом «злодія у законі» до чесного життя, потурбувався про його облаштування у місті та розвиток літературного дарування. Невдовзі вийшла у світ знаменита книга естонця Ахто Леві «Записки Серого Волка». І була вона опублікована не де-нібудь, а в "Новом мире"!, а передмову до неї написала сама Марієтта Шагінян. І ця книга відразу стала настільною у засуджених і популярною у молоді. Ахто Леві прийняли до Союзу письменників СРСР. У подальшому він написав ще кілька автобіографічних книг.

НАРКОМ БАВАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Начальник залізничної станції Єлісаветград уже з півгодини ходив вздовж перону, очікуючи на прибуття потягу зі Знам'янки. Ще вранці він отримав телеграму, що в одному з вагонів цього потягу до міста прибуде колишній Нарком Баварської Радянської Республіки, а нині уповноважений Народного комісаріату шляхів *РСФСР*. Мета приїзду високого гостя у телеграмі не вказувалася. Це, а також невеличкий екскурс у недалеку історію маловідомої республіки німецьких пролетаріїв, який зробив йому заступник, лише посилили цікавість. В одній із газет, яку знайшли у запилюженій шафі, він вичитав, що проголошена у квітні 1919 року республіка німецьких комуністів протрималася всього 28 днів і була розбита військами Еберта-Шейдемана. І ось нарешті з-за рогу показався паровоз і, розпускаючи пару, повільно підкотив до перону.

— Доброго дня, товаришу Гард! З прибуттям на нашу землю! — привітався начальник станції.

— Дякую, — відповів молодий чоловік у дорогому шерстяному костюмі та картузі у велику чорну клітину. — Вагон відженить у тупик. А я поїду до тестя, на Верхню Пермську. Зустрінемося.

Після цих слів прибулець зверхньо зміряв поглядом начальника станції і попрямував до карети, в яку вже вантажили його саквояжі. Йшов вересень 1921 року. Єлісаветград зустрічав молодого чоловіка бабиним

літом та своєю слов'янською гостинністю. Це знайомство з уповноваженим рідного відомства турбуватиме начальника станції близько двох місяців і завершиться реквізицією люквівського спального пультмана, в якому він прибув до Єлисаветграда, на користь станції та арештом Франца Гарда. А під час судового слідства над ним виїзна сесія ревтрибуналу Чорноморського та Азовського узбереж і Одеської залізниці назве багато цікавих деталей з біографії самозванця, яка, як дві краплі води, схожа з походженнями літературного героя великого комбінатора Остапа Бендера. Із регалій, якими представлявся в Єлисаветграді Франц Гард, — колишній Нарком Баварської Радянської республіки, уповноважений Народного Комісаріату шляхів РСФСР, обер-лейтенант німецької служби та німецький інженер, — достовірною була лише остання.

Народився пройдисвіт у Берліні у 1894 році. Там же вступив на навчання до Вищої технічної школи, яку, щоправда, чомусь довелося йому закінчувати, якщо взагалі закінчив, у Карлсбаді, і отримати освіту інженера з ремонту мостів. Потім була служба в армії. Револуція застає Франца в Кенігсберзі. Наступний зигзаг долі Гарда пов'язаний з Одесою. Там він спочатку командує саперним батальйоном у 41-й дивізії. Потім деякий час займається відновленням Єкатеринославського мосту. Згодом виринає в Єлисаветграді, одружується і знову, як і все, що не робив авантюрист, несподівано від'їжджає на Туркбудфронт, де працює інженером на залізниці.

З гарячого Туркменистану Гард повертається в Україну в січні 1921 року і, очевидно, не з порожніми руками (згадаймо бухгалтера Корейка та його чемодан з грішми!). У Харкові нахабство та артистичні дані, і, що не виключено, гроші, народжують на світ папірець з печаткою, виданий керуючим справами Раднаркому УРСР у тому, що меблі Гарда, інші його речі та квартира не підлягають реквізиції, оскільки пред'явник цього документа є наш товариш, колишній Нарком Баварської Радянської Республіки. Можливо, на особу, яка видала цю довідку для «сина лейтенанта Шмідта», вплинули знайомства, якими Гард вихвалявся при кожній ліпшій нагоді. Франц майстерно розповідав цікаві історії зі спільної діяльності з Раковським, Петровським, Троцьким та іншими видатними революціонерами і діячами Радянської країни.

Цей папірець допомагає у подальшому Гарду стати власником ще одного «документа» — уповноваженого Наркомату шляхів РСФСР і отримати у Москві у своє розпорядження вагон, яким він користувався протягом двох місяців, і в якому прибув до Єлисаветграда, де в той час приживала його дружина з дитиною у тестя. Слов'янський менталітет робить свою справу і в нашому місті. Секретар Єлисаветградського повітового виконкому Волинець та голова Журбинський не засумнівалися в особі пред'явника пом'ятого папірця. Для особистих справ Гарду

виділяють кабінет, на якому він негайно вивішує яскраву табличку з перерахуваннями усіх своїх титулів, а також автомобіль та особистого водія. Протягом двох тижнів псевдонарком здійснює поїздки до Москви та Одеси, беручи у свій вагон пасажирів, не безплатно, звичайно. Так два елісаветградські чиновники заплатили за таку подорож пудом дом дубильного екстракту. Окрім пасажирів у вагоні провозить Гард ще й різний крам.

Якось шахрай дізнається, що повітовий виконком збирається відряджати до Одеси людину по автомобіль та запчастини. Гард викликається виконати таку місію, а разом бере на себе подібні обов'язки і від організації «Бурвугілля».

У місті над морем він поселяється у шикарному номері найкращого готелю «Лондонський», за який з нього, як з колишнього наркома, не беруть плату. Очевидно, що Гард збирався надовго залишитися в Одесі, оскільки підправив у документі про відрядження дату з 1 жовтня на 1 січня 1922 року. У цьому місті він провертає кілька афер. Після однієї з них довелося мати справу з міліцією. Одеські правоохоронці закрили очі на його правопорушення, знову ж таки через колишнє наркомство, і відпустили.

Шахрай, відчувши, що пахне смаженим, відразу відбув до Єлісаветграда. Не врахував він лише того, що навздогін полетіла депеша із запитом, а чи насправді він той, за кого себе видає. Цей запит, очевидно, змусив розкрити очі на Гарда і міліціонерів нашого міста, бо 11 жовтня, коли вагон прибув до міста, на станції його чекали з нетерпінням. Але не з хлібом-сіллю, як першого разу. На пероні стояли люди у шкірянках. Вони виявили у вагоні 50 пудів солі, які «баварський комуніст» закупив в Одесі для перепродажу.

П'ять місяців Гарда тримали у в'язниці і, нарешті, наприкінці березня 1922 року відбувся суд над самозванцем. Під час судових засідань були названі вельми цікаві факти з життя авантюриста. Він нічого не знав про Республіку, наркомом якої представлявся, не знав, де знаходиться місто Карлсбад, де навчався, та багато чого іншого. Ревтрибунал звинуватив Франца Гарда в авантюризмі, посадовому і політичному самозванстві та ряді кримінальних злочинів і засудив до розстрілу. Та авантюрист до останньої хвилини не полишав надій викрутитися. Перебуваючи за ґратами, він спробував дати хабара у 20 мільйонів карбованців заступнику голови ревтрибуналу за своє звільнення з в'язниці.

ІСТОРІЯ ЄЛІСАВЕТГРАДА - У КАРТАХ РЯБКОВА

Щороку міська влада ламає голову над тим, кому б на цей раз присвоїти звання Почесного громадянина міста. І, на жаль, часто до цього списку потрапляють випадкові люди. У Кіровограді можливе все.

Приміром, досі відсутній серед почесних інженер Євгеній Тамм, який пустив в Єлисаветграді трамвай, спроектував електростанцію, займався водозабезпеченням міста. Не удостоїла влада Кіровограда такої честі й ряду інших людей, які жили у цьому місті і багато зробили для його розвитку. На наш погляд, у цьому списку обов'язково повинен бути Павло Рябков. Хоча б тому, що дореволюційний Кіровоград ми сьогодні уявляємо по планах міста, які склав міський землемір Рябков, і які міська управа видавала на початку минулого століття.

Павло Захарович Рябков народився 29 червня 1848 року у Херсоні в родині художника. Після закінчення гімназії працював землеміром.

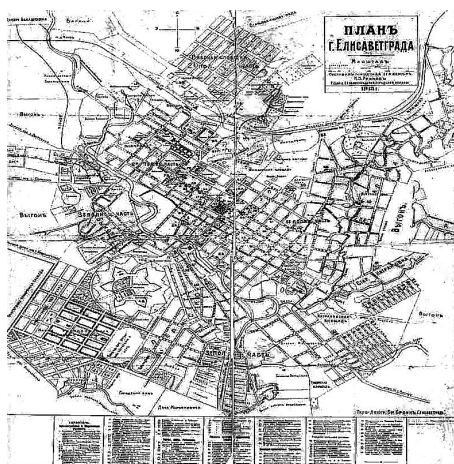
За участь у революційній діяльності народників в Одесі був засланий до Якутії. В Єлисаветграді, куди він переїхав у 1892 році, обійняв посаду земського землеміра, і продовжував активну громадську і наукову діяльність, зокрема у 1895 році опублікував працю “Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел”.

У 1897 році він став одним із засновників та першим директором Єлисаветградської громадської бібліотеки, з 1914-го – членом Єлисаветградського лекційного бюро з влаштування народних читань і дитячих майданчиків при міській управі. На початку ХХ століття Рябков, як один з організаторів селянського антиурядового руху, знову зазнав переслідувань і вимушений був емігрувати за кордон. Протягом 1901-1904 років навчався у Вищій школі суспільних наук у Парижі, викладачами якої були Ілля Мечніков, Максим Ковалевський, Федір Вовк та інші відомі вчені. У 1904 році він бере активну участь в етнографо-антропологічній експедиції на Бойківщині, яку очолювали Федір Вовк та Іван Франко. Опис цієї експедиції подав в одному з випусків “Этнографического обозрения”.

Після повернення з еміграції Павло Рябков, працюючи у Єлисаветградській міській управі, провадить значну науково-дослідницьку роботу з етнографії та археології, стає провідним кореспондентом Санкт-Петербурзького музею імені Олександра III по Південній Україні. Протягом 1908-11 років зібрав для цього музею 364 об'єкти культури, з яких найбільший інтерес становлять знаряддя чумацтва, зокрема віз “мажа” та інші види чумацького промислу. Проводячи плідну краєзнавчу та етнографічну роботу, Рябков збирав на Єлисаветградщині писанки (село Рівне), рецепти народної медицини, лікарські трави, багато фотографував на місцевих ярмарках тощо. Все це

зберігається сьогодні у Російському етнографічному музеї. Багато зробив для формування етнографічних колекцій Херсонського краєзнавчого музею й особливо, заснованого В.Ястребовим, Єлисаветградського історико-краєзнавчого музею з картинною галереєю (1921) та музею Революції, справами розвою яких займався до кінця життя — до 1927 року.

Свої листи до Ф.Вовка Павло Захарович Рябков підписував: «Єлисаветград, Вокзальная, 18». Старший науковий співробітник обласного краєзнавчого музею Костянтин Шляховий знайшов у довідковому виданні «Весь Єлисаветград» за 1910 рік список квартирантів. У ньому є запис: «підпоручик А.А.Будзко – Вокзальная угол Тюрменного переулка, дом Рябковой».

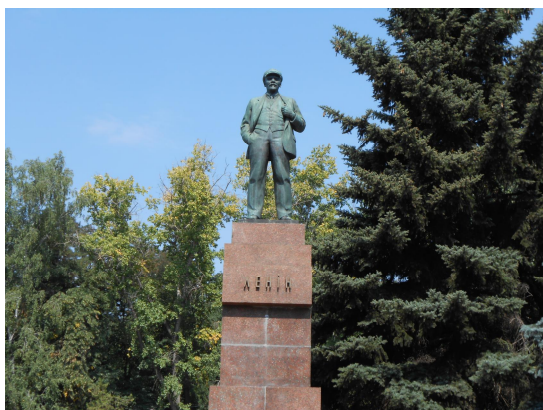
Тобто, підпоручик був розквартирований у будинку, який належав дружині Павла Захаровича. На карті за 1915 рік Рябков виділив його, але не зробив виноску вниз карти. Сьогодні цього будинку, на жаль, немає, на його місці стоїть п'ятиповерхівка на розі вулиці Жовтневої революції та провулку Училищного.

УНІКАЛЬНІСТЬ КІРОВОГРАДСЬКОГО ПАМ'ЯТНИКА ЛЕНІНУ

У радянські часи центральна вулиця кожного населеного пункту носила ім'я вождя світового пролетаріату, і майже у кожному населеному пункті стояв пам'ятник Леніну. Було кілька таких пам'ятників і у Кіровограді. Та мало хто знає, що історія встановлення кіровоградського пам'ятника унікальна. Він був першим бронзовим пам'ятником Леніну в СРСР, встановленому після смерті Володимира Ілліча.

Уже 31 січня 1924 року, тобто через 10 днів після смерті Леніна, міський окружний виконавський комітет прийняв постанову про створення спеціальної комісії з увіковічення пам'яті "вождя світового пролетаріату". Ініціатори спорудження пам'ятника звернулися до свого земляка Зінов'єва, який на той час був членом Політбюро ЦК ВКП (б), першим секретарем Ленінградського губкому партії. Зінов'єв не міг відмовити собі в задоволенні бачити у місті свого імені перший пам'ятник вождів. Проект пам'ятника розробив ленінградський скульптор Манізер.

Він побував у Зінов'євську, і вирішив, що більше підходить для пам'ятника площа Революції. Пізніше реконструйовану площу перейменували у парк Леніна. Наприкінці вересня 1925 року бронзову фігуру вождя заввишки 2,6 метра доставили на спеціальній залізничній платформі до місця призначення. Чотириметровий п'єдестал з граніту виготовили майстри Капустінського кар'єру під наглядом архітектора Чернишева. 7 листопада 1925 року у центрі площі пам'ятник урочисто відкрили.

Під час окупації Кіровограда фашисти знищили комуністичну святиню.

Але вже у травні 1944 року фігуру тимчасово відновили у гіпсі, а потім у 1947 році і в бронзі. Вона й досі стоїть у парку, який нині називається Ковалівським.

І цей Ленін у Кіровограді сьогодні єдиний. Інші, гіпсові, один з яких, приміром, стояв біля будівлі педінституту, зняли

на тій підставі, що вони були виготовлені з німецького матеріалу.

Зелений від бронзи Ілліч сьогодні стоїть посеред парку на постаменті з червоного граніту. Одна рука у кишені, іншою тримається за полу піджака. Але навряд чи це той екземпляр, який встановили у 1947 році. Як стверджує наш читач, ветеран органів внутрішніх справ Василь Стояновський, пам'ятник Леніну у парку встановлювали і у 1967 році.

- Я тоді працював заступником начальника

Кіровоградського міського відділу міліції, - пригадує Василь Никифорович. - У мої обов'язки входило керівництво службами охорони громадського порядку, зокрема і патрульною службою міліції міста. У тому році у Кіровоград потягом привезли пам'ятник Володимиру Іллічу. З залізничної станції його доставили автомобілем у парк. Пам'ятник був у дерев'яному ящику, набитому стружкою, щоб не зіпсувався при транспортуванні.

Автокран зняв ящик з платформи вантажного автомобіля і поклав на асфальт у центрі парку. Стояновському доручили організувати охорону ящика, поки не встановлять пам'ятник. Василь Никифорович проінструктував двох міліціонерів-сержантів, які щоночі повинні були чергувати у парку. Періодично Стояновський перевіряв несення ними служби. Та оскільки пам'ятник не поспішали встановлювати, і він лежав більше тижня, то міліціонери-сторожі приспали свою пильність. Якось уночі вони вирішили піти додому подрімати кілька годин – а що може

трапитися з ящиком, кому він потрібний? І саме цієї ночі сталася надзвичайна подія. Чи то випадковий перехожий, чи хтось спеціально кинув у ящик недопалок цигарки і тирса почала тліти. Поки це помітили і викликали у парк пожежників, дерев'яний ящик згорів дотла. Тож коли на місце пригоди у парк прибуло керівництво міськкому партії, то пам'ятник Леніну мав, м'яко кажучи, непривабливий вигляд.

- Важко передати моє самопочуття, - говорить Стояновський. - Керівництво міськвідділу міліції чекало суворого покарання. Найменше чого ми боялися, так це звільнення з займаних посад. А могли й відправити охороняти інший пам'ятник Леніну, десь на Камчатці чи Сахаліні. Якби не замполіт міськвідділу міліції Петренко, не виключено, що так і було б. Володимир Іонович владнав це питання у міськкомі компартії таким чином, що я та мої колеги відбулися легким переляком.

- Пам'ятник відмили, пофарбували і уже оперативно встановили на п'єдестал. Потім ще довго колеги підсміювалися над Стояновським, що це він спалив вождя світового пролетаріату. А пам'ятник і досі стоїть посеред Ковалівського парку.

ТОВАРИШУ НАЧАЛЬНИК!

Кіровоградська міліція знає багато керівників, які були неординарними особистостями, приміром, як генерал Ю.Кравченко. Та були серед керівників нашої міліції і відверто сірі люди, обділені розумом, знаннями, які випадково потрапили у це крісло. Як правило на посаді начальника обласної міліції перебували рік-два, лише одиниці - більше. Хтось йшов на підвищення, хтось на пенсію, а декого знімали із займаної посади з тріском.

Першим начальником міліції щойноствореної Кіровоград-ської області був Г.Небораков. Він 10 січня 1939 року приступив до виконання своїх обов'язків і пропрацював у Кіровограді два з половиною роки, аж до початку Великої Вітчизняної війни. Це призначення можна вважати унікальним в історії правоохоронних органів області. Адже Неборакову було усього 30 років, і у міліції він пропрацював лише рік. Розпочинав уперуповноваженим УНКВС Донецької області, потім став начальником Краматорського міськвідділу НКВС, а уже через три тижні поїхав у Кіровоград на підвищення.

30 серпня 1945 року начальником Управління міліції УНКВС області став 45-річний підполковник С.Дергунов. Він був учасником боїв з Колчаком та Врангелем, мав поранення. У міліцію прийшов у 1921 році. У 1940 році був призначений начальником Управління міліції УНКВС Харківської області, у 1943 році – на цю ж посаду у Дніпропетровську область. У 1947 році вийшов у відставку за станом здоров'я.

У вересні 1950 року начальником УНКВС області став 52-річний

полковник М.Верьовка. У міліції він з 1920 року, наприкінці 30-х років працював начальником УМ Донецької області, а у 1941 році - заступником начальника УНКВС Львівської області.

У квітні 1953 року замість Верьовки начальником об'єднаного УВС призначили генерал-майора М.Калінінського. Та на посаді він протримався два місяці. А через три роки у Кіровоград надійшла звістка, що МВС СРСР клопотало перед Радою Міністрів СРСР про позбавлення його генеральського звання за вчинки, які дискредитують органи внутрішніх справ.

11 червня 1953 року начальником УВС області призначили полковника С.Фришка. До цієї посади він пропрацював у міліції 22 роки. У біографії мав темну пляму: у 1938 році його притягували до кримінальної відповідальності «за порушення соціалістичної законності при проведенні слідчих дій», однак не покарали. У Кіровограді Фришко пробув півроку і 16 грудня відбув у розпорядження МВС СРСР.

У серпні 1954 року начальником УМВС області став І.Бурлака. До війни він працював учителем у селі Подорожне, нині Світловодського району, командував у війну зенітною батареєю, після демобілізації був директором школи, у 1949-1954 роках – секретарем Пісчанобридського райкому партії. Як бачимо, чоловік займав керівні посади, але й уяви не мав, у чому полягає міліцейська робота. Та він сім років керував міліцією області. 6 вересня 1961 року його зняли з посади і призначили заступником начальника УВС, а у лютому наступного року зняли і з цієї посади, призначивши начальником тюрми №1 у Кіровограді.

Потім начальником УВС призначили комісара міліції 3 рангу М.Скирду. У роки війни він був організатором партизанського руху на Кіровоградщині. У серпні 1965 року вийшов на пенсію. Про цю людину ходили різні чутки. Одна з негативних - коли його направили з Києва у Кіровоград, то у столиці він не здав квартиру.

Після Скирди начальником УВС став С.Шевченко. Він керував міліцією, напевне, найдовше з усіх її керівників – вісім років. До цього пройшов усі шаблі міліцейської служби. У червні 1973 року відбув командувати міліцією Запорізької області. А замість нього призначили начальником УВС М.Шавшу. Приїхав з Івано-Франківська, де 11 років працював начальником УВС області. У травні 1978 року Шавша вийшов на пенсію за станом здоров'я.

У травні 1978 року начальником УВС став полковник М.Попов, який раніше займав посаду заступника начальника УВС Дніпропетровської області. Через шість років, улітку 1984-го, його перевели до того ж Дніпропетровська, але уже на посаду начальника обласної міліції. А начальником УВС Кіровоградської області призначили В.Марусенка, і керував він міліцією до червня 1989 року, коли тяжка хвороба забрала його життя.

А через кілька місяців начальником УВС призначили Юрія Кравченка, якому на той час було 38 років. Розпочинав службу у 1974 році у школі міліції у Горькому, працював у Світловодську та Олександрії. Юрій Федорович командував міліцією Кіровоградщини до і після проголошення незалежності України.

Щодо до тих, хто керував міліцією області після переведення Кравченка на керівні посади до МВС України, то це були різні люди. Деякі, вступаючи на посаду, мали заочну вищу освіту не за спеціальністю. Дехто не міг відрізнити за складом злочину крадіжку від грабунку. Були, звичайно, й справжні професіонали. Але усі вони вірно служили народу України. А ще для більшості начальників УМВС в Кіровоградській області це був трамплін для перельоту у крісло в міністерстві.

ПІЩАНИЙ БРІД, РОДНИКІВКА ТА ПЕРЕГОНІВКА ПАМ'ЯТАЮТЬ НЕСТОРА МАХНА

Минулого тижня кілька кіровоград-ських музеїв провели акції з нагоди 125-річчя легендарного керівника селянського повстанського руху часів громадянської війни 1918-1921 років Нестора Махна (27 жовтня 1888 року – 6 липня 1934 року). Життя та діяльність цієї яскравої та неоднозначної особи пов'язана і з Кіровоградщиною.

Найчастіше першим згадують село Піщаний Брід Добровеличківського району, де жила з батьками третя дружина Нестора Івановича – Агафія Кузьменко, більш відома за іменем Галина.

Інший населений пункт, про який також постійно говорять, - Сентове, нині Родниківка Олександрівського району, у якому 27 липня 1919 року під час зустрічі з Нестором Махно був застрелений керівник антирадянського повстання Григор'єв.

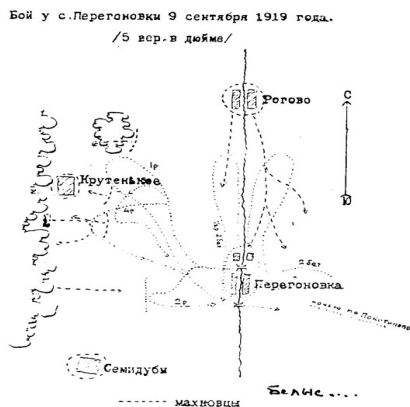
Начальник штабу махновців Білаш так описує останні хвилини життя Григор'єва: «...Чубенко заявив: «Так ви ще заперечуєте, що ви союзник Денікіна? А хто ж послав делегацію до Денікіна і до кого приїжджали ті два офіцера, яких Махно розстріляв?». Григор'єв, нахиливши голову над столом, схопився за маузер, але не встиг його вихопити, як Чубенко з «біблея» вистрілив в нього в упор. Григор'єв заричав і кинувся до виходу. Стоявший в стороні Махно крикнув

навздогін: «Бей отамана!». Чубенко, Каретников, Лепетченко, я й Чалий вибігли слідом на вулицю, стріляючи в тікаючого попереду Григор'єва. Він спіткнувся і впав, вихватив свій маузер. Підбіг махновець Качан і вистрілив у нього в упор... Важко визначити, чия куля його звалила там, на вулиці...». Історик «махновщини» Аршинов та один з командирів Нестора Івановича – Губенко, стверджують, що Григор'єва вбив Махно: його куля виявилася останньою і вирішальною.

Тіло отамана кинули за селом у рів, і воно стало здобиччю здичавілих собак. Тільки через декілька днів, коли махновці покинули село, дружина отамана поховала його останки на кладовищі в Олександрії. За іншою версією, Григор'єва поховали в Сентовому.

Третім населеним пунктом Кіровоградщини, який останнім часом стали поєднувати з іменем Нестора Махна - село Перегонівка Голованівського району. Тут 26 вересня 1919 року відбулася велика битва повстанської армії під командуванням Махна з частинами Добровольчої армії білих. Після тривалого відступу під тиском білих військ махновці були притиснуті до фронту петлюрівців. Досягнута з ними угода виявилася фікцією і Махно опинився фактично в оточенні. Тоді він 25 вересня розбив війська білих під селом Крутеньке, а 26 вересня розпочався бій під Перегонівкою. 1-й Сімферопольський, 2-й Феодосійський, 5-й Литовський полки білих, намагаючись відірватися від махновців, перейшли через річку біля села Синюха, проте махнівська

кіннота наздогнала їх і порубала. Три офіцерських полки були практично знищені. Після цього Махно, посадивши піхоту на підводи, пішов у швидкісний рейд на схід. Сьогодні історики, вважають, що битва під Перегонівкою і наступний за нею рейд зруйнували тили Добровільчої армії, яка наступала на Москву, і мали значний вплив на хід громадянської війни ні півдні Російської імперії.

НА БАЛАШІВЦІ ВИДОБУВАЛИ БУРЕ ВУГІЛЛЯ

На Кіровоградщині розвідано та описано понад 30 родовищ бурого вугілля - поблизу обласного центру, у Новомиргородському і Світловодському районах, та більшість з них знаходиться в

Олександрійському районі. Уже в "Очерках Александрийского уезда" А.Коваленкова, надрукованих у 1857 році, згадується про поклади бурого вугілля у регіоні. Наприкінці XIX ст. поблизу Єлисаветграда академік Г.Гельмерсон зробив опис і дослідив родовище бурого вугілля.

Назви мікрорайонів Кіровограда - Стара та Нова Балашівка - походять від прізвища землевласника Балашова, який у другій половині XIX століття придбав на околиці Єлисаветграда кілька сотень десятин родючої землі. Так на правому березі Інгулу виникло село Балашівка. А згодом по іншій бік залізниці виникло інше поселення того ж власника. Його нарекли Новою Балашівкою. Як село Зінов'ївського повіту Балашівка існувала до 1932 року. Потім вона одним з перших навколишніх сіл була включена до складу міста.

Перші поклади бурого вугілля на Балашівці виявляли ще на початку XX століття, та до розробки родовищ приступили у 1919 році. У газеті "Известия Елисаветградского Совета рабочих и крестьянских депутатов" за 4 червня цього року надрукована стаття під заголовком "Бережіть паливо", під якою стоїть підпис «Тамм». Це дало привід декому з кіровоградських краєзнавців помилково допустити, що автором публікації був не батько, а син Тамм. Оскільки у той час у місті не вистачало палива, виникали труднощі з випічкою хліба. Інженер Євген Тамм бідкався з приводу неекономічних витрат палива: «На пуд хлеба расходуется 20-25 фунтов дровь, тогда как этот расход при рациональной постановке дела должен составлять всего 6-8 фунтов, т.е. почти в три раза меньше».

Нижче цієї статті «Известия» надрукували замітку невідомого автора "Як посилити видобуток бурого вугілля?" Але ні Тамм, ні цей автор нічого не говорять про поклади на Балашівці, а згадують лише шахту «Буроуголь» під Пантаївкою,

Публікації про проблеми з паливом в місті та необхідність видобутку вугілля з'являються у газеті 7, 12, 14 та 22 червня. Зокрема 12 червня «Известия» надрукували на першій сторінці ще одну статтю під назвою «Бережіть паливо». Її автор Ст. Т. писав: «На днях инженер Тамм возбудил под таким названием в «Известиях» вопрос, имеющий огромное общественное значение – вопрос о бесполезности перерасхода топлива». Як бачимо, вищезгадану статтю написав Тамм-старший.

У газеті за 22 червня було надруковане наступне повідомлення: "Бурый уголь под Елисаветградом. Разведка специалистов Совнархоза сообщает, что на Злодейской Балке, в двух верстах от города Елисаветграда, оказался бурый уголь на 7 сажень. Первый слой бурого угля на 1 аршин. Качество хорошее. Рабочие продолжают работать». (*Сажень – близько 2 метрів, аршин – 71 сантиметр.*)

Налагодити видобуток бурого вугілля вдалося лише у 1921 році. 1 січня газета "Червоний шлях" повідомила: "На Балашівському руднику працюють робітників – 102 особи, службовців – 16. Відправлено вугілля

на брикетний завод 2950 пудів. Наявність вугілля на 15 грудня – 67625 пудів.” (Пуд – 16 кілограмів.)

Справжнім святом для усього Зінов’ївська було 1 вересня 1931 року: на Балашівці стала до ладу перша буровугільна шахта “Піонер”, створено управління “Бурвугілля”. А незабаром почала роботу і шахта «Піонер-біс». Вугілля видобували до окупації міста німцями влітку 1941 року. Відступаючи, радянські керівники наказали підірвати шахту. Проте німці відновили роботу шахти.

Хоча буре вугілля мало прекрасні якості та неглибоке залягання (до 70 метрів), та експлуатація шахт продовжувалася недовго через часті затоплення підземними водами. Шахту "Піонер" закрили ще на початку 40-х років, а "Піонер-біс" - у 1947 році. Архівні матеріали свідчать, що геологи оцінювали запаси Балашівського родовища як дуже значні.

Після війни шахту на Балашівці уже не відбудовували у зв’язку з розвитком буровугільної промисловості в Олександрії. Про шахтарське минуле Балашівки сьогодні нагадують лише назви вулиць - Буровугільна, Ствольна, Піонерська, провулок Відбійний.

НЕРОЗГАДАНІ ТАЄМНИЦІ КОЛЕКЦІЇ ІЛЬІНА

Двадцять років тому - 20 жовтня 1993 року, у Кіровограді на 73-му році життя помер колишній електрик місцевого тресту їдалень Олександр Ільїн.

А ще через два місяці, на початку 1994-го, про людину, яка до того була відома лише у колі колекціонерів, заговорили майже усі українські та ряд зарубіжних видань, назвавши зібрання Олександра Борисовича одним з найбільших приватних у Європі.

Як вдалося звичайній людині зібрати таку фантастичну кількість предметів старовини? Ця та інші таємниці підпільного мільярдера й досі залишаються нерозкритими.

Після смерті Ільїна у місцевому магазині «Букініст» з’явилися у продажу рідкісні книги. Зокрема, одне з перших видань «Кобзаря» Тараса Шевченка з автографом автора. Реальна його вартість кілька тисяч доларів, а книгу продавали за копійки. Звідки таке багатство? І тоді згадали про Ільїна та його колекцію. Дивно, що влада зробила це з такою паузою!

Майже тиждень, з 3 по 7 січня 1994 року, співробітники міліції та СБУ разом з бібліотечними і музейними працівниками виносили з кімнат,

підвалу, горища та сараю у колишньому домоволодінні Ільїна по вулиці Урожайній, 28 коробки із старовинними книгами, іконами, церковним начинням, ювелірними виробами, фарфором, картинами, хрестами.

За спогадами одного з учасників цього процесу, знадобилося близько 20 вантажівок, щоб вивезти мішки з ільїнськими скарбами.

Вимірювання колекції в мішках, погодимось, чимось нагадує легенди про скарб Полуботка, обсяг якого вимірювали, щоправда, у бочках.

Усі ці раритети – близько чотирьох тисяч експонатів, стали власністю держави і були передані у Кіровоградський краєзнавчий музей (сьогодні на обліку у музеї близько трьох тисяч експонатів з колекції Ільїна) та в обласну бібліотеку ім.Чижевського. Ільїн ніколи не був одружений, тож не мав дітей, а племінники, що жили разом з ним, не

з змогли відстояти свої права на колекцію дядька.

Одного срібла з домоволодіння Ільїна вивезли кілька десятків кілограмів. Причому не брукхту, а виробів відомих ювелірних фірм другої половини XIX і початку XX ст. - Фаберже, Коллінза, Хлебникова, Алексеєва. Серед експонатів - археологічні знахідки, що чудово збереглися; колекція мікроскопів всіх часів; культові предмети, в числі яких антими́нси, в які зашиті мо́щі; картини, ікони тощо. Багато сімейних реліквій - посуд, герби, родові дерева з незавершеними вензелями сімейств. Ваза XIX століття з венеціанського рубінового скла, в яке додано трохи золота. До того ж періоду відноситься і унікальна бронзова фігура Будди. Справді безцінна ікона Богоматері Охтирської XVIII століття. Ескізи робіт Васнецова, які використовували при розписах Володимирського собору.

Колекція Ільїна піднесла дослідникам чимало загадок. Серед них кухоль з білого металу, на якому стояло клеймо знаменитого українського ювеліра початку XVIII століття Івана Равіча. Відомий невеликий кухоль, який Равіч зробив для гетьмана Мазепи, він зараз зберігається в Чернігові, в історичному музеї. Та той, який знайшли в колекції Ільїна, більшого розміру і відрізняється складною художньою роботою. Деякі мистецтвознавці припускають, що кухоль належав Петру I, але як він потрапив до Ільїна?

Ще одна загадка пов'язана з портретом Катерини II роботи художника Левицького. Він вважався зниклим. І чому імператриця в чоловічій шапці і при орденах?

Але, мабуть, найціннішими в колекції Ільїна були рідкісні книги. Серед них «Візантійські емалі» (рік видання 1892), чотири томник «Великокнязівське, царське та імператорське полювання на Русі», ілюстрований видатними російськими художниками; «Апостол», виданий першодрукарем Іваном Федоровим, Острожська Біблія XVI століття, особиста Біблія Катерини II. А ще «Морський Статут» і «Військовий Статут» Петра I, видані в 1720 році тиражем в 50 екземплярів, рукописи Пушкіна, Гоголя та інші цінні видання. Всього в колекції було більше 7 тисяч книг.

Зрозуміло, усіх цікавило питання: як простий електрик зміг зібрати таку унікальну та обширну колекцію? На думку одного з кіровоградських колекціонерів, який добре знав Ільїна, у Кіровограді він не міг придбати і сотої частки того, що у нього було.

Багато «білих плям» і в біографії Олександра Борисовича. Відомо, що народився Ільїн у 1920 році. Поступив на навчання до Московського торф'яного інституту. Коли почалася війна, в обмін на рідкісну книгу отримав висновок лікаря, що у нього рак крові. У 1944 році його заарештували за групову крадіжку з продовольчого складу. Але не розстріляли, а дали 3 роки, з яких він відсидів лише 3 місяці. У 1946-1948 роках навчався у кіровоградському машинобудівному технікумі. Працював реставратором у Києво-Печерській лаврі. Припускають, що виносив книги з лаврської бібліотеки під фуфайкою. Коли лавру закрили, у 1961 році приїхав до батьків у Кіровоград. З собою привіз два контейнери книг і церковного начиння.

У Кіровограді влаштувався на роботу електриком із зарплатою 100 карбованців в місяць. Придбав трофейний мотоцикл, на якому їздив по селах, перевіряючи електролічильники, і скуповуючи рідкісні предмети старовини у людей. Реставратор він був вищої кваліфікації, і замовники приїжджали до нього зі всього Союзу. За роботу брав картини, книги, ікони і т.п.. Реставрував експонати багатьох музеїв, робив їх копії і після реставрації у музеї не завжди повертав оригінали. Працював електриком і в самих музеях, бачив, що там зберігається, і не тільки бачив: під час опису його колекції виявили книги з музейними номерами. За однією з версій, саме так зібрав свою унікальну колекцію.

Є й інші версії та припущення з приводу того, чому і звідки в Ільїна така колекція. В основі першої - частину антикваріату представляли сімейні реліквії, які й послужили основою для подальшого поповнення. Друга версія - кримінальна, мовляв, Ільїн був зберігачем злодійського «общака». Та вона не витримує ніякої критики: «общак» не зберігали б таким чином, як це робив Ільїн, – під відкритим небом, у сараї та на

горищі, у вологому середовищі. Та й після смерті Ільїна на скарби чомусь не знайшлося господаря. Третя версія припускає, що за вказівкою КДБ Ільїн таємно, правдами і неправдою збирав цінні речі. Але звідки тоді у будинку по Урожайній, 28 експонати з музейних колекцій та історичні реліквії? Для чого кадебістам прикривати крадіжки з власних музеїв.

Ще одне припущення: Ільїн - фанат-клептоман, який використовував різні засоби - крадіжки, заміну оригіналів підробками, домовленості, щоб лише заволодіти черговим експонатом.

Незрозуміло й наступне: про Ільїна та його зібрання знали колекціонери, тож яким чином йому вдавалося охороняти своє багатство? Олександр Борисович часто виїжджав з Кіровограда, довго працював в бібліотеках Москви і Ленінграда, вивчав рідкісні книги. Будинок по Урожайній, 28 надовго залишався без нагляду. Але за 50 років колекціонера обікрали лише раз, та й то заїжджі гастролери, на пошуки яких була задіяна велика кількість міліції. Злочинці знайшли, але з вкраденого ними Ільїн визнав тільки перше видання «Мертвих душ», а від старовинних золотих прикрас відмовився, заявивши, що «це не його».

При всій своїй неоднозначності, Ільїн був видатним колекціонером, що врятував від безслідного зникнення безліч по-справжньому унікальних художніх та історичних цінностей.

Простий електрик, реставратор за сумісництвом, колекціонер-любитель за покликанням знав, що збирає. Його колекція, не важливо як зібрана, увічнила ім'я Ільїна. Щоправда, поки що виданий тільки один каталог наукової оцінки колекції Олександра Борисовича, а вона унікальна, і її наукова цінність може бути навіть більшою споживчої вартості.

На Далекосхідному кладовищі, де похований Олександр Ільїн, на його могилі встановлений лише залізний хрест, на якому немає даних, хто й коли

тут похований. Останнім роками неодноразово в пресі лунало, що люди, які знали Олександра Борисовича, збираються поставити на його могилі пам'ятник. Але поки що його немає. Це могла б зробити і влада, адже вартість пам'ятника не склала б і мільйонної частки того, що залишив після себе Ільїн. Але наша влада поки що не навчилася зберігати історичну спадщину. Ще одне підтвердження цьому - оповита густим туманом крадіжка у вересні 2001 року з бібліотеки ім. Чижевського 43 книг

з колекції Ільїна. Злодія так і не знайшли, а доля зниклих раритетів досі невідома. До цієї теми ми ще повернемося.

ТУТ БУВ ТАММ

12 вересня минулого року депутати міської ради присвоїли звання «Почесний громадянин Кіровограда» видатному вченому Ігорю Тамму.

А через десять днів, 22 вересня, біля адмінбудівлі ПАТ «НВП «Радій» відкрили пам'ятник Ігорю Євгеновичу. Влада Кіровограда збиралася також присвоїти одній з вулиць міста ім'я Ігоря Тамма. Професор педуніверситету Микола Садовий виступив з пропозицією створити у місті музей відомого фізика.

З того часу минув рік. А на карті Кіровограда й досі немає вулиці Ігоря Тамма. Хоча, було б справедливіше назвати її вулицею сім'ї Таммів, оскільки не Ігор Євгенійович, а його батько зробив вагомий внесок у розбудову інфраструктури міста. Та й за логікою, звання Почесного громадянина треба було присвоювати батькові саме з цих міркувань.

Євгеній Федорович Тамм працював інженером військових млинів Приамурського військового округу, займався переобладнанням пароплавів Амурського пароплавства, був завідуючим механічною частиною Уссурійської залізниці. 8 липня 1895 році у Владивостоці народився син Ігор. Через три роки сім'я Таммів переїжджає до Єлисаветграда, звідки була родом дружина Євгена Федоровича. Працюючи у нашому місті, Євген Тамм залишив помітний слід в історії розвитку трамваю, будівництва електростанцій, закладів культури, освіти та охорони здоров'я, завдяки йому у місті з'явилися найпередовіші елементи побуту початку ХХ століття - біоасенізація та водяне опалення.

Ігор Тамм закінчив Єлисаветградську чоловічу гімназію у 1913 році і поїхав навчатися за кордон. Не станемо переповідати подальшу біографію Ігоря Євгеновича, нагадаємо лише, що у 1958 році йому та ще двом радянським фізикам - Франку і Черенкову, була присуджена Нобелівська премія з фізики за дослідження теорії випромінювання Черенкова-Вавілова. Звичайно, кіровоградці не можуть не гордитися тим, що у місті 15 років жив знаменитий фізик, якого не менш знаменитий учений Нільс

Бор назвав «мірилом совісті ученого». І якщо вже вирішили присвоїти звання Почесного громадянина Кіровограда Ігорю Тамму, то спершу треба було удостоїти цього звання його батька Євгена Федоровича. Але у нас стало традицією для влади будь-якого рівня часто приймати рішення, які не завжди дружать з логікою.

Вивченням елісаветградського періоду життя великого земляка та його родини останні кілька років займається проректор педуніверситету, професор Садовий. Микола Ілліч зібрав достатньо матеріалів, зокрема й раритетних, приміром листування сім'ї Таммів, щоб написати книгу про Ігоря Євгеновича та оформити експозиції його музею у Кіровограді.

Раніше вважали, що єдиний будинок у нашому місті, який пов'язаний з Ігорем Таммом, - це приміщення колишньої чоловічої гімназії по вулиці Петровській (нині - вулиця Шевченка, у цій будівлі квартирує ГУ МНС в області). На конвертах та листівках, які були адресовані Євгену Тамму в Єлісаветград, можна прочитати кілька варіантів адрес: «Петровская улица, городской дом», «Петровская улица, Водопроводная контора» та «Петровская улица, городской дом, контора водопровода». На плані Єлісаветграда П.Рябкова за 1913 рік по вулиці Петровській позначений будинок, який має виноску за номером 29: «Контора городского водопровода, Петровская улица, дом Кошкиной». Отож, інженер Євген Тамм працював у цьому двоповерховому будинку, який нині має адресу вулиця Шевченка, 46, бо на першому його поверсі була контора міського водопроводу та електричного освітлення. Її завідувачим був інженер-технолог Євген Федорович Тамм. Щоправда те, що Рябков вказує, що будинок належав Кошкіній, вносить деякі сумніви. Хоча не виключено, що професор Садовий правий – сім'я Таммів таки жила в Єлісаветграді на другому поверсі цього будинку. А раз так, то тут, на думку Миколи Ілліча, можна і треба створити музей сім'ї Таммів.

Поки що не вдалося знайти архівних даних хто, коли й на чий кошти побудував цей будинок. У справах міської БТІ записано, що дата спорудження 1900 рік, і що за радянських часів це був обкомівський будинок. Проте запис про дату будівництва не підкріплений жодними даними, тож вона могла бути просто взята «зі стелі».

Міська влада підтримала пропозицію професора Садового.

І навіть зробила певні кроки, щоб вирішити питання з передачею у власність міста будинку по вулиці Шевченка, 46. Та виявилось, що це не

проста справа, тим паче, якщо нею не займатися. У будинку уже кілька років ніхто не проживає і він перебуває в аварійному стані – ні вікон, ні дверей. Перекриття між поверхами обвалилося, ще кілька років - і впаде дах та заваляться цегляні стіни. Власником дев'яти з десяти квартир будинку є 74-річний громадянин США, який проживає у місті Вестон штату Флоріда. Останню з своїх квартир він викупив у 2006 році за 1837 гривень. З якою метою – важко сказати. Оскільки, власник не приділяв уваги будинку, то він давно став центральним міським туалетом і смітником, місцем, де завжди раді наркоманам і безхатченкам.

Торік фахівці управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення Кіровоградської міської ради обстежили будинок. І ось що вони побачили: міжповерхове перекриття загрожує обвалом (сьогодні його вже немає, за рік обвалилося), дерев'яна підлога першого поверху зірвана, міжкімнатні перегородки зруйновані, несучі конструкції просіли і по фасаді пішли тріщини, вікон та дверей немає, всі інженерні мережі зруйновані. Висновок: “може виникнути надзвичайна ситуація” і “подальше перебування в аварійному стані будівлі на території міста є неприйнятним». Учасники цієї перевірки внесли пропозицію оголосити будинок безхазяйною нерухомою річчю і у подальшому через суд отримати його у міську власність та терміново зайнятися ремонтом. А то не сьогодні завтра обвалиться дах чи стіна, та задушить когось, хто зайде сюди справити природні потреби. Продовженням цієї перевірки стало оголошення в ЗМІ з проханням до американця відгукнутися для отримання попередження, що влада оголошує будинок, у якому він має квартири, безхазяйною нерухомою річчю.

І на цьому все. Дальше у міськраді не пішли. Чому зволікають? Можливо тому, що не вирішили питання з міськими відхожими місцями, тож і не чіпають будинок по вулиці Шевченка, 46, щоб було де кіровоградцям справляти нужду у центрі міста? Та до того часу, коли приймуть “відхожу програму” і візьмуться за її виконання, ми втратимо будинок, який є згадкою про славетного земляка. Тож поки що на стіні будинку по вулиці Шевченка, 46 відсутня табличка, що тут з 1898 по 1913 рік жив Нобелівський лауреат Ігор Тамм, а на його стінах можна побачити лише нацарапані слова “тут були Вася, Жора і Вухатий”.

ЛЕГЕНДИ І ПРАВДА ПРО ПОТЬОМКІНСЬКИЙ ДУБ

Найбільш відомим деревом в історії Кіровограда дехто вважає так званий «столітній» дуб, що ріс у міському саду. З цим деревом, якого ніхто із сучасників не бачив, пов'язано чимало переказів та легенд. Окремі розповіді не мають ні фактичних підтверджень, ні логічного зв'язку чи обґрунтованої аргументації.

В «Історичному нарисі міста Єлисаветграда», виданому у 1897 році, тодішній міський голова Олександр Пашутін писав: «В бывшем казенном саду по настоящее время сохранился, на нижней аллее, возле реки Сугаклея, так называемый Потемкинский дуб, который своими размерами обращает на себя внимание посетителей».

Предание гласит, что под этим дубом князь Потемкин неоднократно держал военный совет по вопросу осады и взятия Очакова».

Нагадаємо, що осада Очакова була у 1788 році. А перед цим, улітку 1787-го, російська імператриця Катерина II здійснила поїздку в Україну. Маршрут царського кортежу пролягав і територією сучасної Кіровоградської області, у тому числі через обласний центр. У спогадах свідки тієї поїздки розповідали, що Потьомкін, знайомлячи Катерину з Єлисаветградом, з гордістю показав імператриці дуб, що ріс посеред міського саду. Як писав Пашутін у вищезгаданій книзі, розпочинаючи з 1765 року із цього саду до царського двору в столицю щороку відправляли фури з овочами, фруктами, кавунами, вирощеними місцевими городниками і садівниками. Начебто розчулена почутим, Катерина зняла з пальця золотий перстень з діамантами і наділа його на одну з гілок дерева-гіганта. Біля дуба поставили вартового, який пильно охороняв щедрий дарунок цариці. З роками перстень вріс у кору, став невидимим, необхідність у його охороні відпала.

Начебто царським перстнем цікавилася знаменита отаманша-анархістка Маруська (Марія Никифорова). Вона наказала спилати дерево та подрібнити його, аби знайти дорогоцінний виріб. І дерево спилали на дрова. Та оскільки дуб був товстим, то ця затія уявляється безглуздою - простіше було нарубати менших дерев, аніж тягатися з велетнем.

За іншою легендою, у дупло цього дерева складали золоті речі шукачі скарбів, які розкопували поховання жертв страшної чуми 1813 року в Єлисаветграді. Кладовище померлих під час епідемії знаходилося

поблизу «столітнього» дуба. Копачі й самі стали жертвами хвороби. Це вже не легенди, а історичні факти.

За словами тих, хто насправді бачив дуба, ріс він на лівому березі Сугоклеї недалеко від теперішньої греблі. У 30-х роках минулого століття уже був лише пені від дуба. На кількох дореволюційних листівках є зображення цього велетня. Його діаметр був 143 сантиметри, і йому усі 473 роки - про це свідчили річні кільця відшліфованого зрізу з пня, який декілька років залишався на місці дуба. Кажуть, зріз зберігався в обласному краєзнавчому музеї і був «використаний» німцями на паливо у період тимчасової окупації нашого міста. А на відстані 200-300 метрів від пня дуба нижче по течії Сугоклеї росли ще два брати-велетні дуби діаметром 93 та 89 сантиметрів.

473 роки - про це свідчили річні кільця відшліфованого зрізу з пня, який декілька років залишався на місці дуба. Кажуть, зріз зберігався в обласному краєзнавчому музеї і був «використаний» німцями на паливо у період тимчасової окупації нашого міста. А на відстані 200-300 метрів від пня дуба нижче по течії Сугоклеї росли ще два брати-велетні дуби діаметром 93 та 89 сантиметрів.

ГЕРБ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗНАЙШЛИ НЕПОДАЛІК СЕЛА КОПАНІ

У вересні 1763 року неподалік села Копані у Знам'янському районі розкопали Литу або Червону Могилу - пам'ятку скіфської архаїки Північного Причорномор'я, датовану одними дослідниками серединою - третьою чвертю (ширше - другою половиною) VII ст., іншими - кінцем VII-VI ст. до н.е. Роботи, які проводили за вказівкою генерал-губернатора Новоросійської губернії О.Мельгунова (звідси і назва «скарбу»), стали початком історії польових археологічних досліджень в Україні.

Лита Могила увібрала в себе ознаки не тільки культур Сходу, але й місцевих хліборобів. Покритий чорноземом насип з обпаленої глини, металів, горілих кісток, каменів сягав десяти метрів. На вершині - кам'яна баба. Під кам'яними плитами кургану знаходилися золоті, срібні, бронзові та залізні речі: прикраси, зброя, деталі меблів з зображеннями мавп, левів,

фантастичних тварин, 17 масивних золотих блях у вигляді степових орлів (цей образ використали при створенні герба Кіровоградської області), а також золота діадема, золота окова рукоятки меча та ін.

Знайдений в українській землі безцінний скарб історичного минулого відвезли до Санкт-Петербурга в подарунок Катерині II. Генерал О.Мельгунов 3 вересня 1763 року наказав розкопати курган в урочищі Кучерові Байраки.

У його письмовому розпорядженні були правила розкопок та обіцянка винагороди копачам у разі успіху, що стримувало їх від приховування знахідок. У справах гарнізонної канцелярії фортеці Св. Єлизавети збереглися документи про нагородження робітників, які брали участь в розкопках Литою кургану, 70 рублями з «новосербської суми». Розкопки проводили під керівництвом купців Батракова і Васильєва, під контролем генерал-майора Ісакова.

Біля вершини, після зняття двох футів (60 см) чорнозему, знайшли антропоморфну піщану жіночу статую з відбитою головою. На захід від центру кургану, на глибині шести метрів, виявили кам'яний ящик («плитами обкладене і покрите місце»). Нижня частина кургану, вище рівня горизонту, - обпалена та обшлакована землею з попелом біло-сірого і червоного кольору і вугіллям. Вважають, що це залишки спаленої наземної дерев'яної гробниці.

У подальшому Литий курган досліджували двічі: у 1894 році - В.Ястребов і в 1990-му - Н.Бокій. Встановлено, що Лита Могила могла бути храмово-погребальним комплексом, пов'язаним з культом вогню, або, що ймовірніше, курганом-кенотафом.

Більшість пам'яток Мельгуновського скарбу у 1932 році з Ермітажу передали у музеї тодішньої столиці України - Харкова, де в роки Другої світової війни вони були втрачені. Частина скарбів зберігається в Ермітажі: меч в золотих піхвах, золота діадема, золота пластинка з мавпою і птахами, срібна ніжка, дві срібні трубочки, срібні гвоздики, сім з сорока наконечників стріл.

У 2010 році влада надумала привернути увагу туристів до Литої Могили, побудувавши неподалік Копанів археологічний музей, та встановивши за спонсорські кошти на місці кургану шестиметровий знак - гранітну «Скіфську бабу». Кажуть, статую скульптор виготовив, але з майстерні її так і не забрали.

Не вирішила влада й інше, більш важливіше питання. Виявляється, під час розпаювання земель забулися, що на цьому місці знаходиться така визначна пам'ятка історії. Тож тепер землі під курганом приватні, і власник не горить бажання повертати їх.

На жовтень цього року заплановане проведення у Кіровограді міжнародної наукової конференції з нагоди 250-річчя розкопок Литої Могили. Напевне до Копанів повезуть її учасників. Тож можна

сподіватися, що хоч тепер з'явиться на автодорозі, яка проходить неподалік місця розкопок кургану, відповідний вказівник.

ФРОНТОВИЙ ЩОДЕННИК ВОЛОДИМИРА ГЕЛЬФАНДА

Серед мемуарів учасників Другої Світової війни, виданих у Німеччині, сьогодні чи не найбільш популярний автор Володимир Гельфанд. Тричі у Німеччині – у 2002, 2005 та 2008 роках, та двічі у Швеції - у 2006 та 2012 роках, вийшли друком його фронтові щоденники.

Володимир Гельфанд народився 1 березня 1923 року у бідній

єврейській сім'ї у селищі Новоархангельськ. У 2006 році молода сім'я переїхала до родичів в Єсентуки, але вже у 1928-му повернулася на Україну. У Дніпродзержинську батько працював бригадиром на металургійному заводі, мати - вихователькою в заводському дитячому саду. У 1933 році сім'я переїхала до Дніпропетровська.

У серпні 1941-го Гельфанд переїздить до Єсентуків, де жив дідусь. Там бере участь у тилкових роботах. 6 травня 1942-го йде до армії. Проходить навчання в артилерійській школі поблизу Майкопа. У липні 42-го його військова частина потрапляє в оточення. З маленькою групою солдатів Володимир виходить з нього і бере участь у боях під Сталінградом. Сержанта Гельфанда призначають заступником командира

взводу з політичної роботи. З пораненням руки у грудні 1942-го потрапив у військовий госпіталь. У лютому 1943-го отримав направлення у стрілецьку школу офіцерів під Ростовом. Тримісячне навчання закінчує у званні молодшого лейтенанта. З серпня 1943-го - у мінометному взводі 248-ї стрілецької дивізії. У січні 1944-го Гельфанд отримав звання лейтенанта. З листопада 1943-го - член ВКП(б).

На фронті, у військовому госпіталі, у школі молодших офіцерів він веде щоденник. Між атаками і бомбардуваннями ворога, на маршах, при фортифікаційних роботах і підготовці наступів шукає духовне заняття. Читає книги, пише вірші, посилає статті і вірші в центральні газети, випускає стінні газети і складає бойові листки.

На початку 1944-го частина Гельфанда бере участь у боях на півдні України, у травні 1944-го переправляється через Дністер у Бессарабію.

Усе частіше зустрічалися колони військовополонених і зрадників. У щоденнику описує ненависть червоноармійців до полонених.

Восени 1944-го перебуває під Варшавою. Щоденник заповнюється нотатками про зустрічі з польським цивільним населенням. У листопаді 1944-го понад два місяці не бере участь в бойових діях. Це пов'язано з тим, що Гельфанд висловив свої відчуття фронтовій подрузі командира дивізії Галая, і той розізлився на підлеглого. На початку 1945-го Володимир Гельфанд отримав у командування мінометний взвод. Це було для нього щось подібне до штрафної перестановки. Напередодні Берлінської операції отримав призначення в штаб генерала Антонова, щоб вести Журнал бойових дій.

Перші мирні дні Гельфанд провів у зайнятому Берліні як штабний офіцер. Він хотів додому - «повна апатія, байдужість», писав у щоденнику 12 червня 1945-го. Проте не потрапив ні в першу, ні в другу хвилю демобілізації. Без певного завдання, він проводив червень в нестійких стосунках з командуванням. Коли грабували Наукову бібліотеку, вважав це «ганебним варварством» (запис від 16/17 червня). Був обурений, коли в серпні заборонили особистий контакт з німцями, але продовжував поїздки до Берліна.

Демобілізувався у вересні 1946-го. Повернувся до Дніпропетровська до матері. У 1952 році закінчив університет у місті Молотов (Перм). Писав дипломну роботу про роман Іллі Еренбурга і у лютому 1951-го зустрічався з ним у Москві. У 1954-му повернувся до Дніпропетровська і викладав суспільство-знавство, історію та політекономію в професійних училищах міста. У 1974 помер батько, в 1982 - мати. Володимир Гельфанд пережив її тільки на рік.

Він писав безперервно. Пропонував місцевій пресі не тільки повідомлення про шкільні будні і результати роботи, але і фронтові спогади. Пізні 70-ті були найпродуктивнішими. Колекція газетних публікацій охоплює сім статей за 1968 рік, 20 - за 1976-й, 30 - за 1978-й.

Ось що писали західні газети про фронтовий щоденник Гельфанда:

«Щоденник радянського солдата. Його сила в описі дійсності, яку заперечували довгий час, і яка ніколи не описувалася. Не дивлячись на всі жахи, це захоплює читання, що дійшло до нас через багато років. Це добре, що ці записи, навіть з 60-річним запізненням, стали доступні, принаймні для німецької публіки. Ці записи вперше показують обличчя червоноармійців-переможців, що дає можливість зрозуміти внутрішній світ російських солдатів“.

«Німецький щоденник 1945-46» Гельфанда примітний у багатьох відношеннях. Це незвичний опис очевидцем звільнення Червоною армією Польщі і Східної Німеччини. Оскільки у Червоній армії було заборонено вести щоденники, напевно з міркувань безпеки, то читачі вже мають

причину бути вдячними українському лейтенантові Володимиру Гельфанду, який сміливо порушив цю заборону. Не дивлячись на те, що щоденник недостатній в деяких відносинах, він може бути певною противагою тій армії історичних ревізіоністів, які працюють, щоб перетворити велику перемогу людства над гітлеризмом в жорстокий напад сталінських гвардій на західну цивілізацію".

«Це дуже приватні, не піддані цензурі свідoctва переживань і настроїв червоноармійця і окупанта у Німеччині. Молодий солдат бачив кінець війни і крах німецького суспільства. Ми отримуємо повністю нові погляди на бойову співдружність Червоної Армії і її моральний стан. Крім того щоденники Гельфанда протистоять розповсюдженим тезисам, що військові успіхи Червоної Армії потрібно приписувати переважно системі репресій. З особистих переживань Гельфанда можна бачити, що в 1945/46 роках були добрі стосунки між чоловіками-переможцями і жінками-переможеними. Читач отримує достовірну картину, що й німецькі жінки шукали контакт з радянськими солдатами, - і це зовсім не тільки з матеріальних підстав або з потреби захисту».

«Серед багатьох розповідей очевидців кінця Другої світової війни у Німеччині з'явився у 2005 році щоденник молодого червоноармійського лейтенанта, який брав участь у взятті Берліна і залишався в місті до вересня 1946-го. „Німецький щоденник“ Володимира Гельфанда був предметом широко поширеного інтересу ЗМІ, який своїми коментарями кидає нове світло на існуючі німецькі розповіді про падіння Берліна і відношення радянських окупантів до німецького населення у той час».

«Щоденник Гельфанда відображає настрої радянських військ на завершальному етапі Другої світової війни і після її закінчення. Євреї українського походження потрапляє до Німеччини з великою безпосередністю і спрагою помсти. Ненависть до ворога ототожнюється з усім німецьким народом. Гельфанд є свідком руйнувань, мародерств, смертей і зрад. У щоденниках записано декілька випадків насильства і згвалтування німецьких жінок. Він є чутливим спостерігачем і співучасником в одній особі, і не намагається приховувати акти помсти і грабежів. Щоденники Гельфанда є унікальною хронікою початку радянської окупації Німеччини».

Ознайомитися з фронтowymi записами радянського офіцера можна в мережі Інтернет.

МІСТИЧНА ІСТОРІЯ

Під такою назвою в одному з номерів елісаветградської газети «Голос Юга» за серпень 1913 року була надрукована наступна замітка:

«К елісаветградському доктору в приемные часы явилось двое пациентов незначительного вида. Один пришел за советом, другой

поджидал в приемной. При уплате доктору гонорара пациент вынул какую-то старинную золотую монету.

- Скажите, доктор, что это за монета и сколько она может стоить?

Монета оказалась настоящей, и доктор определил ее стоимость в 5-6 рублей.

- Странно! А мне говорили, что она стоит рубля 2, обманывали значит.

- Я могу точно узнать, сколько она стоит. Вот вам взамен 5 рублей, оставьте монету, а я завтра узнаю.

В банке определили стоимость монеты в 7 рублей 75 копеек.

- У меня таких монет 850 штук, - сказал явившийся на другой день пациент. - Не знаю, что с ними делать. Не хотите ли доктор я вам их продам все оптом за 1000 рублей? Мне трудно с ними возиться.

Соблазн был велик. Доктор согласился.

На третий день снова являются вдвоем. Как и в первый раз, другой остался в приемной. Чрезвычайно осторожно пряча какой-то мешочек, пациент вошел в кабинет.

- А ну, покажите, что за монеты?

«Пациент» вынул из мешка горсть монет и бросил их на пол, как бы удостоверяя звоном золота, что все они настоящие.

- Тысячи рублей у меня нет, есть только триста. Если хотите, дайте мне соответствующую часть этих монет на триста рублей.

- Хорошо. Только у меня есть еще мешочек серебряных монет.

Кстати, посмотрите и их. Я сейчас принесу. А эти монеты я пока оставлю у вас. Заприте их в письменный стол. Да, кстати, будьте так добры, покажите мне ваши 300 рублей и положите их вместе с мешочком в стол. А ящик закройте, и ключ возьмите себе.

Доктор вынул из бумажника 300 рублей. Показал их «пациенту» и собственноручно запер в письменный стол вместе с монетами. Сейчас же после этого посетитель ушел за серебряными монетами, пообещав возвратится вместе с монетами через час.

Проходит условленный час, проходит два, три, субъект не показывается. Тогда доктор открыл ящик стола, развязал мешочки. Вместо монет — сахар. Пораженный, осматривает свой бумажник с 300 рублями, который он сам положил туда. Денег нет. Доктора обуял ужас. Что в мешке оказался сахар, не так уж удивительно. Но каким образом исчезли 300 рублей - понять невозможно. Доктор отлично помнит, что показал, не выпуская из рук, три сотенные, и запер их в стол, откуда никто не мог их взять.

- Единственное вероятное и допустимое объяснение - это мгновенный гипноз, - рассказывает одуроченный доктор. - Весьма возможно, что я сам отдал жулику эти 300 рублей.

Доктор так напугался этим «мистическим» грабежом, что бросил

квартиру и переехал в лечебницу».

Треба додати, що цей дует шахраїв скоїв у серпні 1913 року в Єлисаветграді ще з десятком подібних афер.

РІДКІСНА МОНЕТА

Під таким заголовком газета «Кіровоградська правда» у номері від 4 червня 1947 року надрукувала замітку про знахідку жителя Кіровограда Короба. На своєму городі чоловік викопав мідну монету квадратної форми номіналом 1 рубль, виготовлену у 1725 році на заводі у місті Катеринбург. У цій замітці також повідомляється, що свою знахідку Короб передав до обласного історико-краєзнавчого музею.

Нам не вдалося знайти ні згаданого у замітці громадянина Короба, ні його родичів. Можливо, прочитавши нашу публікацію, хтось з них і відгукнеться.

Не вдалося віднайти і архівних записів, які б указували район міста, де саме була загублена найбільша за розмірами та вагою у Російській імперії монета.

Монета, ціна на яку на московських аукціонах сягає чисел з шістьма нулями.

У чому ж рідкісність та цінність цієї монети? Основна маса монет Росії на початку ХХVIII століття чеканилася з срібла. У зв'язку з тим, що внутрішні джерела поповнення запасів срібла були практично повністю вичерпані, а на Уралі збільшувався видобуток червоної міді, у 1724 році Петро I посилав до Швеції знавця гірничої справи Татищева для ознайомлення з особливостями шведської грошової системи - квадратних мідних монет, зроблених у вигляді плат. Оскільки номінал монет-плат наближався до вартості їх виготовлення з міді, вони були повноцінними грошима і служили гарантією стабільності шведської грошової системи.

Разом з тим квадратні монети не вимагали високої кваліфікації робітників і наявності складного устаткування для їх виготовлення, а чеканка обходилася на порядок дешевше за виробництво звичайних монет. Такими монетами-платами Петро I планував замінити п'ятаки.

Проте побачити уральські монети Петру не довелося. Після його смерті фінансові радники Катерини I запропонували замінити срібну монету мідною, використовуючи для цього шведський досвід. У червні

1725 року Катерина I видала указ про чеканку на Катеринбурзьких гірничих заводах нових квадратних монет з міді.

Квадратні монети номіналами від гривні до рубля були випущені у вигляді мідних плат, на лицьовій стороні яких у кутах карбували двоголові орли з трьома коронами.

На грудях орлів щит із зображенням вензелів Катерини I (дві літери «J» і «E»), а в лапах - держава і скіпетр. У центрі лицьової сторони плати відтиснення з позначенням номіналу монети, року випуску і місця чеканки. Обратна сторона гладенька. Основний тираж мідних монет-плат карбували у 1726 році, і він склав 38 730 рублів.

Провідний зберігач відділу фондів краєзнавчого музею Мирослава Єгурнова демонструє мідну квадратну монету вартістю 1 рубль 1725 року випуску

Також у 1726 році були випущені квадратні п'ятаки і копійки, що мали не набагато інший малюнок лицьової сторони. Квадратна монета номіналом один рубль мала розмір 188x188 мм, важила 1,636 кг і чеканилася протягом двох років - у 1725 і 1726 роках. Полтинник вагою в 800 г випускався тільки у 1726 році. Зате півполтинника чеканили і в 1725, і в 1726 роках. Вага півполтинника складала 400 г і він мав чотири різновиди. Квадратні монети вартістю 1 гривня чеканили протягом трьох років. Їх розмір складав 62x62 мм, а вага 163,8 г. У 1726 році гривень було випущено шість різновидів. У результаті вони стали найпоширенішими квадратними монетами, частка яких складала порядка 80% від всіх випущених в Катеринбурзі мідних плат. П'ятаки і копійки чеканили тільки в 1726 році. Копійка була випущена в двох різновидах, мала розміри 23x23 мм і вагу 16,38 г. П'ятак чеканився в трьох різновидах,

мав розміри 45x45 мм і вагу 105,95 г. Ці монети стали найрідкіснішими, оскільки їх було випущено на суму 43 рублі 51 копійка.

31 грудня 1726 року своїм указом Катерина I виробництво плат припинила, і монети були вилучені із обігу. Згідно указу від 29 жовтня 1727 року монети-плати були відправлені на переплавлення. Тож до

наших днів дійшла нікчемно мала кількість цих рідкісних монет. Їх недовге перебування в обігу і подальше переплавлення звели мідні плати в категорію ексклюзивних старовинних монет, вартість яких сьогодні просто зашкалює. Далеко не кожен аукціон нумізматики може запропонувати сьогодні купити або продати ці рідкісні монети. Часто, мідні плати, що виставляються на аукціонах, є банальними підробками.

Провідний зберігач відділу фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею Мирослава Єгурнова підтвердила, що мідна плата, випущена у Катеринбурзі у 1725 році номіналом 1 рубль є у фондах музею. Щоправда, вона надійшла до музею не у 1947, а у 1948 році, і музей купив її у кіровоградського колекціонера Щербакова. За словами Мирослави Анатоліївни, за 65 років монету кілька раз експонували на виставках музею.

На наш погляд, цей експонат цікавий не лише тому, що він рідкісний і цінний. Поки що невідомо як монета потрапила до нашого міста. Можна припустити, що мідний рубль був у колекції елисаветградського нумізмата, а потім він свій скарб закопав, і він лежав у землі, поки у 1947 році не викопав громадянин Короб. Не зрозуміло також, чому усі чотири кути монети надрізані.

БУДИНОК, У ЯКОМУ ЖИВ НАЙБІЛЬШИЙ ДЕМАГОГ СЕРЕД БІЛЬШОВИКІВ

Одноповерховий цегляний будинок на розі вулиць Кірова та Пролетарської відомий у Кіровограді як будинок Зінов'єва. Раніше він, як і усі будівлі у цьому кварталі міста, належав батькові Григорія Зінов'єва, однієї з найодіозніших фігур становлення більшовистського режиму в СРСР. За одними даними, його побудували, коли Гершку було 12 років. Єдине документальне підтвердження, яке вдалося знайти авторові цих рядків у міському Бюро технічної інвентаризації - це запис, що «будинок побудований до революції».

Заходимо на подвір'я з вулиці Пролетарської. На лавочці під старою грушею, жовтими плодами якої рясно всипаний асфальт, сидить 81-річний Всеволод Михайлович Колос.

- Я тут з 1945 року, коли батько отримав квартиру. Усі інші мешканці вселилися значно пізніше, - говорить пенсіонер, дізнавшись про мету нашого візиту. – Після війни поділили будинок на чотири квартири – дві трикімнатні, та по одній дво- та однокімнатній. Батько отримав трикімнатну. У нас вікна виходять на Пролетарську та Кірова.

Оглядаємо двір, будинок. Він нічим не виділяється серед іншої забудови мікрорайону. На вулицю Пролетарську (колишню – Болотяну) виходить чотири вікна, на вулицю Кірова (колишня Михайлівська) - сім вікон. Сьогодні укритий шифером.

- Батько говорив, що десь бачив дату спорудження – начебто це 1896 рік, - пригадує Всеволод Михайлович. – Тож Гершко тут прожив кілька років, а потім подався у революціонери. Його батько, Арон Радомисльський, тримав коней, мав своїх биндюжників. А ще мав дійних корів, які випасалися на березі Інгулу. Старі люди розповідали, коли за Гершком мала прийти поліція, Арон сховав сина у бочку з водою і таким чином вивіз його за місто, і Гершко подався робити революцію. Після того лише раз, у 1917 році, приїжджав до Єлисаветграда.

У 1902 році Герш Радомисльський, який взяв псевдонім Григорій Зінов'єв, емігрував через переслідування за революційну діяльність. Наступного року на II з'їзді РСДРП став більшовиком. Потім доля зводить його з Леніним – сьогодні ходить багато загадкових пліток щодо цього тандему. У 1917 році вони разом переховувалися у курені в Розливі. Цього ж року на VI з'їзді партії Григорія Овсійовича обрали в ЦК партії, причому лише одним голосом менше за Леніна. Єдиний член ЦК, який підтримав Володимира Ілліча під час суперечки щодо Брестського миру. Увів термін «соціал-фашизм». Після смерті Леніна вніс пропозицію про перейменування Петрограда в Ленінград. Тоді ж ВЦВК прийняв рішення про перейменування Єлисаветграда у Зінов'євськ. Єдиний з ленінської гвардії, та й напевне в Комуністичній партії Радянського Союзу, кого чотири рази виключали з партії. Вважали природженим оратором, а політичні вороги називали найбільшим демагогом серед більшовиків.

Виступав за політику «червоного терору». Після вбивства Урицького запропонував «дозволити усім робітникам розправлятися з інтелігенцією по-своєму, прямо на вулиці». Після цього були створені «трійки», які розвернули у Петрограді вакханалію червоного терору. Через це Зінов'єва називали «Кривавий Гришка» або «Гришка Другий» (за аналогією з Распутіним). Завжди недолюбував свого земляка Троцького. За словами Луначарського, був одним «з тих 4-5 людей, які представляли політичний розум партії». У запалі дискусії назвав Сталіна «кривавим осетином, який не знає, що таке совість», чим підписав собі смертний вирок. У жовтні 1927 року вперше виключили з партії, потім тричі відновлювали та тричі виключали з партії. 24 вересня 1936 року розстріляли за справою «Антирадянського троцькістсько-зінов'євського центру». Перед стратою принизливо благав про помилування, цілував чоботи своїм палачам, а потім зі страху взагалі не міг йти...

Перед війною у будинку по Пролетарській, 16 знаходилося заводоуправління сусіднього спиртзаводу, потім – майстерня. У війну будинок горів. А коли радянські війська визволили Кіровоград, будинок, у якому жила лише одна сім'я – Зінов'євих, перепланували і вселили чотири сім'ї. Сьогодні тут проживає Всеволод Колос із дружиною Галиною Олександрівною, та ще одна сім'я. Інші дві квартири господарі продають.

- Коли я був молодим, то не міг з вулиці дістатися вікна – таким високим був фундамент, - продовжує розповідь пенсіонер, знайомлячи нас з будинком. - Мав палицю, щоб постукати у шибку, коли пізно увечері приходив додому. Не те що зараз - дорогу підсипали-підсипали, і засипали...

Всеволод Михайлович працював у будівельному тресті. Каже, була не одна можливість змінити прописку на інший район Кіровограда, отримати житло у новій багатоповерхівці. Але для чого? Звик, майже усе життя пройшло у цьому будинку. Тут рукою до центра міста подати – п'ять хвилин пішки.

- Єдина наша біда, - хитає сивою головою чоловік, – кінець зими. Дивишся скільки на вулиці снігу і з острахом чекаєш того дня, коли він почне танути. Метрів за сто Інгул, зона підтоплення, не раз бувало, що меблі у квартирі плавали.

Знову повертаємося на подвір'я і господар запрошує присісти на лавочку, хоча сам продовжує розмову на ногах. Чоловік думками у минулому.

- До мене лише одного разу зверталися журналісти з якогось київського каналу - познімали будинок з вулиці та й поїхали. Чи показали щось по телевізору, не знаю. А ви напишете? –запитує на прощання.

ТИХІ ВИШНЕВІ ГЛОДОСИ

«Село вільних людей» цікаве не лише своїм «скарбом»

Приїжджий Сельдьєв у однойменному оповіданні Аверченка, коли йому показують Петербург, залишається байдужим до неймовірних столичних історій, але жвавішає, тільки-но мова заходить про його рідний Армавір. А ярославський віце-губернатор ніяк не міг зрозуміти, в чому полягають заслуги педагога Ушинського, чому його некролог треба друкувати в газеті? Та почувши, що Ушинський розпочинав свою діяльність у Ярославлі, віце-губернатор видихнув с полегшенням: із цього треба було розпочинати.

Якраз з «цього» треба розпочинати, коли говориш із жителем Бобринця про Марка Кропивницького чи Льва Троцького; жителями Олександрії — про Дмитра Чижевського, а кіровоградцями — про Арсенія Тарновського або ж про фортецю, від якої пішло місто... І так у кожному населеному пункті. Тож коли минулого тижня довелося побувати в селі Глодоси Новоукраїнського району, то найперше, що називали місцеві жителі, — це скарб слов'янського князя, який 1961 року знайшов на околиці села місцевий десятикласник Володя Чухрай; ще — Покровську церкву, одну з найстаріших не лише на Кіровоградщині, а й в Україні, та уродженця села поета Тереня Масенка. А ще, що тут було

військове поселення, і не завжди село було таким тихим, яким запам'ятав його Терентій Германович.

Офіційна історія села Глодоси бере початок із середини XVIII ст., хоча люди жили тут і раніше. Поселення з'являлися завдяки запорозьким козакам, чиї зимівки-хутори в XVI—XVII стст. займали значну територію сучасної Кіровоградщини. А коли після перемоги над Туреччиною Росія повернула широкі степи між Бугом і Дніпром, сюди ринули втікачі від кріпацтва з Центральної Росії, «потьомкінські» селяни з Київщини та Полтавщини, молдавани з сусідньої Бессарабії, серби, гуцули й навіть німці.

Саме з молдаванами пов'язують нинішню назву села.

Відомо точний рік перейменування — 1784-й. Навесні болотисті береги річки Сухий Ташлик, вкриті густими заростями терну та глоду, приваблювали своїм цвітом багато диких бджіл і ос.

Поєднання молдавського слова «глод» (болото) і назви цих комах ніби й породило назву Глодоси.

Із самих своїх початків Глодоси мали характер військового поселення. Ще задовго до свого перейменування вони були сотенною слободою Слобідського полку, з 1764-го — шанцем Єлисаветградського пікінерського полку, згодом тут розміщувався Молдавський гусарський полк. Після 1825 року на території села квартирували підрозділи Третьої Української уланської дивізії.

Село вирізняється з-поміж інших тим, що тут ніколи не було кріпаків і поміщиків. Глодосяни вважалися вільними людьми. Три дні на тиждень вони господарювали на своїй землі, ще три — служили уланами, обов'язково зі своїм конем.

Ще 1783 року Херсонська єпархія дала згоду на будівництво церкви. Був такий порядок: якщо в селі налічувалося не менше 120 дворів, дозволяли будувати храм. Спочатку церква була дерев'яною, але невдовзі вона згоріла, й глодосяни побудували нову, з цегли. Освятили її на свято Покрови 1808 року, відтоді й називається вона Покровською. Перший настоятель — отець Леонтій Виноградов — був безпосередньо причетний до розвитку освіти в цих краях. Він організував 1783 року першу невеличку школу для юних хористів церковного хору, де сам і навчав їх письма, читання та арифметики.

Пізніше, 1855 року, в селі побудували ще один, величніший, храм, названий Всесвятським. Поряд звели три корпуси нової церковно-приходської школи, розрахованої на 300 учнів. А наприкінці 80-х років XIX ст. з'явилася ще одна — земська — школа, яку пізніше назвали на честь першого її директора Федора Божора Божоровою. 1899 року на кошти графині Кудашевої, праправнучки генерала Кутузова, в селі побудували ще одну школу, й вона набула не меншої слави, бо дуже скоро її неофіційно почали називати Глодоським університетом. Річ у тім, що тут готували вчителів початкових класів для тодішнього Вознесенського навчального округу. Одночасно тут готували майбутніх дяків для сільських церков.

У Глодосах уже давно немає Всесвятської церкви, розібраної по цеглині в 50-х роках минулого століття. Немає й будівель знаменитих шкіл. А от Покровська церква вистояла й є однією з найдавніших не лише в області. От тільки належної шани її як пам'ятці-реліквії з боку можновладців немає. Якби не громада й керівники місцевих сільгоспідприємств, древні стіни храму, мабуть, зруйнувалися б. Сьогодні церкву ремонтують. Служить у ній отець Леонід. Про рівень національної свідомості жителів Глодос свідчить хоча б той факт, що за часів Української Народної Республіки село відправило в українську армію цілий полк вояків, який згодом став називатися Глодоською дивізією, якою командував глодосянин Фока Мелешко.

А легендарний останній отаман Холодноярської республіки — Орел — не хто інший, як селянин з Глодос Герасим Нестеренко.

Народилися в Глодосах і навчалися в Божорівській школі Михайло Шварцбург та Терентій Масенко. Перший виїхав із села 1929 року. За професією інженер-конструктор, доктор технічних наук. Був творцем

ходової частини радянського луноходу та автором вузла знаменитого танку Т-34. Гостював у рідному селі 1945 року, приїхавши з Ленінграда, щоб дізнатися про страшну долю євреїв-глодосян. Михайло Борисович залишив землякам рукопис про історію села. Востаннє Шварцбург побував у Глодосах 1975 року, а невдовзі пішов з життя.

Терень (Терентій) Масенко народився в Глодосах 10 листопада 1903 року. Дід майбутнього письменника керував церковним хором, хата стояла неподалік сільського храму. Вона не збереглася, місцевий житель Іван Короб показав нам на вулиці, яка сьогодні має ім'я Масенка; місце, де колись стояла батьківська хата поета. Нині лише ця назва та пам'ятна дошка про перейменування вулиці іменем Масенка на сільській амбулаторії через дорогу від церкви нагадують нам у Глодосах про славетного земляка.

1930 року Масенко закінчив факультет журналістики Комуністичного університету імені Артема при ЦК КПУ. Працював у редакціях ряду газет та журналів, а в роки Великої Вітчизняної війни — на радіостанції. Перша збірка поезій «Степова мідь» вийшла 1927 року. Працював також як нарисовець і автор книжок для дітей. Чимало віршів Масенка покладено на музику українськими композиторами. Значне місце в творчості належить епічному жанру (роман у віршах «Степ»). Останні, видані за життя прозові твори, — есе та спогади про митців-побратимів. Помер автор уславленої «Пісні про Дніпро» 6 серпня 1970 року. Похований у Києві.

На святкування сторіччя від дня народження Тереня Масенка з Києва в Глодоси приїжджала його донька Лариса Масенко — одна з провідних сучасних мовознавців і популяризаторів української мови, відомий громадський діяч. Цього року глодосяни збираються відзначати 110-річний ювілей свого земляка.

І все ж у багатьох читачів село Глодоси асоціюється зі скарбом, на який випадково натрапив улітку 1961 року десятикласник Володя Чухрій.

ДУБ, ЯКИЙ ПАМ'ЯТАЄ ПОТОЦЬКОГО Й МАХНА...

Дуб-велетень в урочищі Воловик, що на околиці селища Голованівськ (Кіровоградська область), є одним з об'єктів району, куди запрошують туристичні путівники. Проте не кожному вдається відразу знайти це дерево.

При в'їзді до урочища, праворуч від дороги, встановлено стенд, який вказує, що поряд росте «ботанічний пам'ятник природи».

Проте не сказано, в який бік треба йти, щоб побачити його — прямо, ліворуч чи праворуч. Тож декому доводиться кружляти, перш ніж

побачити метрів за сто праворуч від в'їзду в урочище це диво.

Цьому дубу понад 400 років. Могутній велетень пам'ятає часи Речі Посполитої, коли територія сучасного Голованівського району була частиною «Уманської пустоші». Пізніше під ним відпочивали козаки (поруч проходив чумацький шлях). Після Уманської різанини 1768 року в лісі під Голованівськом переховувався загін козаків під керівництвом Голованя. Пам'ятає дуб і засновника «Софіївки» графа Станіслава Потоцького — ці землі

належали сім'ї Потоцьких із середини XIII до кінця XIX століть. Бачив дуб і буремні роки початку минулого століття, батька Махна, який проходив із боями через Голованівський район, бомбардування лісу німецькими військами влітку 1941 року.

Дуб вистояв. Висота дерева — 25 метрів, обхват стовбура — майже 5 метрів, діаметр крони — 25 метрів. Незважаючи на поважний вік, дуб росте і щедро обдаровує своєю енергією.

До речі, найстаріший дуб України росте в урочищі Юзефинська дача у Рокитнянському районі на Рівненщині. Йому понад 1300 років.

КРОПИВНИЦЬКОМУ – ВІД ЗЕМЛЯКІВ

Цими днями виповнюється 170 років з дня народження фундатора українського професійного театру Марка Кропивницького та 100 років з дня його смерті (22.05.1840 – 21.04.1910).

Народився Марко Лукич у с.Бежбайрак (нині с.Кропивницьке Новоукраїнського р-ну). Більша частина його життя та творчості пов'язані з Бобринцем та Єлисаветградом. В умовах утисків, заборон і переслідувань він жив і творив, несучи на собі разом з М.Старицьким та І.Тобілевичем (Карпенко-Карий) основний тягар керівництва українським театром і забезпечення його оригінальним вітчизняним репертуаром.

Коли за станом здоров'я М.Кропивницький змушений був залишити

театр, то оселився на хуторі Затишок біля Харкова. Проте, незважаючи на погіршення здоров'я й упадок сил, Марок Лукич ще виїжджав на гастролі. На початку квітня 1910 року його запросили до Одеси та Києва. Прибувши за лаштунки знайомого з молодих років Одеського оперного театру, досвідчений, але вже знесилений, актор виступати не зміг. Бурхливими оплесками викликали його глядачі на сцену. І він вийшов. Вибачився і, посилаючись на недугу, сказав, що виступати не може.

Погостювавши у свого сина, М.Кропивницький увечері виїхав до Харкова. На станції Врадіївка він раптово помер у вагоні. Це сталося 21 квітня (за старим стилем – 8 квітня) 1910 року.

Смерть засновника українського театру, видатного драматурга і режисера викликала велику скорботу серед прогресивних діячів літератури й мистецтва, акторів, глядачів. На адресу українського театру й окремих груп надійшло чимало телеграм, листів. Майже всі газети й журнали надрукували некрологи, присвячені пам'яті М.Кропивницького, висловлюючи співчуття українському народові з приводу великої втрати.

Кілька таких повідомлень надрукувала і елисаветградська газета «Голос Юга». У суботньому номері за 10 квітня (за старим стилем) газета писала про смерть М.Кропивницького: *«По дороге он почувствовал себя дурно и в 9 часов утра между станциями Голта и Подгородной от кровоизлияния в мозгу скончался. Покойный сейчас же был перенесен в отдельный вагон и выключен из общего поезда, следовавшего в Елисаветград».*

А у вівторок 13 квітня газета надрукувала наступну статтю:

«Панихида по М.Л.Кропивницком.

В воскресенье получено было известие, что останки покойного Марка Лукича Кропивницкого проследуют через Елисаветград в Харьков, где состояться похороны.

К часовому дневному поезду, прибывающему из Голты, на вокзал собрались все местные почитатели покойного и земляки его, кружок любителей малорусской сцены при заводе Эльворти в полном составе, находящийся в Елисаветграде известный малорусский артист Саксаганский и брат его Тобилевич, врачи, масса рабочих и публика. Священник в полном обличии ожидал на перроне прибытие поезда, чтобы совершить панихиду.

Напряженно ожидали собравшиеся прибытия поезда.

Но когда поезд наконец остановился у перрона, оказалось, что из за каких то осложнений вагон, где находилось тело, не был прицеплен к поезду и остался в Голте. В виду этого все собравшиеся отправились в аудиторию завода Эльворти и там св. Г.Сорокиным была отслужена панихида.

Вечером депутация от любительского драматического кружка завода Эльворти вновь явилась на вокзал и, дождавшись ночного поезда, с

которым прибыло тело покойного Кропивницкого, возложила на гроб покойного венки: «Українському батькові від гуртка аматорів при заводі Ельворті». Второй венок возложен был на гроб Кропивницкого «от земляков».

В 2 часа ночи поездом №36 гроб с останками покойного проследовал в Харьков».

За 47 років звитяги на терені драматургії і театру Марко Кропивницький створив 48 п'єс, значна частина яких увійшла до золоті скарбниці української класичної драматургії. Переважну більшість творів письменника ще за його життя було опубліковано і поставлено. І сьогодні не сходять зі сцени його класичні драми та комедії. Як патріот своєї батьківщини, М.Кропивницький через усе своє життя проніс палку любов до рідного краю, до свого народу, вболіваючи за його долю.

ОСОБЛИВОЇ ПОВАГИ НЕ ВИКЛИКАВ

Упорядникам Книги рекордів України слід занести до неї й наш обласний центр. Він лідер за кількістю перейменувань в країні: Єлисаветград (1754-1924), Зінов'євськ (1924-1934), Кірове (1934-1939) та Кіровоград (1939 - ?). Найближчим часом місту можуть або ж повернути його історичне ім'я (якщо, звісно, переможе здоровий глузд), або ж воно буде назване на честь котрогось із своїх уродженців (в залежності від того, яка політична сила буде при владі на той час). А один раз місто уже носило псевдонім свого сина – Герша Ароновича Радомишльського. І 1934-й рік яскраво показав, що буває, коли рішення має політичний підтекст.

Як повідомляє елисаветградська газета «Червоний шлях» за 12 липня 1924 року, питання про перейменування міста уперше було поставлене у 1922 році. Директор заводу «Червона зірка» Заривайло заявив, що місту треба «дати більш гідне ім'я», і запропонував назвати Ленінськом.

Потім на робітничих зборах та на партконференціях бурхливо обговорювали як же перейменувати округ. І вирішили назвати його або ж Зінов'євськом, або ж Троцьком. Більшість була за увіковічнення пам'яті свого ближчого земляка. Секретар Окружного партійного комітету Амосов зі своїм заступником Івановим поїхали до Харкова (на той час столиця Радянської України) за санкцією на перейменування міста та округу на Зінов'євськ. Всеукраїнський староста Петровський та Нарком юстиції

Скрипник схвалили таку ідею. На XIII з'їзді партії в особистій бесіді Амосов передав Зінов'єву «категоричне рішення робітничої та селянської маси» Єлисаветградщини назвати округ та місто на його честь. Зінов'єв не

заперечував. Та на запрошення приїхати на урочистості з нагоди перейменування міста відмовився, сказав, що зараз зайнятий важливою роботою.

Очевидно Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет надіслав у Єлисаветград телеграму про перейменування міста 9 липня, оскільки у газеті «Червоний шлях» за цей день ще було надруковано «Єлисаветград».

А вже 10 липня стояло «Зінов'євськ», і великими літерами надруковано через усю першу сторінку: «ВУЦИК утвердил переименование города Елисаветград в Зиновьевск и Елисаветградского округа в Зиновьевский».

Увечері 9 липня відбулось екстрене засідання комісії з перейменування Єлисаветграда.

Вирішили оголосити суботу 12 липня неробочим днем із збереженням заробітної плати.

У цей день мали відбутися мітинги по спілках та урочисте засідання виконкому міськради, представників партії та профспілкових організацій у театрі заводу «Червона зірка».

Субота й справді була святковою. На вулиці міста вийшло ледь не усе його населення.

Ось як описаний цей день у «Червоному шляху»: «В субботу, 12 июля, окончательно похоронено слово «Елисаветград». Родился новый город, город пролетарской вольницы – Зиновьевск. Стройными колоннами двигается Зиновьевском пролетариат по своему городу. С расцвеченными ало-красными знаменами, с портретами вождей революции, при оркестрах проходят манифестирующие массы перед зданием партийного комитета. В речах ораторов слышны горячие призывы – строить еще дружнее новую жизнь. В ответ несетя раскатистое «ура» тысячной массы. Город принял праздничный вид, принарядился. Госучреждения убраны красной материей, в рамках которой – наши вожди. Ночью горят электрические звезды. У «краснозвездовцев» торжественный пленум горсовета, посвященный т.Зиновьеву и Зиновьевску. Во всех клубах торжественные парадные спектакли. Всюду слышится живое слово о живом вожде. Старый город умер... Над Елисаветградом вбит осиновый кол. «Будем достойны носить имя Зиновьева», - сказал один из рабочих, приветствующий манифестирующих. «Будем достойны» - ответили массы. Так оно и будет! Ибо у пролетария, что ни слово, то дело. Пусть живут т.Зиновьев, Зиновьевск и зиновьевцы!».

На урочистостях у театрі заводу «Червона зірка» голова Окружного партійного комітету Амосов сказав: «Сегодня мы должны сказать, что тех ошибок, которые имели место у нас раньше, мы больше не допустим, что мы всецело будем стоять на защите революционных завоеваний Октября, будем строго выполнять заветы нашего вождя т.Ленина и его ученика Зиновьева». Збори одногласно прийняли вітальну телеграму Зінов'єву, та обрали його почесним головою Окрвиконкому та членом міськради. Річницю перейменування міста вирішили відзначати в день річниці Конституції СРСР (31 січня).

Через тиждень з Москви прийшла телеграма від Зінов'єва. Він знову наголосив на тому, що приїхати не дозволила завантаженість важливою роботою. А у перейменуванні міста вбачає «растущую мощь и внимание коммунистической партии и беспредельную любовь со стороны трудящихся масс к ней, готовых на величайшие силы самопожертвования во имя пролетарской революции»...

Та пройшло десять років і виявилось, що Герш Аронович Радомишльський зовсім не такий, як про нього думали земляки у 1924 році.

Співробітниця Комінтерну А.Куусінен у своїй книзі «Господь скидає своїх ангелів» згадує: «Особа Зіновєва особливої пошани не викликала, люди з найближчого оточення його не любили. Він був честолобний, хитрий, з людьми грубий і неотесаний.

Це був легковажний жінколюб, він був упевнений, що чарівний. До підлеглих був надмірно вимогливий, з начальством - підлабузник. Ленін Зінов'єву протегував, але після його смерті, коли Сталін став пробиватися до влади, кар'єра Зіновєва стала руйнуватися».

16 грудня 1934 року Зінов'єва арештували і невдовзі засудили до 10 років тюрми за справою «Московського центру». У 1935 році він звертався до Сталіна: «У моїй душі горить бажання довести Вам, що я більше не ворог. Немає тієї вимоги, якої я не виконав би, щоб довести це.

Я доходжу до того, що довго пильно дивлюся на Вас і портрети інших членів Політбюро в газетах з думкою: рідні, загляньте ж у мою душу, невже Ви не бачите, що я не ворог Ваш більше, що я Ваш душею і тілом, що я зрозумів все, що я готовий зробити все, щоб заслужити прощення, поблажливості». 24 серпня 1936 року Зінов'єв був засуджений до вищої міри покарання у справі Антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру.

Розстріляний 25 серпня в Москві в будівлі НКВС. При розстрілі були присутні голова НКВС Г.Г.Ягода, його заступник М.І.Єжов та К.В.Паукер (начальник охорони Сталіна), які самі потім будуть розстріляні.

У 1934 році наше місто перейменували. І знову невдало. Хто такий Кіров – сьогодні у Кіровограді знають усі. Але то уже інша історія, і до неї ми ще повернемося.

КРИВАВА ДОРОГА ДО КОМИШУВАТОГО

У ніч на 7 листопада 1977 року міліціонер взводу з охорони водозабірних споруд Кіровограда Сергій Бихов залишив свій пост з автоматом АК-47 і відправився у село Комишувате Новоукраїнського району, щоб поквитатися за образи зі знатним хліборобом Олександром Гіталовим.

Це був особливий день в історії радянського народу. Країна святкувала 60-ту річницю Великої Жовтневої революції. У кожному населеному пункті з цього приводу проходили демонстрації або ж паради.

Був такий захід і у Кіровограді. На трибуні, встановленій на площі Кірова, стояли керівники області і запрошені - передовики виробництва, ветерани війни та праці.

Був серед них і начальник УВС Кіровоградської області генерал-майор міліції Микола Шавша. Він дивився на колони мітингувальників, але думав про своє. Час від часу озирався, чекаючи, що от-от підійде хтось із підлеглих. Це сталося о пів на одинадцяту годину. Генерала відкликав з трибуни один із його заступників і сказав пошепки, що особу підозрюваного у нічному розстрілі під Кіровоградом трьох чоловіків встановили і зараз його шукають.

Останні вісім годин зістаріли 58-річного Шавшу на кілька років. Війну він зустрів командиром танка розвідбатальйону, у 1942 році отримав тяжке поранення у руку і був комісований за інвалідністю. З 1954 року працював заступником начальника УВС, а з 1962 року – начальником УВС Івано-Франківського облвиконкому. З 1973 року Шавша - начальник УВС Кіровоградської області. Та, здається, стільки, як тієї ночі і ранку, йому раніше не доводилося нервувати. На карту були поставлені його честь і кар'єра, а також честь усієї міліції області. Сталася

жахлива надзвичайна подія - хтось розстріляв трьох людей, тіло одного вкинув у ставок, а трупи двох інших спалив у машині. Коли оперативники встановили хто це зробив, головного болю додалося. Підозрюваним виявився міліціонер взводу з охорони водозабірних споруд Кіровограда

Сергій Бихов. Він залишив свій пост з автоматом АК-47 і відправився у село Комишувате Новоукраїнського району, щоб поквитатися за образи зі знатним хліборобом Олександром Гіталовим.

У ті часи ім'я Гіталова гриміло на весь Радянський Союз. Олександр Васильович був новатором колгоспного виробництва, одним із засновників комплексної механізації обробітку сільськогосподарських культур. Бригадира тракторної бригади колгоспу ХХ з'їзду КПРС двічі удостоювали звання Герой Соціалістичної праці (у 1948 та 1958 роках). Його обирали делегатом чотирьох з'їздів КПРС — ХХ-ХХІІІ. З 1956 року Гіталов член ЦК КП України. Був депутатом Верховної Ради СРСР шести скликань. Нагороджений орденами Леніна та Трудового Червоного прапора, рядом медалей.

Це була своєрідна людина, з якою рахувалися у Москві, і яка не звикла, щоб їй перечили. А тут, в останніх числах жовтня 1977 року, коли Гіталов повертався у Комишувате з Кіровограда, поблизу села Рівне його автомобіль УАЗ-469 зупинив молодий чоловік у міліцейській формі, перегордивши дорогу.

— Дай домкрат, - звернувся він до водія.

— У мене є старший, - кивнув водій у бік пасажира на передньому сидінні.

— Ти знаєш, хто я такий? — суворо запитав пасажир.

— Ні, - чесно відповів міліціонер.

— Я — Гіталов! - представився чоловік.

Звісно, міліціонер чув це прізвище. Тож стояв, не знаючи, що робити далі. А Гіталов наказав йому показати свої документи. Потім ще раз вилаявся і машина поїхала у бік Новоукраїнки. З райкому Олександр Васильович зателефонував у Кіровоград першому секретарю обкому партії Михайлу Кобильчаку. Кобильчак відразу з'єднався з начальником УВС і переповів Шавші почуте від Гіталова. Шавша у свою чергу викликав свого заступника по кадрах Володимира Кришевича і наказав провести з міліціонером виховну роботу.

Особова справа 21-річного міліціонера Сергія Бихова була куцою. Народився у Києві, батько — військовий майор, мати — лікарка. Служив на Півночі командиром окремого взводу. Батьки переїхали у Кіровоград, поселилися по вулиці Яновського. Відслуживши строкову, Сергій приїхав до них. Пішов у міліцію, характеризувався позитивно.

У розмові з Кришевичем Бихов розповів, що того дня повертався з батьком у Кіровоград і під Новоукраїнкою спустило задне колесо їхнього "Москвича". Потрібний був домкрат, щоб поміняти запаску. От Бихов і вирішив попросити його у когось з водіїв. Та виявилось, що зупинив машину Гіталова.

Неправим у цій історії міг бути лише молодий міліціонер. Тож Кришевич порадив йому поїхати у Комишувате і попросити вибачення у

Олександра Васильовича. Що Бихов і зробив. Але коли приїхав одного дня, Гіталов був у Києві. А наступного разу попав під гарячу руку - Гіталов нагримав і прогнав. Бихов повернувся у Кіровоград і доповів про результат своєї поїздки керівництву. Тоді у Комишувате поїхав Кришевич. У Володимира Прокоповича були дружні та ділові стосунки з Олександром Васильовичем. Приїхавши у Комишувате, Кришевич почав здалеку заходити до інциденту з міліціонером, щоб врешті попросити вибачення за свого підлеглого. Але Гіталов швидко зрозумів, з якою метою прибув гість, і сказав, що хоче почути слова вибачення від начальника УВС. Кришевич сказав про це Шавші, і той вирішив відвідати Комишувате після свят, щоб залагодити питання.

Але необхідність у цьому відпала. 5 листопада на стадіоні “Зірка” проходив стройовий огляд особового складу гарнізону міліції. Шавша побачив у шерензі міліціонерів Бихова і при усіх нагримав на нього. Керівництво відділу охорони ставило на свята посилені наряди, тож вирішило задіяти в один з них, як «штрафника», і Бихова.

Разом з досвідченішим колегою, який був озброєний автоматом, Бихов заступив на службу увечері 6 листопада. Неподалік від водозабірних споруд на Лелеківці справляли весілля. Міліціонери пішли туди вечеряти. Звісно, випили за здоров'я молодих. Коли повернулися на пост, напарник, якого розморив алкоголь, задрімав. А молодий міліціонер пригадав образу і вирішив поквитатися з Гіталовим. Він забрав у товариша автомат і вийшов на дорогу між Лелеківкою та Новомиколаївкою. Було уже близько опівночі. Коли засвітилися вогні легковика, Бихов зупинив його. За кермом сидів чоловік, один з небагатьох на той час, хто займався нелегальним таксуванням. Він погодився підвезти міліціонера. За Кіровоградом, по дорозі на село Рівне, у районі Сахарного мосту, пасажир, який сидів позаду, дістав з-під плащ-накидки автомат і вистрілив у спину водієві. Труп вкинув у ставок. Вирішив далі їхати один. Але виявився невправним водієм. Двигун замовк, а завести його Бихов не зміг. Тоді вийшов з машини і почав чекати іншого попутного транспорту. Невдовзі на дорозі засвітилися вогні з боку Рівного. Це двоє жителів Донецької області поверталися з Голованівського району, куди їздили за продуктами перед святами. Побачивши чоловіка у міліцейській формі, вони зупинилися і вийшли з машини. І тут осінній дощ прошила автоматна черга. Відтягнувши трупи з дороги у кювет, Бихов сів за кермо «копійки» і почав розвертатися, щоб їхати у зворотному напрямку на Рівне. Та оскільки дорога була вузькою, а узбіччя мокрим, та знову ж таки, у Бихова не було водійських навичок, він при розвороті з'їхав у кювет і машина, ударившись у дерево, заглухла. Розлючений черговою невдачею міліціонер затягує трупи до салону і підпалює автівку. А сам йде у п'тьму...

Близько третьої години ночі до міліції подзвонив водій, який

проїжджав дорогою і побачив у кюветі палаючу машину. На місце пригоди виїхала слідчо-оперативна група. У салоні «копійки» виявили два обгорілих до невпізнання трупи. А неподалік від машини знайшли номерну деталь від автомата, яку, як виявилось, загубив при стрільбі Бихов. По цій бірці дізналися, що автомат належить відділу охорони УВС, і що його отримав міліціонер, який заступив у наряд з охорони водозабірних споруд Кіровограда на Лелеківці. Зателефонували туди. Міліціонер був на посту, а от Бихов зник з автоматом.

На ноги був піднятий увесь гарнізон міліції Кіровограда. Керівництво УВС здогадалося, що міг затіяти Бихов. Одна оперативна група поїхала у Комишувате, інша зробила засідку біля будинку батьків міліціонера. Кілька груп працівників міліції почали прочісувати місцевість у районі спаленого автомобіля. Про цю надзвичайну подію повідомили у Київ і з міністерства у Кіровоград виїхало кілька працівників, яких очолив заступник начальника відділу карного розшуку підполковник Едуард Фере (згодом стане генералом-полковником, радником міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка – прим. авт.).

Як виявилось, підпаливши «копійку», Бихов облишив затію добиратися до Комишуватого і пішов у напрямку Кіровограда. Затримали його біля будинку батьків надвечір 7 листопада...

За фактом навмисного убивства трьох людей порушили кримінальну справу. Тричі Бихова направляли для проходження судово-психіатричної експертизи – до Одеси, Харкова та інституту Сербського у Москву. Дві з експертиз визнали экс-міліціонера осудним. І 16 січня 1979 року обласний суд призначив йому смертну кару. Екс-міліціонера етапували з Кіровоградського СІЗО до Дніпропетровська, де розстріляли 14 березня...

ЧИЙ ПСЕВДОНІМ НОСИТЬ МІСТО

27 грудня 1934 року місто Зінов'євськ (до 1924 року – Єлисаветград) було перейменоване на Кірове. Таким чином місто стало носити псевдонім людини, яка жодного разу не була у ньому, і можливо навіть не підозрювала про його існування – Сергія Кострикова.

У Сергія Мироновича було кілька інших партійних прізвищ та псевдонімів. Приміром, Серж та Сергій Миронов.

Уперше Костриков підписався псевдонімом Кіров у 1912 році у газеті «Терек». Чому саме Кіров? Є кілька

пояснень. Одні пов'язують цей псевдонім зі Святим Кіром. Інші - з діалектним для Північного Кавказу словом «кір» - «земля, промасляна нафтою» - однієї з ознак нафтового родовища. А ще ім'я «Кіров» співзвучне з іменем персидського царя Кіра II Великого.

Зірка Кірова на партійному небосхилі стала підніматися в середині 20-х років, коли Сталін приступив до формування власної команди, яка допомогла б йому встановити особисту диктатуру спочатку в партії, потім в країні. У 1926 році Кіров був поставлений на чолі Ленінградського губкому (обкому) партії. Тоді ж, разом з Кагановичем та Орджонікідзе, його ввели до складу Політбюро, спочатку кандидатом, а в 1930 році - членом Політбюро ЦК ВКП(б) і Президії ВЦВК СРСР. Він дійсно заслужив довіру вождя своєю підтримкою політики «викорчовування» тих товаришів по партії, які недостатньо старанно викривали «ворожі теорії», завдяки чому потрапив в ареопаг «вірних соратників товариша Сталіна».

До останнього подиху залишався сталіністом, заперечував загальнолюдську моральність і ненавидів демократію.

Імя Кірова пов'язане з червоним терором у Вірменії та Азербайджані. Кіров безпосередньо причетний до жорстокого насильства над селянством під час колективізації і «ліквідації куркульства» на північному заході Росії. Саме Кірова влітку 1934 року направили до Казахстану, який постраждав від голоду, щоб провести там хлібозаготівлі із застосуванням масових репресій проти «саботажників». «Ленінградський вождь» особисто контролював будівництво Біломорсько-Балтійського каналу, де сотні тисяч ув'язнених з допомогою кирок і тачок, у важких природних умовах за 20 місяців пробрили канал протяжністю понад 200 км.

Очолюючи урядову комісію з перевірки апарату Академії наук, що знаходилася до 1934 року в Ленінграді, 20 серпня 1929 року запитав згоду Сталіна на залучення ОГПУ до виконання операції проти учених, після чого було сфабриковано «справу академіка Платонова». Ученим приписали шкідництво і «створення контрреволюційної організації з метою повалення радянської влади і встановлення в країні конституційно-монархічного ладу». 525 співробітників Академії наук було звільнено, багато хто з них був арештований або засланий, а деякі - розстріляні.

Керівництво репресіями Кіров поєднував з гульнею за участю балерин Маріїнського театру. 1 грудня 1934 року він був застрелений у коридорі Смольного Л.Ніколаєвим, чоловіком однієї зі своїх коханок, Мілди Драуле, що працювала в Смольному технічним секретарем. Убивство сталося за явного потурання НКВС і було використане як привід для різкого посилення політичних репресій.

У ряді робіт висловлюється, правда лише побічно підтверджена, точка зору, що вбивство Кірова було організоване Сталіним. Смерть Сергія Мироновича стала приводом для хвилі репресій, причому перш за

все постраждали представники колишніх "експлуаторських класів, що залишилися в Ленінграді". Звинувачення у вбивстві Кірова було пізніше пред'явлене на відкритих процесах Зінов'єву, Каменєву, Бухаріну, Г.Г. Ягоді та ін.

У грудні 1934 року з метою увічнення пам'яті Кірова на карті Радянського Союзу з'явилася велика кількість населених пунктів, названих його ім'ям. Згідно довідника «СРСР. Адміністративно-територіальний поділ союзних республік» (1954), який відображає підсумки топонімічної практики того часу, серед назв міст і селищ міського типу найчастіше зустрічалися наступні імена: Кіров - 23 рази, Ленін - 16, Сталін - 12, Артем - 10, Орджонікідзе – 8.

Зачепила хвиля перейменувань і наше місто. І насамперед тому, що воно тоді носило ім'я свого уродженця Зінов'єва, якого Сталін оголосив ворогом народу. 27 грудня 1934 року Голова ВУЦВК Г.Петровський підписав Указ, відповідно до якого місту було присвоєно назву Кірове. Місцева газета «Соціалістичний наступ» у номері за 28 грудня писала: «Від сьогодні ім'я нашого міста – Кірово! Славне ім'я товариша Кірова – прапор боротьби за перетворення міста й району на передові... На багатолюдних мітингах заводів, фабрик, колгоспів, установ ви (жителі міста – прим. авт.) вимагали жорстко розправитися з оголтілою бандою зінов'євців, троцькістів. Ви одноголосно піднесли клопотання перед пролетарським урядом про зняття з нашого міста і району ганебної плями, гідоти, ім'я натхненника терористичних актів – Зінов'єва...».

Уже майже 20 років точаться дискусії щодо перейменування Кіровограда. Більшість згодна з тим, що це треба зробити. Проте ми й досі залишаємося кіровоградцями.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИЙ СЛІД ПІНКЕРТОНА

Коли сім'я Томашпольських зібралася вечеряти, за стіл не сів 8-річний Мойша. Служниця побігла до його товариша, 13-річного Ізі Дубосарського. Але й того не було удома. Хтось сказав, що бачив їх у компанії Федька Гетьманця, сина сторожа Томашпольського. Батьки зниклих дітей пішли до будинку Гетьманців і накинулися на підлітка із звинуваченнями, куди він відвів Мойшу та Ізю. Але Федько заперечив, що бачив того дня хлопчиків. Щоб вибити з сина зізнання і вислужитися перед роботодавцем, Семен Гетьманець схопив палицю та кілька разів прийшовся нею по спині та сідницях сина, а один раз зачепив носа, з якого струмком потекла кров. На цьому Семен вгамувався: а може й справді Федько не бачив дітей торговців?

Шукали хлопчиків усю ніч. А знайшли лише уранці на Фортєчних валах, поблизу тюрми. Діти були мертві. Сталося це 30 серпня 1910 року.

По місту за якусь годину розлетілася страшна звістка про трагічну загибель дітей торговців. Поліція розпочала пошуки убивць. Спершу затримали циган, які отаборилися у західній частині фортеці. Але ті заперечили свою причетність до цієї трагедії. Тоді арештували Федька Гетьманця, хоча він також уперто заперечував, що убивав дітей. Кров на своєму одязі пояснив учорашньою езекуцією батька.

Та підозри у тому, що це усе ж таки Федько убив дітей підтвердилися, коли під час обшуку у квартирі Гетьманців знайшли лубкову книжку «Згряя шантажистів» із пригодницької серії про Ната Пінкертона. У

брошурці знайшли закладку на сторінці із текстом листа, який майже дослівно був схожий на текст листів, які тижнем раніше отримали торговці Томашпольський та Дубосарський. У них невідомий вимагав, щоб вони поклали під каменем біля тюрми по 50 рублів, інакше їхніх дітей уб'ють. Цю вимогу торговці не виконали, а пішли з листами до начальника розшукової поліції А.Кулакова. Він пообіцяв знайти вимагачів, але не устиг, а може й не шукав.

Незважаючи на те, що Федько Гетьманець був сином сторожа, він умів писати і читати. Поліція знайшла у 15-річного підлітка кілька випусків брошур з пригодами знаменитого Ната Пінкертона.

Почалася у Росії «пінкертонівська лихоманка» у 1907 році. А уже через рік було видано понад шість десятків серійних брошур про розшуковців загальним тиражем до 10 млн. штук. Найбільшою популярністю користувався Нат Пінкертон, якому було присвячено кілька серій. У цього літературного персонажа був реальний прототип – Аллан Нат Пінкертон, відомий американський детектив. Проте Пінкертон з серіалу – умовна літературна фігура, яка була мало схожа на свого реального прототипа. В основі оповідань про Пінкертона лежав не логічний аналіз та роздуми, а дії – переслідування, бійки тощо. Це була авантюрно пригодницька література. Критика та педагоги негативно оцінювали брошури про розшуковців, відзначаючи, що вони брудні, аморальні. В Росії видавалися перекладні з німецької оповідання про Пінкертона. Їх також писали відомі письменники, зокрема Купрін, Кузьмін, Брешко-Брешковський та ін., робили як правило це анонімно або під псевдонімами. Особливою популярністю така література користувалася у молоді.

Коли поліція знайшла у Федька брошуру про Пінкертона, то змусила підлітка переписати текст листа з вимогою грошей і показала його Томашпольському та Дубосарському. Ті в один голос заявили – і почерк, і

текст схожі як дві краплі води з тим, що вони отримали від аноніма. Але Федько продовжував твердити – це не я убив дітей!

Єлисаветградська газета «Голос Юга» у чотирьох номерах поспіль на початку вересня 1910 року друкувала великі матеріали про цю трагедію. Як писало це видання, убивство дітей набуло широкого резонансу у місті, жителі якого разом з батьками переживали утрату дітей.

На 31 серпня були призначені похорони загиблих. Уранці в анатомічному приміщенні лікарні проходив розтин трупів. При цьому були присутні Федько разом з меншим братом Миколою. Він не міг спокійно стояти і звернувся до брата: «Федька! Це ж ти їх убив!». Але ці слова не подіяли на брата - з трупарні він вийшов з піднятою головою і посміхався.

За судово-медичним розтином послідував дозвіл на поховання. Біля моргу та по шляху проходження процесії до головної синагоги зібралося чимало народу. Домовину на руках понесли до мосту через Інгул та по Великій Перспективній вулиці. Рух трамваїв та кінних екіпажів на цей час припинили. Від синагоги процесія, яка розтягнулася на три квартали, направилася до старого єврейського кладовища. Обидві домовини були опущені в одну могилу біля жертв «чорних жовтневих днів» (так газета «Голос Юга» назвала єврейські погроми 1905 року – прим. авт.). На могилу дітей поклали багато вінків.

Як встановило слідство, коли Томашпольський та Дубосарський не передали вимагачам по 50 рублів, Федько Гетьманець вирішив убити дітей, щоб після цього потребувати у батьків уже по 700 рублів. Якби сталося так, як планував підліток, і йому вдалося настрахати жителів міста, то він збирався далі вимагати гроші у інших торговців. Увечері 29 серпня Федько покликав своїх жертв на вали. Коли діти прийшли туди, на них уже чекали товариші Федька – 13-річний Іван Осика та 17-річні Андрій Наумов і Іван Видриг. «Давай боротися!» - запропонував Дубосарському Федько. А меншого Мойшу на цей час відправили нарізати гілок для дудок. Хлопчик пішов у кущі на пошуки бузини, а Федько почав боротися з Ізею. Хоча й поклав його на лопатки, але задусити не зміг, оскільки Томашпольський виявився досить вертким і фізично розвинутим хлопчиком. Тому убивці довелося ударити його ножом у шию...

Коли перша жертва стихла у конвульсіях, Осика з Наумовим відтягнули труп у кущі. Потім погукали Ізю. Хлопчик прийшов на галявину і на нього також напали з ножом. Та очевидно убивць хтось сполохав, бо вони залишили труп на відкритому місці і утекли з валів.

P.S. Начальника розшукової поліції А.Кулакова звільнили з роботи відразу після того, як знайшли трупи дітей і стало зрозуміло, що убивцями є вимагачі, які надсилали погрозливі листи їхнім батькам. Звільнили за бездіяльність, за те, що не попередив цю жахливу трагедію.

ГЕТЬ НЕГРАМОТНІСТЬ

Сьогодні розвелось чимало аферистів, які видають себе за представників владних органів та громадських організацій. Допомагають шахраям дурити народ липові посвідчення. Виготовити у наш час підробний документ не складно, були б гроші на примітивну комп'ютерну та оргтехніку.

На ній можна сфабрикувати будь-який папірець, було б бажання. Он і сто років тому аферисти носили у кишенях своїх шкірянок підробні документи. Двох таких комбінаторів затримала міліція 9 травня 1925 року у селі Спасове (нині Новгородківський район).

Опівдні до Спасового з боку Петрокорбівки під'їхала підвода. Позаду конюха сиділо двоє чоловіків у шкіряних куртках та картузах. Один, з довгим носом, бережно тримав на руках рудий портфель. Підвода підняла куряву на сільській дорозі і зупинилася біля великого будинку, напевне раніше у ньому жив пан.

Над дверима висіла табличка - «Машинно-тракторне товариство «Червоний трактор». Чоловіки у шкірянках струсили пилюку з чоботів і постукали у двері.

- Барський, уповноважений товариства «Геть неграмотність», - першим відрекомендувався носатий, переступивши поріг контори.

- Лівшиць, помічник уповноваженого, - пробубнів інший гість.

Голова «Червоного трактора» піднявся з-за столу і привітався з прибульцями. А ті відразу перейшли до справи, сказали, що у них обмаль часу, до вечора ще треба доїхати до Верблюжки. Вони - уповноважені повітовим товариством «Геть неграмотність», і збирають пожертвування з селянських спілок на закупівлю букварів.

Масове навчання неграмотного населення читати і писати в Радянській Росії та СРСР розпочалося у 1919 році. А восени 1923 року було створено Всеросійське добровільне товариство «Геть неграмотність». У кожному населеному пункті, де було більше 15 неграмотних, відкривали школи грамоти. Для забезпечення навчально-методичної бази у 1920-1924 роках вийшли два видання першого радянського букваря для дорослих під назвою «Геть неграмотність».

Такий лікнеп відкрили і у Спасовому. Проте букварі ще не привезли. Напередодні у селі побував уповноважений повітового товариства і голова «Червоного трактора» дав йому на книги 10 карбованців. Тож коли до контори зайшли нові уповноважені товариства, голова почухав потилицю і попросив гостей зачекати, а сам вийшов на вулицю. Вирішив послати

вершника до Верблюжки, щоб той повідомив міліцію про підозрілих «ліквідаторів неграмотності».

Та потреба у цьому відпала – до контори якраз їхав у бричці міліціонер. Голова поділився з ним своїми сумнівами. Гостей вивели з будинку і поставили до стінки для обшуку. У їхніх кишенях знайшли 16 посвідчень, 9 з яких були на прізвище Барського. Одне посвідчення - на ім'я Я.Б.Леонідова, було видане уповноваженим товариства «Геть неграмотність» при Поліпросвіті на збір пожертвувань за підписними листами. Гостей затримали. Ними виявилися Ілля Павлович Барський, житель Катеринослава, та Міхель Абрамович Лівшиць з Черкас. Привіз їх до Спасового на підводі Василь Драглій, житель Малої Виски, якого вони найняли для поїздок.

З показів Барського, бланки посвідчень та підписні листи дав йому Михайло Петровський з міста Ростов-на-Дону. З ним Барський востаннє бачився дев'ять місяців тому. Затримана компанія «працювала» сім місяців по селах Катеринославщини та на території нинішньої Кіровоградської області. Гроші отримували під виглядом пожертвувань від сільгоспів та кооперативних товариств. Про це розповіли аферисти дізнавачу у міліції Верблюжського району.

ТАЄМНИЦЯ ДВОХ СКРИНЬ

Ця історія про те, як поліція Елісаветграда розкрила пограбування поштового потягу в Середній Азії, затримала його учасників і вилучила у них більшу частину викрадених грошей. Злочинці спробували сховатися від правосуддя на Україні, купити землю і зайнятися сільським господарством. Але їх погубили поспішність, самовпевненість і нахабство. Але в першу чергу – професіоналізм розшукової поліції Елісаветграда.

1 жовтня 1912 року у Елісаветград приїхав молодий пан, що відразу звернув на себе увагу місцевої поліції своєю гульнею та безчинствами. Узявши візника, він з вокзалу відправився в готель «Біржа». Але там не було вільних місць і гостю довелося їхати в «Північний готель». Знявши номер, він знову узяв візника і поїхав в ресторан Козлова відсвяткувати приїзд. Зайнявши окремих кабінет, зажадав дорогі вина і закуски. Побачивши, які делікатеси несуть в кабінет офіціанти, за столик до незнайомця відразу ж підсіли дві панночки легкої поведінки. Адміністрація ресторану, оцінивши скромний одяг відвідувача, спочатку захвилювалася: а чи зможе він розрахуватися? Але коли клієнт став кидати на стіл крупні банкноти, швидко заспокоїлася. Та усе ж таки законопослушність узяла верх і про дивного відвідувача повідомили в поліцію.

Від Козлова наш герой поїхав в ресторан «Росія», де продовжив гульню. А в десять годин вечора, тепер уже у супроводі парочки дівчат,

знову з'явився в готелі «Біржа» і зажадав номер. Швейцар, побачивши, що гість п'яний, викликав поліцейського пристава. Той обшукав кишені буяна, знайшов у них декілька сотенних папірців та паспорт на прізвище Стрельникова, і залишив у спокою, сказавши швейцарові, що у молодого чоловіка є чим розрахуватися. Швейцар цього разу знайшов номер для Стрельникова, хоча декількома годинами раніше відмовив йому, і гість закритися у номері з дівчатами.

О восьмій ранку Стрельников вийшов з «Біржі» і більше туди не повертався. Оскільки його речі залишилися у «Північному готелі», він зайшов туди і відіслав швейцара в контору російського транспортного товариства. Швейцар передав прохання пана: негайно відправити два ящики з товаром із шкіри - один до Ташкента, а інший у Симбірськ. Причому Стрельников наказав швейцарові застрахувати товар на 100 рублів. Службовець контори відповів, що сьогодні він зробити цього не зможе, і попросив прийти наступного дня.

Стрельников образився, і вранці наступного дня пішов не у контору транспортного товариства, а на квартиру його начальника. І став наполегливо вимагати негайної відправки ящиків на Волгу і у Середню Азію.

Начальник спробував було пояснити гостю, що контора відкривається о дев'ятій, а зараз лише восьма, та що на приватній квартирі такі питання не

вирішуються. Стрельников на це відповів грубістю. Тоді господар покликав службовця і велів йому вивести гостя з квартири, що і було зроблено.

У контору транспортного товариства Стрельников добрався до десятої години. І з порогу почав наполягати на негайному транспортуванні свого товару. В цей час в контору прибув наглядач розшукового відділення, що вже стежив за підозрілим суб'єктом. Розпитавши Стрельникова про мету його приїзду в Єлисаветград, він ввічливо попросив пройти з ним в розшукове відділення. Туди ж відвезли і ящики.

У розшуковому відділенні скрині відкрили. В одній була солома, а в іншій - солом'яні кульки для пляшок з вином. Засунувши руку в солому, наглядач намацав в ній папір і витягнув назовні пакет з грішми. У пакеті було 89 390 рублів. Тоді перевірили кишені Стрельникова, і витягнули з сюртука револьвер.

Переконавшись, що перед ними злочинець, поліцейські допитали чоловіка. На запитання він відповідав невиразно. Природу грошей пояснив тим, що їх йому в потягу дав невідомий чоловік у формі залізничника.

За відомостями поліції повіту, Стрельников був в Єлисаветграді півтора місяці тому. Зупинявся в готелі «Біржа» (от чому він поїхав з вокзалу в цей готель!). Був він також і в селі Петроострів Єлисаветградського повіту (зараз це село в Новомиргородському районі). І його там заарештовували, але за відсутністю доказів відпустили на свободу. Стрельникова підозрювали в тому, що він був співучасником пограбування поштового потягу в Самарканді.

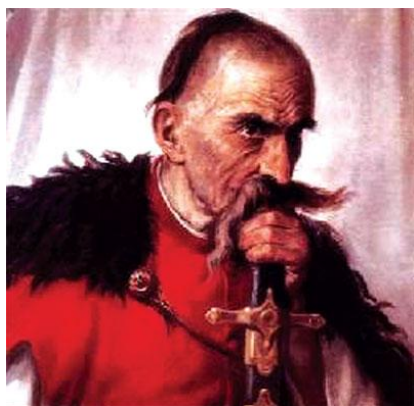
Наступного дня, 3 жовтня, бажаючи провести розслідування, розшукова поліція відправилася в село Петроострів, де проживала дружина Стрельникова. Поїхали туди начальник розшукового відділення Колодій і наглядач Фомін. Прибувши до будинку Товстюків, де мешкала дружина Стрельникова, поліцейські провели обшук. Знайшли гроші - 36 рублів, і багато золотих речей - годинники, ланцюжки і браслети. Стрельникову і Товстюкову заарештували. Чоловік останньою уже сидів за підозрою в пограбуванні пошти в Ташкенті. Його причетність до злочину була виявлена, коли він, людина небагата, приїхавши у Петроострів відразу ж уклав угоду із землевласником Невегловським на купувлю його маєтку вартістю 59 тисяч рублів, і вінс завдаток в сумі 15 тисяч рублів. Разом з Товстюковим у Петроострові були арештовані й Іван Лемдянов з дружиною. Поліція встановила, що під час пограбування пошти в Ташкенті Стрельников служив машиністом на залізниці, Товстюков - помічником машиніста, а Лемдянов - стрілочником.

На допитах Стрельников тримав себе спокійно і на всі запитання прокурора відповідав, що нічого не знає, або розповідав усіляку нісенітницю. Про його затримання повідомили до Середньої Азії. І звітти прийшло повідомлення, щоб єлисаветградці відправили Стрельникова у розпорядження судового слідчого Самаркандського окружного суду Френкеля. У неділю 14 жовтня його повинні були етапним порядком відправити до Самаркандської обласної в'язниці. Гроші, відібрані у Стрельникова, поліцеймейстер відіслав на зберігання в казначейство.

При затриманні на першому допиті Стрельников заявив, що він не був судимий. Потім зізнався, що вже сидів у в'язниці у справі про озброєний напад на залізничну станцію. Але за браком доказів його виправдали тоді. Змів він також і свої свідчення про походження грошей - заявив, що знайшов їх у городі Товстюкова в Петроострові. Очевидно, йому вже доводилося брати участь в бойових діях, тому що на тілі були кульові і ножові поранення, які вже зарубцювалися.

Але герой таємничої історії зі скринями, в яких виявилось 90 тисяч рублів, не був етапований до Самарканду. Знявши з себе сорочку і обмотавши її навколо шиї, він поступово стягнув петлю і таким чином задушив себе власними руками. Самогубство сталося уночі, а труп виявили при уранішній перевірці тюремних камер.

СКАРБ ХАНА БАТИРЧІ І ТАНК ІЗ ЗОЛОТОМ

Отаман запорізьких козаків Іван Сірко не програв жодної битви. Підписав знаменитого листа запорожців турецькому султану Мухаммеду IV – того самого, який увіковічив на своїй картині Ілля Рєпін. Брав участь у взятті фортеці Дюнкерк під час Тринадцятирічної війни. Після смерті отамана козаки перемагали ворогів, виставляючи уперед його відрізану руку. У 1812 році руку Івана Сірка тричі обнесли навкруги зайнятої французами Москви, і доля війни була

вирішена. Його називали перевертнем і характерником, а турки – Урус-Шайтаном. Ім'я Сірка пов'язане і з нашим краєм.

Насамперед, з селом Торговиця, що у Новоархангельському районі.

Припускаємо, що Іван Сірко причетний і до скарбу, який у 20-ті роки минулого століття розкопала група жителів села Підвисоке у Стрільцовій Балці під селом. Це за 15 км від Торговиці. Знову ж таки, беремо сміливість припустити, що скарб був заритий ще у 1669 році, коли кримський хан Батирчі, розгромлений військом полковника Сірка, утікав на південь, додому.

«...охотний полковник Сирко послан им, с конными и пешими войсками, против крымского хана Батырчи и гетмана Суховия, и с божью помощью отважные и моцне разгромил их во многих местах, в особенности же сильно побил под местечком Ольховцем; Суховий понес здесь страшный урон; он ушел с поля битвы сам-пять или сам-пятнадцать; союзники бежали сперва о бок с Капустинской долиной; а потом в город Торговица и оттуда в Крым, татар было побито 4000 человек...» (Д. Яворницький. Історія запорізьких козаків).

Очевидно, утікаючи до броду через річку Синюху, кілометрів на десять нижче Торговиці, куди виходить Стрільцова Балка, хан Батирчі вирішив закопати свою казну, щоб її не відбили козаки, наздогнавши недобите кримське військо. І на околиці Підвисокого, на початку Стрільцової Балки, закопали скриню з коштовностями. А якийсь турок замалював на шматку козячої шкіри план місцевості. Хан Батирчі сподівався повернутися сюди з більшими силами і відкопати награбоване у поході. Однак з якихось причин це йому не вдалося зробити. Можливо тому, що був загублений план місцевості, де зарили скарб.

Але це усе припущення, а як воно було насправді, уже ніхто не дізнається. А скарб дійсно був, і розкопували його чи то у 1919-му, чи у 1920-му році.

Нікого з учасників тих розкопок уже не залишилося у живих, а віднайти в архівах документальних підтверджень пошуків скарбу у Стрільцовій Балці поки що не вдалося віднайти. Тож подаємо легенду, яку розповідають у Підвисокому.

Там, де дорога від вулиці Зелена Брама підходить до однойменного урочища, до революції стояли великі дерев'яні ворота, пофарбовані у зелений колір. А за ними у будинку проживала сім'я лісника.

Житель Підвисокого Микита Горячківський товаришував із сином лісника. Якось лісник з дружиною поїхав у гості до родичів у місто Умань. А Микиту попросили заночувати з сином у їхньому будинку. Ніч була довга, підлітки читали книжки. А коли дочитали, Микита поклав її на полицю.

При цьому зачепив іншу книгу, вона упала на підлогу, і з неї випав шматок шкіри. З одного боку на ньому був намальований план місцевості, а поряд слова не незрозумілій мові, малюнок ноги кози та турецький напівмісяць. Не усвідомлюючи, що це та для чого він це робить, Микита непомітно для товариша згорнув шкіру і сховав її до кишені своєї світки.

Після Першої світової та Громадянської воєн до села стали повертатися солдати. Коли він розповів односельцям про свою таємницю, парубки та неодружені чоловіки вирішили розкопати скарб. Зібралася компанія з десяти чоловік. Копали три дні зранку до ночі. На перекур виходили на гору. Під вечір на третій день докопалися до каменя, на якому були вибиті ніжка кози та півмісяць, як на плані. Та оскільки камінь був великий і важкий, не змогли його зрушити з місяця. Тоді відклали цю процедуру до ранку і планували задіяти до неї коней. Парубок, який приносив вечерю, мав пригнати вранці дві пари гнідих.

Після вечері копачі стали будувати плани, як ділитимуть скарб. «Побратськи, - запропонував Олексій Волошановський. – Візьмемо горшочок і кожному по горшочку». «Да нет, кто сколько втащит!» - заперечив йому Сергій Беркатюк, учорашній солдат царської армії, який мав величезну силу. Так і не дійшовши згоди, полягали спати.

А вранці, зі сходом сонця, прийнялися до роботи. Вставили під камінь важіль, прив'язали до нього мотузку і уже збиралися зсувати з місця камінь, але тут з горба почали спускатися у балку четверо кінників. Це була міліція. Вона построїла копачів у колону по двоє і повела до села Бабанка, де на той час була волость. Там потримали підвисочан у підвалі міліції дві доби і відпустили. Прийшовши до села, вони спочатку пішли не додому а до Стрільцової Балки. На місці, де копали, бовваніла величезна яма, результат їхньої триденної праці. Каменя у ямі не було. Не було й

скрині. Напевне, її викопала і забрала міліція.

...Кілька років тому на весіллі у Підвисокому 80-річний пенсіонер розповів молодшим гостям історію, яку він неодноразово чув від кількох копачів скарбу, що проживали раніше з ним на одній вулиці. Слухав цю історію і місцевий механізатор. Наступного дня він пригнав у Стрільцову екскаватор і перекопав усю місцевість, де земляки століття тому шукали скарб...

Слід згадати про ще одну легенду, яку розповідають у Підвисокому. В перших числах серпня 1941 року в районі урочища Зелена Брама німці полонили дві радянські армії, 6-ту та 12-ту, що відступали до Підвисокого від Перемишля. І начебто з військами в обозі транспортували золото банку одного з обласних центрів Західної України.

Коли ж стало зрозуміло, що з оточення не вийти, золото помістили у танк, який закопали у лісі. Правда це чи ні, невідомо. Та кожне літо у післявоєнні роки до Зеленої Брами приїжджали сапери і щось вперто шукали, переривши за ці роки ліс вздовж і впоперек. У пресі за останні роки згадувалося, що серед виритого у лісі – сейф з документами 213-ї мотострілкової дивізії, прапори окремих військових частин. Але ні слова про танк із золотом. Можливо, не знають, де треба копати.

ТАЄМНИЦЯ СМЕРТІ КОТОВСЬКОГО

12 червня - 120 років з дня народження Григорія Котовського, легендарного комбрига, одного з найталановитіших командирів громадянської війни. Є у його біографії кілька моментів, які пов'язані з нашим краєм. І хоча сьогодні славетний комбриг відомий кожному, кого офіційна статистика флегматично зараховує до середнього і старшого покоління, проте останні дні його життя і обставини таємничої смерті за радянських часів були закритою темою.

У 1907 році, коли Котовського етапували з Кишинєва до Миколаївського каторжного централу, по дорозі в етап влилася партія одеситів. Григорій Іванович познайомився з Павкою Опалою на прізвисько «Грузин». Домовилися разом утікати з Елісаветградської пересильної в'язниці, де планувалася зупинка.

В'язниця знаходилася по вулиці Верхній Биківській. Це був двоповерховий будинок, який стояв причілкою до Сінної площі. Очевидно, він не зберігся до цього часу, оскільки у районі, де він мав бути за тогочасною картою міста, нині знаходяться два будинку по Верхній Биківській. Один, що ближче до нинішньої вулиці 50 років Жовтня, побудований техніком Зусманом у 1912 році. Щодо іншого - №76, то архівних даних про дату його побудови знайти не вдалося, за даними КОБТІ, це можуть бути 30-ті роки минулого століття. З пересильного підвалу вікна виходили на вулицю. Котовський вирішив перепиляти ґрати,

вибратися, обеззброїти вартового і... прощай неволя! І раптом, за день до утечі, партію каторжан викликали на відправку. Котовський був украй засмучений. Це «Грузин», вивідавши план утечі, розповів про нього поліції, сподіваючись таким чином заслужити собі скорочення терміну покарання. На залізничному вокзалі конвойні помістили Котовського в окремих вагон, ретельно обшукали його, і у взутті знайшли пилку...

У серпні 1925-го Котовський з сім'єю відпочивав у селі Чебанка. За тиждень до закінчення відпустки наркомвоєнмор Фрунзе призначив його своїм заступником. Напередодні від'їзду увечері Григорій Іванович пішов в правління місцевого радгоспу і затримався допізна. По дорозі додому його застрелили. Коли Котовського занесли на веранду будинку, прийшов Зайдер Мейер. З істеричним криком: "Це я убив командира!" - він упав на коліна перед дружиною Котовського. Та його заарештували тільки вранці, і Зайдер навіть не зробив спроби утекти.

Убивство Зайдером Котовського для сучасників було повним абсурдом. Ця людина повинна бути лише вдячною Григорію Івановичу. До революції Зайдер тримав в Одесі будинок розпусти. Котовський переховувався у нього кілька годин, і пообіцяв відплатити добром. У 1920 році Зайдер звернувся за цією допомогою. І Котовський виконав обіцянку. У 1922 році Зайдер стає начальником охорони Перегонівського цукрового заводу, що у теперішньому Голованівському районі нашої області. Не позбавлений комерційних здібностей, Зайдер допомагає Котовському налагоджувати побут кавалерійського корпусу. Це триває аж до серпня 1925 року, коли він з'явиться у Чебанці на машині Григорія Івановича, викликаний Котовським перед від'їздом. І тут пролунають фатальні постріли.

Суд відбувся через рік. Це був дивний, з незрозумілих причин закритий, процес. У газетах практично нічого не друкували. А ще хтось розповсюджував по Одесі брудні чутки про те, що Котовського убив чоловік коханки. Зайдер пояснив причину убивства відмовою комбрига у просуванні його по службі.

І його засудили усього до 10 років тюремного ув'язнення, тоді як карний злочинець, якого судили у той час і у тому ж приміщенні за пограбування зубного техніка, - отримав розстріл.

У в'язниці Зайдера, неписьменну людину, призначили завідувачим тюремним клубом, він мав право вільного виходу у місто. А через два роки після вироку взагалі випустили на волю «за зразкову поведінку» і він влаштувався на роботу на залізниці. Та невдовзі його знайшли мертвим неподалік станції під Харковом. Задум передбачав імітацію самогубства, але... потяг запізнився. Явно хтось замітав сліди. Ніхто з учасників страти не постраждав - їх просто не розшукували. Очевидно, Зайдер був не тільки не єдиним, але і не найголовнішим злочинцем. Стріляючи у комбрига, він виконував чинсь волю.

У смерті Котовського є дивна закономірність. Люди, що виходили неушкодженими з боїв, небезпек і авантур, найчастіше знаходили смерть від руки підсланого вбивці. Популярного у народі Котовського складно було ліквідувати офіційно, оголосивши, наприклад, ворогом, зрадником і т.п. Років через десять слухняний радянський народ покірливо віритиме і не в такі чудеса, але тоді, у 1925 році, це ще не увійшло до вжитку.

МІСТЕР ТОМПСОН З ЄЛИСАВЕТГРАДА

Торік у російському журналі «Разведка» була надрукована стаття про уродженця Єлисаветграда, одного з найбільш загадкових представників російської військової розвідки Стефана Йосиповича Мрочковського. Тридцять років минулого століття були позначені активізацією діяльності військової розвідки з отримання важливої інформації. У цей період була створена розгалужена мережа так званих мобілізаційних комерційних підприємств (МСКП) Розвідуправління Червоної Армії, про яку заговорили вголос лише нещодавно. Цю мережу багато років створював і очолював корпусний комісар Стефан Мрочковський. «Підприємства» знаходилися по усій Європі – у Німеччині, Польщі, Англії, на Далекому Сході, у США та Канаді. Один з ветеранів ГРУ назвав це «найгеніальнішим проектом військової розвідки за всю її історію». Доходи фірм уже на початок 1932 року обраховувалися мільйонами доларів.

Вони спрямовувалися на потреби Розвідуправління, у держказну. На ці гроші купували найновіші зразки зарубіжної техніки та зброї, вели розвідувальну діяльність.

Народився Стефан Мрочковський у Єлисаветграді 14 серпня 1885 року. Закінчив місцеве земське реальне училище. Учився на юрфаці Харківського університету. Членом РСДРП (б) став у 1905 році. У 1912 році, здобувши вищу освіту, повернувся до Єлисаветграда. До 1917 року працював присяжним повіреним у нашому місті. Був активним учасником революційних подій: член Єлисаветградської ради робітничих і солдатських депутатів та військово-революційного комітету, голова ревкому; потрапив у полон до денікінців, звідки йому вдалося втекти; завідував Єлисаветградским політвідділом народної освіти. Проте у місцевих документах не знайти його прізвища. Напевне, у зв'язку з подальшою діяльністю це прізвище просто викреслили.

Після Єлисаветграда – агітатор-пропагандист та співробітник органів народної освіти у Кисловодську та Харкові. Випускник юридичного факультету університету володів декількома іноземними мовами. І тому вже з 1921 року йому довіряють роботу у Міжнародній комісії з Ризького договору заступником голови делегації СРСР. З 1921 року виконує окремі доручення військової розвідки. Одночасно очолює комітет Всесоюзної ради народного господарства з реєвакуації іноземних

підприємств. З 1925 року Мрочковський - голова правління радянських акціонерних товариств «Берсоль» і «Метахім», через які здійснюються деякі із закритих програм радянсько-німецької військової співпраці. Цей рік співпадає із зарахуванням Мрочковського в штат Народного Комісаріату Оборони СРСР.

Мрочковський періодично виїжджає у зарубіжні відрядження у справах акціонерних товариств, якими керує. У мирний же час фірми МСКП вели звичайну комерційну діяльність і були прикриттям і базою для агентурної роботи. У 1930 році Стефан Йосипович виїжджає у тривале зарубіжне відрядження. У ГРУ порахували, що Мрочковський не тільки з лишком повернув державі близько 400 тисяч золотих рублів, спочатку вкладених в справу організації МСКП, але і добився створення запасу валюти для забезпечення фінансування агентури. А оскільки гроші були, відкрилися широкі можливості подальшого розвитку МСКП, створення нових підприємств в тих країнах, які цікавили військову розвідку. Мрочковський здобував цінну інформацію і забезпечував управління крупними сумами валюти.

З приходом Гітлера до влади у 1933 році подружжю Мрочковським довелося виїхати з Німеччини до Франції. Поселилися у Парижі, де працювали до 1940 року. Вирішивши поміняти місце проживання, Стефан Йосипович задалегідь перевів капітали з Німеччини до Франції. Мрочковському було наказано до кінця 1939 року ліквідувати фірми МСКП, що він і зробив, передавши Радянському Союзу (командуванню ГРУ) чистого прибутку понад 500 тисяч доларів». Так було поставлено хрест на 18-річній праці сотень людей, які наполегливою роботою і талантом створювали глобальну мережу радянських розвідорганізацій.

У Франції у 1939 році Мрочковського заарештують і посадять в концтабір, але через деякий час випустять. Цей факт потім поставлять йому в провину. А у 1940 році, оскільки Європа вже фактично знаходилася під гітлерівською окупацією, Мрочковські виїжджають до США. У листопаді 1942 року Стефану Йосиповичу вдалося виїхати на батьківщину через Близький Схід. У квітні 1943 року в Радянський Союз прибула його сім'я. Мрочковський уже сидів у підвалах Луб'янки. Він не визнав жодного звинувачення, і про нього немов забули. В очікуванні суду радянський розвідник і американський мільйонер провів у в'язниці дев'ять довгих років.

В обвинувальному висновку наголошувалося, що колишні керівники розвідувального управління активно використовували керовану Мрочковським мережу комерційних підприємств у своїх ворожих цілях, що Мрочковського, заарештованого у 1939 році в Парижі, випустили з концтабору за обставин, що викликають підозру. Нарешті 26 серпня 1952 року відбувся суд у його справі. Окрім звинувачень у шпигунській діяльності Стефану Йосиповичу поставили у провину антирадянську

пропаганду і агітацію, яку він нібито вів як за кордоном, так і після арешту серед сусідів по камері. Суд визнав Мрочковського винним і призначив 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

На щастя, менше ніж через рік вирок відмінили і справу припинили. З концтабору Стефана Йосиповича звільнили 20 серпня 1953 року (після смерті Сталіна), повністю реабілітували у 1955 році. Та тривалий час він залишався забутий навіть колегами. Лише у 1964 році в ГРУ згадали про свого великого розвідника. Помер Стефан Мрочковський у 1967 році. Похований легендарний розвідник на Новодівичому кладовищі.

ЯЗИК МІЙ – ВОРОГ МІЙ

Останніми роками багато написано про життя Країни Рад напередодні війни та про тогочасне беззаконня, коли без суду та слідства за доносами та сфальсифікованими документами з українців робили «ворогів народу» розстрілювали, або ж відправляли на каторгу. Ставали жертвами своєї роботи і працівники органів внутрішніх справ. Сьогодні вони виконували план з викриття шпигунів розвідок іноземних держав, а завтра самі потрапляли у підвали НКВС. Ось лише кілька таких історій того часу.

У 1935 році начальником райвідділу міліції у Златопільському районі був призначений 36-річний Костянтин Панков. Приїхав він у Златопіль з прикордонних військ. Якось Костянтин Олексійович розповів своєму підлеглому, що у 1925 році, коли він був начальником застави на кордоні з Румунією, то у пошуках коней довелося переправитися через річку. І поки солдати ловили коней, начальник румунської застави запросив Панкова на обід. Розповідаючи про цей епізод зі своєї біографії, він підкреслив у розмові з підлеглим, що за обідом відчув себе не у своїй тарілці, оскільки був зодягнутий у вицвілі гімнастерку та штани, а румунський офіцер приймав його у форменому костюмі з тонкої шерсті. Підлеглий у той же вечір поспішив розповісти про почуте начальнику райвідділу НКВС Івану Буровцеву. І за це «вихваляння буржуазних порядків» у січні 1938 року Панкова звільнили з органів внутрішніх справ.

22 червня 1938 року начальник Новопржеського райвідділу НКВС Юхим Гавриленко арештував чотирьох робітників цукрового заводу. Начебто вони вели антирадянську агітацію та займалися шкідництвом. Спочатку на допитах робітники дали покази, що справді були учасниками контрреволюційної організації. Проте згодом від цих слів вони категорично відмовилися. Про цю історію дізналися в УНКВС Миколаївської області і затребували з Нової Праги матеріали допитів. Ознайомившись зі справою, з УНКВС прислали вказівку провести додаткові допити арештованих. Проте Гавриленко акуратно власноруч переписав попередні протоколи, у яких робітники зізнавалися, що

працювали на японську розвідку, поставив нові дати - 3 та 4 листопада 1938 року, і відправив справу на Особливі збори у Миколаїв. Однак там цю фальсифікація документів виявили. Робітників звільнили, а Гавриленка арештували і військовий трибунал засудив його до 6 років позбавлення волі.

Дільничний уповноважений Долинського райвідділу НКВС Михайло Короленко при проведенні слідчих дій за вказівкою працівників держбезпеки сфабрикував кілька протоколів допитів та очних ставок. І за це «порушення революційної законності» наказом УНКВС його арештували на 10 діб гауптвахти. А от начальника Долинського райвідділу НКВС Коробцова та уповноваженого цього райвідділу Демуру у 1939 році віддали під військовий трибунал, який призначив їм по 10 років позбавлення волі.

Цікавим є й наступний епізод з історії органів внутрішніх справ нашого краю. Через шість днів після прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 року про утворення Кіровоградської області у Кіровоград прибув і приступив до виконання своїх обов'язків начальник щойноствореного УНКВС області Георгій Петрович Небораков. Він народився у 1909 році на Донбасі. Трудився на шахті, служив у Червоній Армії, працював у райкомі партії. Звідти у 1938 році його направили на службу в органи НКВС, де Небораков спочатку був уповноваженим УНКВС Донецької області, а з 15 грудня 1938 року - начальником Краматорського міськвідділу НКВС. Якщо осмислити швидке просування по службі, мимоволі виникає запитання: які ж здібності треба мати, щоб протягом року «вирости» з уповноваженого до начальника УНКВС? Очевидно, у ті неспокійні роки, коли садили до в'язниць і розстрілювали спочатку одних, а потім у ті ж підвали відправляли і розстрілювали тих, хто перед цим займався розстрілами, тож таке просування по службі було в порядку речей. До речі, подібне характерне і для останніх призначень на посади в українській міліції. Але то окрема розмова, до якої ми ще повернемося.

ШАХРАЙСТВО З ОБЛІГАЦІЯМИ

Курс на «соціалістичну індустріалізацію» та на посилення планово-директивного будівництва соціалізму був узятий на XIV з'їзді ВКП(б) у грудні 1925 року. Поставлені завдання потребували коштів. Державні внутрішні позики стали однією з форм їх залучення до бюджету. Розповсюдження облігацій серед населення спершу було добровільним. «Наш лозунг – жодного робітника, жодного селянина не повинно бути без облігацій позики. Класовий обов'язок кожного члена профспілки – підписатися на позичку не менше, як на суму місячного заробітку», - писала у травні 1935 року газета «Кіровська правда», яка виходила у

нашому місті, що носило тоді назву Кірове. Для пропаганди позики широко застосовували не лише пресу, а й агітплакати, проводили масово-роз'яснювальну кампанію, лекції з держкредиту, ставили п'єси на тему держпозики. У вищезгаданій газеті дописувач М. Мотюк надрукував свого вірша:

*«Чтобы пот не лить ручьем
И не гнутъ без толку спину,
Подпишися на заем –
Даст деревне он машину».*

Та незважаючи на широку агітаційну роботу, передплата на позику індустріалізації проходила украй мляво. Тому влада поступово відходила від принципу добровільності у придбанні населенням облігацій і переходила до прямого адміністративного натиску як через підконтрольні їй засоби масової інформації, так і через партійні та громадські організації.

Майже у кожному номері газети «Кіровська правда» за 1935 рік була інформація щодо позики – заохочення свідомих громадян та клеймування тих, хто ухилився від передплати на облігації.

А ще з'явилася велика кількість шахраїв, які вирішили підробкою паперових облігацій отримати у відділеннях ощадкаси виграші.

Так у тиражі виграшів позики "П'ятирічка за 4 роки", який відбувся у м. Новоросійську 25-28 лютого 1934 року, було розіграно 244270 виграшів на суму 50158600 крб. Виграші у 200 крб. виплачували ощадні каси на місцях. Виграші у 1000 крб. виплачували міські районні ощадкаси і їх відділення.

Виграші у 5000 крб. виплачували після перевірки облігацій Держзнаком. Облігація, на яку випадав виграш, погашалася і залишалася в ощадкасі, яка виплатила виграш.

«Фалшувальники», як тоді називали шахраїв, підчищали на облігаціях п'ятизначний номер серії та двозначний номер облігації і вписували цифри виграшного номера, як правило на суму 200 крб., і йшли з цією підробкою до ощадкаси.

Щоб менше було проблем з підчисткою, шахраї скуповували у населення облігації і вибирали серед них з номерами, у яких було кілька цифр, які сходилися з виграшним номером.

Про цю історію писала «Кіровська правда». У 1935 році житель Кірового Ричков перебрався до Алчевська і надіслав звідти запит у міську

центральну ощадкасу №49 з проханням вислати його облігації на 450 крб., які зберігалися у цій ощадкасі. Старший контролер Хаютіна кинула листа з Алчевська у ящик стола і забула про нього на два тижні.

Облігації Ричкова виграли. Та поки він одержав відповідь з Кірового, довелося ще чотири рази писати туди. Один з листів Ричкова потрапив до завідуючого ощадкаси. Той дав команду негайно відправити облігації, але їх так і не відправили, бо не було сургуча. І лише через два місяці лист з облігаціями поїхав на Донбас.

Цією історією зацікавилися в НКВД, які виявили ще один подібний факт. У лютому робітник Мацепа подав до ощадкаси №49 заяву, що не одержав з Тифлісу свої облігації.

Виявилося, що вони у Кірове у березні, але ще півроку лежали в ощадкасі, про що не повідомляли Мазепу. Працівникам ощадкаси засвітила Сибір.

Вони ставили під сумнів важливість такої в справі для держави, як позика. Та на щастя обійшлося. Одних звільнили з роботи, іншим просто дали догану.

11 червня 1935 року в ощадкасі №100 жінка намагалася одержати виграш по підробленій облігації. 1 вересня до ощадкаси №49 з такою ж метою прийшов робітник заводу «Червона зірка» Волченко. Енкеведісти затримали подружжя Волченків. Чоловік - син розкуркуленого селянина з Новоукраїнського району, систематично спекулював і підробляв облігації. Щоб приховати сліди злочину вони послали в ощадкасу з підробленою облігацією громадянку Ходакову, пообіцявши їй за це грошову винагороду. Волченко за фахом бухгалтер, останні два роки ніде не працює, систематично проводить контрреволюційну агітацію проти державної позики. Користуючись з несвідомості окремих громадян, скуповував облігації за безцінь. Підроблював їх під номери, що виграли, щоб одержати виграш. У подружжя Волченків знайшли велику кількість скуплених ними облігацій.

Писала газета «Кіровська правда» й про іншого спекулянта обшлігаціями С.Н.Мандрика. 4 вересня 1935 року він намагався одержати в ощадкасі №100 виграш по пяти облігаціях. Чоловік раніше уже був під судом за спекуляції.

У газеті за 2 вересня цього ж року була надрукована замітка «Підроблювачів облігацій – суворо судити»: «Останнім часом у місті співробітники ощадкас затримали шахраїв, які підробкою номерів облігацій намагалися обдурити державу і одержати гроші на ті облігації, які не виграли. Затримано Погрінчука М.Г. та Криленко М.В., останній - студент технікуму захисту рослин. Не хежтує цим шахрайським засобом і інструктор профспілки Тарасенко, який підробив номер облігації «третьої позики індустріалізації.»

Газета не повідомляє, як покарали «фальшувальників». Однак, знаючи, що у ті часи за три колоски відправляли до Сибіру, за підробки державних паперових знаків по голівці влада навряд чи погладила.

БУДИНОК, ЯКИЙ ПОБУДУВАВ ВАЙСЕНБЕРГ

23 листопада на будинку на розі вулиць Чорновола і Дзержинського у Кіровограді, у якому нині знаходиться обласне управління охорони здоров'я, відкрили пам'ятну дошку Самуїлу Вайсенбергу, відомому лікарю та антропологу. Як правило, якщо у нашому місті влада й проводить подібні заходи, то приурочує їх до якоїсь визначної дати у біографії даної людини. А тут зробили виключення, просто так згадали про відомого земляка, встановивши пам'ятну дошку на будинку, який побудували на його гроші, у якому він проживав і займався медичною практикою, з якого

його виселила радянська влада, але де він продовжував лікувати елізаветградців.

Пам'ятний знак, автором якого є Віктор Френчко, знаходиться на стіні будинку з вулиці Чорновола, і являє собою два овали по обидва боки від вікна. На одному овалі барельєф Самуїла Абрамовича, а на іншому дані про те, кому присвячений цей знак, і з якої нагоди його тут встановили. Вайсенберг народився у Єлисаветграді 4 грудня 1867 року у сім'ї купця. У 1890 році отримав диплом лікаря, а потім ступінь доктора медицини в університеті у Гейдельберзі, і повернувся до рідного міста, де лікував елізаветградців усе своє життя.

Лише під час епідемії холери з жовтня 1892-го по листопад 1893 року надав лікарську допомогу близько 6 тис. хворим, за що отримав подяку від міської влади. Захопившись антропологічними дослідженнями, Вайсенберг присвятив їх переважно євреям України. За ці роботи був удостоєний золотої медалі Московського науково-природничого товариства. Опублікував ряд робіт з фольклору та етнографії євреїв.

У 1898 році за проектом елізаветрадського архітектора Якова Паученка Вайсенберг спорудив будинок по вулиці Іванівській (нині Чорновола), і відкрив у ньому лікарню, де лікував «внутрішні жіночі

хвороби». У грудні 1920 року будинок націоналізували, зробили у ньому родинний будинок, головним лікарем якого призначили... Самуїла Абрамовича. Спершу Вайсенбергу дозволили проживати в одній з кімнат, проте через місяць поставили ультиматум виселитися протягом тижня. Невідомо, де прожив останні роки свого життя Самуїл Абрамович, проте до самої смерті він продовжував трудитися. Помер Вайсенберг і був похований у Єлисаветграді у 1928 році у віці 60 років. А його будинок сьогодні є однією з прикрас міста.

В ІВАНІВЦІ ПРО НАТАНА РИБАКА НАГАДУЮТЬ ЛИШЕ РУЇНИ СТАРОЇ ШКОЛИ

Натан Рибак, напевне, єдиний з радянських письменників, який неохоче знайомив громадськість зі своїм життям. У передмовах і післямовах до його творів читаємо скупі відомості про автора. Навіть місце народження письменника у різних джерелах різне. Велика Радянська енцикло-педія писала, що народився Рибак 3 січня 1913 року у селі Іванівка Катеринопільського району Черкаської області.

Деякі кировог радські краєзнавці до цього часу вважають, що Натан Самійлович з Іванівки Новомиргородського району, хоча насправді - це Новоархангельщина. Батько Самійло був управителем у пана Горшкова. Родина жила заможну у великому будинку, покритому залізом. Стояв він неподалік від школи, до якої ходив Натан. За національністю Рибак - єврей, і це відіграло свою чорну роль у його житті. В Іванівці на той час жило багато євреїв, існував «єврейський куток». Коли у 1921 році чергова банда вчинила «єврейський погром» у селі, сім'я Рибаків змушена була покинути рідну домівку і перебраться до сусіднього села Петроострів. Таким чином 8-річний Натан назавжди покинув Іванівку, щоб лиш раз у зрілі роки навідатися на день до нього.

З Петроострову Рибакі переїхали у Шепетівку Хмельницької області. Там Натан закінчив школу, став студентом фабрично-заводського технікуму, робітником цукрового заводу. В окружній газеті з'явився його нарис про місцевих цукроварів, під яким стояло прізвище студента-практиканта Нагана Рибак, майбутнього автора романів «Київ»,

«Дніпро», «Помилка Оноре де Бальзака», «Зброя з нами», «Переяславська Рада», «Час сподівань і звершень» та багатьох інших.

У 1930 році Натан надсилає до київської газети «Пролетарська правда» своє перше оповідання «Дорогами змагань». А у наступному році під цією ж назвою в Харкові вийшла перша збірка Рибак. Натан стає студентом Київського хіміко-технологічного інституту. Багато пише, друкується. Вершиною довоєнної творчості став роман «Помилка Оноре де Бальзака» (1940), який був доповнений і виданий уже після війни, а у 1956 році відзначений Державною премією.

З початку 1943 року Рибак у діючій армії, був спецкором газети військових льотчиків, згодом «Красной звезды». Його фронтові нариси друкували «Правда», «Известия», «Радянська Україна». Кореспондента Рибак нагороджено орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни 3-го ступеня.

Новий етап творчого життя Рибак був пов'язаний з багаторічною працею над двотомною «Переяславською Радою». У ній Натан Самійлович виступає як справжній майстер історичного роману. Твір передає життя і боротьбу волелюбного українського народу в один з найскладніших і найвідповідальніших етапів його історії. Восени на початку 70-х років Рибак побував у селі, де народився. Пройшовся вулицями, відвідав батьківський будинок, який на той час ще був, завітав до школи, набрав води з криниці на шкільному подвір'ї, сів у автомобіль і поїхав. Вересень 1978 року став для Натана Самійловича останнім. Він трагічно загинув в автомобільній катастрофі. Похований на Байковому кладовищі. На похорони до Києва приїздили земляки з Іванівки. Сьогодні про славетного письменника в Іванівці нагадують лише руїни старої школи.

ПРОЕКТУВАВ ЛІШНЕВСЬКИЙ

Розквіт елісаветградської архітектури кінця XIX початку XX століття пов'язаний з іменами Я.Пауценка та О.Лішневського. Та якщо ім'я першого добре відоме нинішньому поколінню жителів нашого міста, то про архітектурну діяльність у Єлисаветграді Олександра Львовича Лішневського знають лише фахівці.

Лішневський народився у Херсоні у 1868 році. Першу художню освіту здобув в Одесі. Прибув до

нашого міста у 1897 році після закінчення Московського училища живопису, скульптури і архітектури. В Єлисаветграді успадкував від батька іконописну, іконостасну та художньо-позолотну майстерню. І наступні шість років займався розбудовою міста.

Перша велика робота Лішневського в Єлисаветграді пов'язана з Жіночою гімназією (нині – головний корпус педуніверситету), побудованої у «цегляному стилі», широко поширеному у 1880-1890-х роках через економічність будівництва. У цій будівлі виявилось тяжіння архітектора до неовізантійських форм декорування фасаду у по'єднанні з елементами ренесансного декору при кладці стін з застосуванням фасонної цеглини. За час перебування в Єлисаветграді Лішневський спроектував і побудував більше 15 будівель. Неоромантичні погляди у світогляді архітектора знайшли відображення у єлисаветградських спорудах, що сумістили риси еkleктики з включенням елементів модерна – Пушкінському міському училищі, Відділенні міського банку, Головній хоральній синагозі, будинках-особняках Барського, Ельворті, Долинського, Заславського та ін.

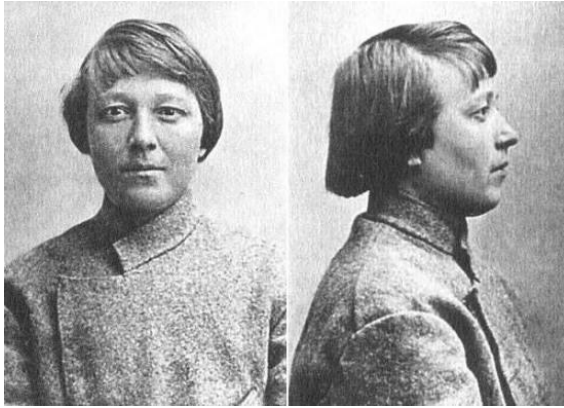
Як представник столичної пітерської архітектурної школи Лішневський тяжів до крупних, репрезентативних будівель, рясно декорованих орнаментом, завжди різним, фігурними віконними отворами і фронтонами. При Лішневському був розроблений новий план міста, визначені межі і розміри під будівництво громадських та приватних споруд.

Олександр Львович розпочав роботу з проектування лікарні св.Анни. Але замовниця А.М.Дмитрян висловила незадоволення запропонованим проектом і передала повноваження добудувати лікарню Паученку. Після цього Лішневський покинув Єлисаветград, назавжди пов'язавши свою творчу біографію з Петербургом. Але він ще повертався до України і будував під Києвом, створював проекти для Катеринослава та Севастополя.

ОТАМАНША МАРУСЯ НИКИФОРОВА

Серед багатьох тисяч прізвищ відомих революціонерів часів Жовтневого перевороту та громадянської війни представниць слабкої статі одиниці. Чи ненайпомітніша постать - анархістка Марія Никифорова або „Маруся”, під іменем якої вона залишилася у пам'яті народу, і насамперед єлисаветградців.

ДІВЧИНА НА ПРИЗВИСЬКО ВОЛОДЯ

У роки першої російської революції Марія Никифорова, за свідченням одних, співчувала есерам, а за свідченням інших - уже тоді була переконаною анархісткою. У картотеці департаменту поліції вона була записана родом з Чернігівської губернії, донька офіцера, який прославився у російсько-турецькій війні 1877-78 років. У травні 1909

року Марусю з Бутирок перевели у Новинську в'язницю.

У камері, де сиділи в основному юні, але вже загартовані як сталь революціонерки, готувалися до втечі. (До речі, на волі у підготовці втечі брав участь і молодий Володимир Маяковський).

«Її появу ми сприйняли як катастрофу, - згадувала есерка-максималістка Нікітіна. - Худа і сіра особа, карі миготливі очі, руде волосся, обстрижене кружком, невисока коренаста фігура, розмашисті гарячкові рухи, нерівний голос, - такого «політичного» типу ми ще не бачили! На традиційні запитання - звідки? кого знає? у якій справі? - забрехалася... Від нас вона ховалася: роздягалася під ковдрою, не милася, як усі ми, в убиральні до пояса.» З волі прийшло роз'яснення: її справді судили за «Старобельською справою», але засуджена не до страти, як Маруся заявила сусідкам по камері, а до каторги, на суді трималася нерівно - то зухвало, то із сльозами. «Старобельська справа» полягала у вбивстві у 1907 році пристава у місті Стародубі. Марусина група також вчинила напад з метою пограбування на місцевого священника та озброєний грабїж діловода акцизного управління. В цих акціях Никифорова зарекомендувала себе ватажком, діяла переодягнутою у чоловіче плаття і під псевдонімом Володя.

У тій же камері сиділа Наташа Климова, аристократична красуня, цивільна жінка знаменитого терориста та грабїжника банків есера-максималіста Соколова-Медведя, яка потім стала коханкою Бориса Савинкова. І ось до цієї розкішної жінки почала клеїтися Маруська зі своєю любов'ю, плакала, страждала, влаштовувала сценки ревнощів. Відома терористка Фаня Іткінд, яка сиділа у тій же камері, заявила - якщо підтвердиться інформація, що Манька - чоловік, то вона її сама „грохне”. Доручили найстарішій каторжанці викликати Марусю на відверту розмову і вияснити якої вона статі. Така розмова відбулася і старійшина камери Ганна Павлівна, розвівши руками, сказала: „Справді чоловік,

вірніше юнак. Звати Володя. Але історія особлива: брав участь у вбивстві пристава, потім переховувався у жіночому одязі, і у жіночому одязі був засуджений. Сидів в одиночці у Чернігові. Потім йшов етапом до Москви, і скрізь його сприймали за жінку. Нещасний просить його зрозуміти, і заради бога пожаліти. Плаче”.

Камера ахнула! Зрозуміло, хоч і бреше багато, але це певно похлопчачому... До кримінальних злочинців її спровадити не можна – відразу ж донесуть, залишити у камері – він і нас, і себе провалить, оскільки тримається дурніше дурного. Врешті вирішили, що Маня залишиться Манею, все одно хлопчик вона чи дівчина. Поставили їй ліжко біля вікна, заборонили співати, стрибати, ходити до лікаря і в уборну, коли там хтось буде, а виходити з камери вона повинна тільки у супроводі авторитетних політкаторжанок. Манька, коли їй повідомили про це рішення, заплакала на radoщах, витерла носа, а через деякий час заспівала на все горло сильним хлопчачим альтом: „ У Полтаві на риночку..”

У ніч на 1 липня 1909 року з Новинської в'язниці втекли 13 чоловік, зокрема і Маруся. Подальша її історія у Никітіної така: „ ...це виявився не юнак і не дівчина, а повного і рідкісного типу гермафродит - більш грамотні з нас скоро про це здогадалися і звали його «Воно». Він не був провокатором, але, звичайно, статева потворність позначилася на всій психіці - істеричній, збоченій і аморальній. За кордоном, куди він потрапив після втечі, орієнтувався на анархістів, жив дивно, то в чоловічому, то в жіночому платті, мав відповідні романи, отримувал якесь кошти. Ми всі з ним зовсім розійшлися. У 1917 році повернувся до Росії».

Що стосується життя нашої героїні за кордоном, а точніше у Франції, достовірних фактів менше, ніж чуток. За одними відомостями, вона після втечі жила в Парижі, де займалася скульптурою і малюванням у самого Огюста Родена, і одночасно продовжувала працювати в анархістських організаціях Західної Європи. Інші пишуть, що їй була зроблена в Парижі операція по введенню гормонів (або щось подібне), щоб нарешті визначитися зі статтю. У роки першої світової війни Никифорова закінчила в Парижі військову школу і отримала звання офіцера. Після лютого 1917 року, як і багато інших російських політичних емігрантів, повернулася до Росії, де продовжувала активно займатися революційною діяльністю. Під час жовтневих і післяжовтневих подій Маруся була помітною фігурою серед керівників анархістських груп і організацій в країні. Високий авторитет Никифорової призвів до того, що на початку 1918 року вона стала керівником одного з анархістських загонів, що входив до складу Червоної Армії під командуванням В.Антонова-Овсієнка. Сліди дій Никифорової та її загону можна прослідкувати у цей період в різних містах України і Росії. Та найбільш помітну пам'ять про себе Маруся Никифорова залишила в Єлисаветграді.

БИТВА ЗА ЄЛИСАВЕТГРАД

Трапився на шляху Марусиного загону Єлисаветград. Містом керувала Рада, що складалася з правих есерів та меншовиків, - на думку Марусі пропавших контрреволюціонерів. А Никифорова, як справжня анархістка, не мала наміру визнавати ніяких властей, особливо цих гнилих інтелігентів. Ледей увійшовши до міста, Маруся та її „Вільна Бойова Дружина”, як втім і всі тодішні анархістські та червоногвардійські загоны, зайнялися грабежами цивільного населення, які для краси називали безвідплатними експропріаціями. І правильно, адже треба ж було борцеві за світлі ідеали революції пожертви, ну і випити зрозуміло, змінити одяг, що зносився, на шикарніший, і долучитися до цінностей матеріальної культури. А де узяти все це як не в засіках ворожого класу буржуазії та ідейно чужого інтелігентського прошарку?

Порядок у місті влада підтримувала за допомогою загонів міліції, що склалися в основному з гімназистів. Треба ж такому трапитися, що Марусю, яка їхала з вдалої експропріації в автомобілі, обстріляв патруль сопливих гімназистів. У відповідь на це поранена Маруся наказала відкрити вогонь з двох броньовиків по будівлі Єлисаветградської Ради. Це був перший в історії розстріл Будинку Рад, проведений до того ж із застосуванням важкої бронетехніки.

Лише протидія з боку місцевих органів Радянської влади і населення міста зупинила ці грабежі. Була створена комісія для врегулювання відносин з анархістським загonom, яка запропонувала Марусі покинути місто. Цій вимозі Никифорова вимушена була підкоритися, оскільки Військово-революційний комітет Єлисаветграда, що перебував під впливом більшовиків, уже мав на той час у своєму розпорядженні значні озброєні загоны і повністю контролював становище у місті. На щастя через Єлисаветград проїздив на своєму бронепоезді давній Марусин приятель матрос Полупанов, широко відомий в околицях більшовик. Маруся поскаржилася йому на Раду. Полупанов озвірів: «Ах ви так, с...и... Кривдити мою подругу товариша Никифорову!» Напівп'яний матрос Полупанов розвернув башту гармати бронепоезда, але жажнути прямим наведенням з головного калібру по будівлі Єлисаветградської Ради так і не наважився. Місто тут же здалося на милість грізної переможниці.

Однак пожинати плоди перемоги Марусі довелося недовго, Розпочався австро-німецький наступ, і події в Єлисаветграді стали розвиватися ще трагічніше. У зв'язку з евакуацією радянських установ і військ з міста правим есерам і меншовикам вдалося об'єднати свої сили і створити «Тимчасовий комітет революції». Війська цього комітету розгромили червоногвардійський загін Беленкевича, а потім при новій появі в Єлисаветграді загону М.Никифорової (230 чоловік, гармата та броньовик) у місті почалися ще запекліші бої. Причому «Тимчасовий

комітет революції» привернув на свою сторону значну кількість городян, зокрема частину робітників, які були налякані грабежами і погромами, що чинив загін Марусі під час її першого перебування у місті. У боях 26 лютого 1918 року загинули 86 чоловік та 140 були поранені. Тільки прибуття нових радянських військ дозволило нормалізувати обстановку в місті.

Контрреволюційний виступ в Єлисаветграді не призвів би до таких значних жертв з обох боків, якби тут не було М. Никифорової та її загону, які своїми протизаконними діями щодо значної частини населення міста не налаштувавши її проти себе, а зрештою і проти Радянської влади, за інтереси якої на той час М.Никифорова билася.

Тим часом, дізнавшись про самовільні погроми і розстріли, проведені Марусею в Єлисаветграді і Олександрівську, український більшовицький уряд наказав заарештувати Никифорову, а її загін роззброїти. Революційний трибунал у січні 1919 року визнав Никифорову винною і засудив «до позбавлення права займати відповідальні пости протягом шести місяців з дня вироку». Влітку того ж року Маруся та її чоловік Бжостек опинилися в білому Криму. Там їх схопила морська контррозвідка. Никифорову стратили у Сімферополі (за деякими даними, генерал Слащев). На суді Маруся трималася прекрасно: абсолютно спокійно сприйняла смертний вирок, заявивши: «Та що ви можете ще зі мною зробити - тільки повісити!» Так само спокійно зустріла вона і страту. Процаючись з чоловіком (він засуджений до вічної каторги), отаманша, щоправда, заплакала, але потім стрималася, бадьоро стала на лавку, сама наділа собі на шию петлю..

СТРАТА, ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ФАРС,

**і як епізод біографії прототипа булгаківського героя
Інсценізований фарс „стратити не можна помилювати”**

У номері від 5 лютого 1922 року елисаветградська газета „Красный путь” надрукувала замітку свого сількора з Устинівки під назвою „Ложная тревога”.

„Среди крестьян с.Устиновки и других деревень, - писав кореспондент, - распускаются провокационные слухи о том, что генерал Слащев, находящийся сейчас в России, скоро примет пост наркомвоена от тов.Троцкого. Эти слухи сильно волнуют местное население, так как им знакома «блестящая» деятельность генерала Слащова на Украине. Политработниками N-го полка, расположенного в Устиновке, принимаются все меры по разъяснению этой нелепости».

Хто розпускав ці плітки та хто вживав „усіх заходів”, щоб привернути увагу громадськості до особи Якова Олександровича Слащова, одного з

організаторів контрреволюції у громадянську війну, командира корпусів, спочатку денікінської, а потім врагелівської армій, здогадуватися не доводиться. Напевне, що цим займалися політпрацівники. Після взяття Криму більшовиками Слащов емігрував до Туреччини, а згодом, наприкінці 1921 року, повернувся в Радянську Росію, де був амністований та пішов на службу у Червону Армію.

У наших краях генерал перебував восени 1919 року. Деякий час у місті Знамянці знаходився штаб армій Слащова та Шкуро, які посилали у міста та села Олександрійського та Єлисаветградського повітів каральні загони для розправи з населенням. У Єлисаветграді за наказом Слащова страшили командира партизанського загону А.Стратієнка та його 12 товаришів-комуністів. Тож пам'ять про Якова Олександровича у єлисаветградців була свіжою і недоброю.

„Ложные слухи” зробили свою справу і через десять днів у приміщенні гарнізонного клубу Єлисаветграда відбувся інсценізований суд над колишнім білим генералом, організований групою журналістів, як значилося у тексті оголошення, яке надрукував „Красный путь”. Підсудному інкримінували „розстріл 61 робітника та селянина у Миколаєві, розгром Баштанської республіки та спалення села Вісунського, повішання 12 робітників та селян в Єлисаветграді, звірства над робітниками у Криму та інше”.

Протягом чотирьох днів зал гарнізонного клубу був заповнений вщерть. До речі, подивитися суд ішли, купуючи квитки, як на справжній спектакль. А сам захід проходив за типовим на той час сценарієм і з усіма атрибутами звичного суду – свідки, потерпілі, обвинувач, захисник, підсудний. Хоча, на відміну від процесу, на якому розглядалися кримінальні чи цивільні справи, політичний суд був інсценізованим і відбувався без участі у ньому справжнього підсудного, тобто заочно. А от кому був потрібний цей спектакль, стане зрозуміло зі слів захисника Слащова товариша Гусса:

„Нам крові не треба. Якщо ми позбавимо життя генерала Слащова, ми цим нічого не досягнемо, бо ми судимо Слащова не як генерала, представника якоїсь армії, а просто особу одного з колишніх ворогів, який впав на коліна у каятті і з проханням про помилування за свої гріхи. Залишивши його у живих, ми матимемо більше користі, ніж коли позбавимо життя. Хай усі, увесь світ побачить, що робітнича Червона влада перемагає ворога не тільки у бою, але й уміє прощати, коли переможений ворог приходить просити помилування”.

Вердикт цього політичного фарсу, сценарій якого, безумовно, був спущений з Білокам'яної, був такий: визнати винним і присудити до страти, але... Але враховуючи, що у Радянській Росії не може бути помсти (!), генерала Слащова життя не позбавляти, а надати йому свободу. От чого домогалися московські ідеологи.

Вішальник, талановитий командир, прототип літературного героя...

Генерал Слащов увійшов в історію не лише як єдиний білий воєначальник, який не зазнав жодної поразки, і, на відміну від Врангеля, відстояв Крим. Він став прототипом відомого літературного персонажу - генерала Хлудова, одного з головних героїв п'єси Михайла Булгакова „Біг”, за якою зняли однойменний фільм. Це була своєрідна людина. У першу світову війну майбутній білий генерал став рекордсменом імператорської армії за каліцтвами - зазнав п'ять поранень і контузій. „Дякуючи” цьому, Слащов, по-перше, став фаталістом, а по-друге – морфіністом (як-не-як – дві важкі контузії у голову!). Але його фаталізм часто межував із вражаючим потягом до видовищних ефектів. Наприклад, генерал любив проїхатися на санях по кризі до берега, зайнятого червоними, пальнути кілька разів у їхній бік і повернутися, мов нічого не трапилося. Інколи на цю прогулянку брав і циганів... Більшовиків Слащов вішав також для ефекту, але особливої ненависті до них не почував.

Йому вдавалося тривалий час утримувати Крим із шеститисячним загоном далеко не першосортних вояк, сформованим у 1919 році на базі українського корпусу П.Скоропадського, який після повалення гетьманства відмовився підкорятися петлюрівцям і здійснив рейд на півострів. Коли генералу ставало зовсім несила, він пропускав червоних на півострів, надаючи їм можливість втягнутися на перешийки, а потім жменькою людей по черзі громив ці полчища. Цього командира обожнювала армія: в її очах генерал чи не єдиний герой. Була у Якова Олександровича й „фірмова зброя” - психічні атаки, відомі нам з фільму „Чапаєв”, але застосовували їх не на Сході у Колчака, а у Криму у Слащова. У розпорядженні генерала було 120 київських юнкерів. Він їх вишикував у парадну колону і з оркестром ішов на наступаючих червоних. А ті завжди повертали назад і втікали з Криму. Так завдяки Слащову півострів утримували білі протягом чотирьох місяців до евакуації у Крим розбитих денікінських військ, котрі потім очолив Врангель. Згодом стосунки між воєначальниками зіпсувалися, і влітку 1920 року Яків Олександрович пішов у відставку та виїхав до Константинополя.

Звідти у листопаді 1921 року Слащов повернувся... у Радянську Росію. Більшовики з радістю прийняли свого вчорашнього вішателя: кілька десятків згнилих на шибеницях пролетарів були нічим у порівнянні з політичними дивідендами від приїзду Слащова. Так канув у Лету знаменитий білий воєначальник, але народився не менш відомий

літературний герой Михайла Булгакова – генерал Хлудов.

У Москві колишній білий генерал і письменник поселилися майже одночасно – у 1922 році – і жили неподалік. Слащов викладав на курсах червоних командирів „Постріл”. Йому дали написати та видати спогади та звернення до білогвардійців, які перебували в еміграції. Одного разу на заняттях під час аналізу радянсько-польської війни він у присутності радянських воєначальників сказав про тупоумство нашого командування у ході військового конфлікту з Польщею. Будьонний, який був присутній в аудиторії, підхопився, вихопив пістолет і кілька разів вистрілював у бік викладача, але не вцілював. Слащов підійшов до червоного командира і повчально сказав: „Як ви стріляєте, так ви і воювали”.

Чи були знайомі Слащов з Булгаковим? Можливо. Над своєю п’єсою „Біг”, яку присвятив краху Білого руху, Булгаков почав працювати у 1927 році, а вперше її надрукували лише у 1962 році. Ще через вісім років з’явилася екранізація „Бігу”, яка стала першою спробою показати разом із „поганими” і „хороших” білих.

У Червоній Армії Слащов чекав на обіцяний йому корпус, але так і не дочекався. 11 січня 1929 року його застрелив Коленберг, брат пролетарія, страченого за наказом Слащова у громадянську війну. Хоча можливо справа і не у помсті, адже це вбивство співпало з хвилею репресій щодо офіцерів Білої армії у 1929-1930 роках. Так завершилося життя генерала. Можливо, якби він не повернувся з еміграції, то доля відвела б більше років. Хоча тоді, напевне, не було б ні булгаківського „Бігу”, ні генерала Хлудова, ні, звичайно, чотириденного процесу в Єлисаветграді.

НОВОРІЧНІ ЛИСТІВКИ ВІД ПОДУШКІНА

Історія Єлисаветградського кавалерійського училища (ЄКУ), створеного у 1865 році, знає чимало славетних імен випускників - воєначальників, Георгіївських кавалерів, князів, дітей і племінників впливових персон, поетів. Серед них і Костянтин Подушкін, випускник прискореного курсу ЄКУ 1916 року. Він увійшов в історію як художник, який малював новорічні та різдвяні поштові листівки-привітання.

Народився Подушкін 25 березня 1897 року в сім’ї генерал-майора драгунського

Кінбурнського полку, також випускника "славної південної школи", як називали ЄКУ. Приїхав у Єлисаветград після закінчення Володимирського

Київського кадетського корпусу. Одного разу на уроці за парту юного кадета підсів гість кадетського корпусу Великий Князь Костянтин Костянтинович. Великий князь запам'ятав незвичайне прізвище кадета. Через якийсь час, під час чергового візиту в київський корпус, побачивши Костю Великий Князь, нахиливши голову убік і приклавши до щоки долоню, сказав: "Як подивлюся на тебе, так мені спати хочеться". Всі засміялися, а зашарілий кадет Подушкін був радий і щасливий, що найясніший гість не тільки впізнав його, але і запам'ятав його прізвище, що викликало у князя асоціації зі сном.

Після Єлисаветграда Подушкін служив корнетом 18-го гусарського полку. У Добровольчій армії з червня 1918-го в 2-му кінному (Дроздовському) полку. Був тричі поранений. У Російській Армії - до евакуації Криму. Ротмістр з вересня 1919-го. Галліполієць. В еміграції – спершу в Югославії. Закінчив вищі військово-наукові курси в Белграді. Служив в Російському Корпусі. З 1950-го - в США.

Секретар Товариства колишніх юнкерів Єлисаветградського кавалерійського училища. Залишив спогади. Будучи кадетом Київського корпусу, Подушкін брав уроки малювання у професора Галімського. В Австрії (1945-1950 роки) брав участь у всіх художніх виставках, які влаштовували в таборі Парш, і став професійним художником.

Проживаючи у післявоєнний час в Америці, Подушкін успішно займався ремеслом поштової листівки. Великого прибутку від своєї роботи він не отримував - швидше це була справа для душі, для друзів і в ім'я пам'яті своєї Батьківщини. До кінця своїх днів він відображав свою любов до Росії в ностальгічних листівках. В основному Подушкін створював новорічні і різдвяні листівки, а головними темами його творів було життя юнкерів, російська історія, кавалерія, Єлисаветград, географія перших років еміграції і «славна південна школа». Крім того, він створював чудові старовинні листівки, присвячені війні 1812 року. Випускало листівки випускалися Товариством колишніх юнкерів ЄКУ

Однією з найвідоміших листівок ротмістра Подушкіна вважається серія, присвячена Єлисаветградському училищу. На одній з таких листівок зображена новорічна ялинка, прикрашена всіма атрибутами юнкерів училища - шпорами, погонами, безкозирками, еполетами, кашкетами і жетонами училища.

Кожна листівка Костянтина Подушкіна - це відображення його вірності своїй країні і її армії, прихильності до кавалерії. Десятки створених ним листівок, виданих в інших країнах, своїм духом і тематикою радували російську діаспору в різних частинах світу. Подушкіну належить 51 малюнок, а всього, з повторенням, було випущено 55 листівок, присвячених «Льодовому» походу 1918 року, різдвяних і пасхальних. Помер 11 грудня 1969 року. у Нью-Йорку.

СУПЕРМАРКЕТ ЗАСЛАВСЬКОГО

Найвідомішим і овіяним легендами будинком нашого міста безсумнівно був будинок, який належав елисаветградському купцю Нахману Заславському, і знаходився на березі Інгулу біля центрального базару (на цьому місці сьогодні пам'ятник жертвам Чорнобиля).

У елисаветградського купця 2-гільдії Іось-Меєра Заславського було три сини – старший Айзик (1865 року народження), Нахман-Герш (1868 р.н.) та Шльома (1869 р.н.). Сім'я проживала по Невській вулиці (нині – Пашутіна). Як батько, так і сини, займалися торгівлею мануфактурою. У Шльоми був свій магазин по Великій Перспективній. Магази́ни Нахмана-Герша і Айзика знаходилися у будинку, який сім'я спорудила на березі Інгулу.

Будівля мали три поверхи. Внизу знаходилися магазини і торгові склади. Говорили, що там можна було купити усе, чого душа забажає - ікру, птицю, мандарини, французькі вина і коньяки, – і це навіть у дефіцитні радянські часи. «До Заславського» ходили не тільки за покупками, але і

людей побачити, себе показати, дізнатися останні міські новини. На першому поверсі також були майстерні ремісників. Другий поверх був відданий під готельні номери. Третій поверх у дореволюційні часи займали житлові кімнати господарів, а за радянської влади – контори різних держустанов. До 1919 року на фасаді будинку була вивіска: «Торговий дім Н. І. Заславський і Х. Р. Гіршберг». Побудований майже на старому руслі Інгулу, на плавуні, будинок стояв на палях з модрини, як це робили у Венеції.

Будівля мала прекрасну гідроізоляцію: від фундаменту стіни відділялися свинцевою прокладкою у 2-3 міліметри, а від даху - карнизом з білого каменя. Архітектор О.Лішневський (у 1895-1901 роках був міським архітектором Єлисаветграда) прикрасив пілястри будівлі ліпними рострами доричного ордера, а здвоєні вікна - зображеннями голів лева (ці тварини вважали охоронцями сімейного благополуччя).

У 1900 році Айзик Заславський просив дозволу у міської управи на цементу-вання кам'яної зовнішньої стіни будинку, яка виходила до Інгулу, а також проведення стічних труб з підвалу будинку у ріку для відведення води з льодників та на випадок паводку.

Кіровоградка Катерина Лісняк народилася у цьому будинку і проживала до початку 70-х, коли з нього почали виселяти мешканців. За словами Катерини Євгенівни, будинок був П-образної форми, «ніжки» літери виходили до Інгулу. У післявоєнні часи на другому та третьому поверхах були квартири. А на першому поверсі, починаючи від Інгулу, йшли кооперативний продуктовий магазин, потім рибний магазин «Океан», далі овочевий та меблевий магазини. Квартири були малогабаритні та комунальні на кілька сімей.

Стіни будинку Заславського були настільки міцними, що його довелося підривати фахівцям гранкар'єру, коли у 1976 році розпочали споруджувати Універсальне торгове об'єднання "Кіровоград". Хто віддав наказ знести будинок, адже він особливо і не заважав будівництву УТО, залишається загадкою. Кажуть, що це людина на фотографії серед четвірки, яка сфотографувалася на згадку на фоні будинку Заславського за кілька хвилин до його знищення.

ПЕРШИМИ НА УКРАЇНІ ЗЛОЧИНЦІВ СТАЛИ ФОТОГРАФУВАТИ У БОБРИНЦІ

В будинку у провулку Порика у місті Бобринець, де у 1864 році відкрили перше поліційне фотоательє у Російській імперії, працювали писарями «батько» українського театру Марко Кропивницький та драматург Іван Карпенко-Карий.

У якому році у Єлисаветграді з'явилося перше фотоательє і хто був його власником – поки що не встановлено. Відомо лише, що це сталося до 15 травня 1893 року. Цього дня в Єлисаветграді відбулися урочистості з нагоди відкриття водогону. Банкет тривав майже чотири години. А *«когда гости выходили из клуба, в витрине фотографа Тираспольскаго уже красовался фотографический снимок торжества освящения водопровода»*. Вражаюча оперативність з огляду на те, якою недосконалою була у ті часи фототехніка, та якими складними процес зйомки і технологія виготовлення знімків. Це єдина згадка про місцевих фотографів в «Историческом очерке г. Елисаветграда» Пашутіна, виданому у 1897 році.

У 1900 році створено "Товариство елисаветградських фотографів". У 1913-му у місті існувало уже 13 фотоательє. В обласному архіві зберігаються відомості за 1915 рік про річний обіг коштів елисаветградських ательє та кількість виготовленої ними фотопродукції. За цими даними, значно випереджаючи конкурентів, лідирували фотоательє Д.Харлаба і Е.Плетцера на Дворцовій вулиці. У них працювало по три майстри-фотографи, у першому за рік зробили 8000 знімків на 6000 рублів, у другому - 4000 знімків на 4000 рублів.

Працювали фотоательє й в інших населених пунктах краю. Так у Новогеоргіївську фотозаклади тримали Зельман Климовський та Мойша Смілянський, у Бобринці – Сендер Рождественський.

Не виключено, що перше фотоательє на території сучасної Кіровоградщини було незвичайним, і створене воно не у Єлисаветграді. У кожному з радянських підручників криміналістики повідомлялося, що у 1864 році у Бобринці на кошти, зібрані за підпискою, відкрили перше поліцейське фотоательє. Його мета, як писала газета «Одесский вестник», *«приложение фотографии ко всем важным случаям судебно-полицейских дел»*. Лише у 1867 році спеціальне фотоательє відкрили при друкарні поліції у Москві. Шоправда, нещодавно росіяни, очевидно не бажаючи визнати, що вони не перші у цій справі, заявили, що у 1862 році при поліції у Санкт-Петербурзі було організоване фотографічне бюро *"для снятия портретов с обвиняемых с целью установления их личности"*.

Виникає запитання: чому поліцейське фотоательє було створене в Бобринці, а не в Єлисаветграді? Річ у тім, що з 1834 по 1865 рік Бобринець був повітовим містом, який на час існування військових поселень заснували з Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів. Єлисаветград у ці роки був військовим містом, центром Херсонських військових поселень. Після їх скасування з 1865 року повітове управління було знову переведене в Єлисаветград, Бобринець же став заштатним містом Єлисаветградського повіту.

- Поліція, суд та тюрма на той час знаходилися у двоповерховому Будинку у провулку Порика, нині у ньому районна поліклініка, - говорить директор Бобринецького районного краєзнавчого музею ім. М.Смоленчука Раїса Кучугура. – Точна дата спорудження будинку невідома, припускають, що це було у XVIII столітті, цікавий архітектурний стиль – магометанський.

Очевидно кабінет, у якому працював поліцейський фотограф, знаходився на другому поверсі. На цьому ж поверсі працювали писарями Марко Кропивницький та Іван Карпенко-Карий.

На вимогу батька, який бажав зробити з сина судового чиновника, у 1861 році Кропивницький вперше вступив на службу в Бобринецький повітовий суд. Гнітюча канцелярська атмосфера та робота чиновника не могли задовольнити вразливу душу і допитливий розум Марка, тож через кілька місяців він подав у відставку.

Улітку 1862-го Кропивницький приїхав з Києва на канікули до свого батька, котрий управляв слободою Живанівкою (у 18 верстах від Бобринця). Із Живанівки їздив у Бобринець, де жили мати і бабуся (по матері). Часто ходив на річку Сугаклею (за чотири версти від Бобринця).

Як писав у своїх автобіографічних спогадах Марко Лукич, під час рибалки на Сугаклеї він познайомився з Іваном Тобілевичем, який на той час служив у земському суді. Ось що той розповів про свою роботу

новому знайомому: *«Поки що переписую бумаги. У мене гарний почерк. Та, мабуть, скоро поїду до дядька Степана, він кличе мене до себе. Там і жалування більше, бо тут я получаю чотири карбованці у місяць, а там дядько дасть п'ять або й шість... Тут писарів сила, через те й тіснота та духота... Літом хоть вікна відчиняють, а зимою натоплять сторожі кураєм, то від смраду та чаду аж млосно робиться... Вікна в суді здебільшого виходять на арештантське подвір'я (земський суд повітовий, дворянська опіка і поліція містилися на другім поверсі, а внизу була тюрма), то влітку, як повідчиняють, - трохи легше дихається; тільки що сварка, та лайка арештантів, та дзенькіт кайданів мішають роботі...»*

Іван Карпович був сором'язливим: коли батько вів його, 14-річного, до станового пристава влаштовувати на службу писарем, хлопець так боявся, що Карпо Тобілевич купив йому картуз вишень, щоб заспокоївся. Іван став чиновником повітового суду. Потім служив секретарем міської поліції Херсона, Єлисаветграда, де батько купив братам будинок по вулиці Биковій за 2000 карбованців. Карпенка-Карого називали *«дивним поліцейським»*: він не матюкався *«по-московски»* і зовсім не брав хабарів. Коли пізніше жандармерія вимагала відсторонити його від служби за неблагонадійність, місцеве начальство не повірило. Позбавляти Івана служби довелося спеціальним наказом Міністерства внутрішніх справ. На місці цього робити не хотіли! Говорили, що тоді російська бюрократія втратила хорошого чиновника, а українська література отримала хорошого драматурга.

У лютому 1864-го Марко Кропивницький влаштувався у Бобринці у повітовий суд столоначальником. У 1965-му повіт перевели з Бобринця у Єлисаветград, куди, як згадував Кропивницький, *«мусили перекочоваті і всі судовики, окрім тих, що служили у ратуші. В Єлисаветграді я поселився на квартирі у Тобілевичів і з півроку спав з Іваном Карповичем на однім ліжку»*.

Потім Марко Лукич *«получив місце письмоводителя Сиротського суду в Єлисаветграді. Іван Карпович знов перевівся в Єлисаветград в поліцію...»*. З невідомих причин Кропивницький знову повертається у Бобринець і займає посаду секретаря міської ратуші.

Пішки ходив у Єлисаветград для участі у спектаклях. За відсутність без офіційного дозволу начальства, Марка Лукича звільнили з посади.

Проте через кілька місяців, на вимогу жителів Бобринця, поновили на попередньому місці роботи. У 1866-му Кропивницький *«прийняв должность секретаря бобринецької ратуші, котру скоро після того перелицьовано в Думу»*.

Сьогодні у Бобринецькому районі на обліку перебуває 44 пам'ятки історії. Чотири з них пов'язані з життям Марка Кропивницького та Івана Тобілевича. Це будинок (вулиця Жовтня, 70), в якому вони розпочинали свою театральну діяльність, будинок, колишньої ратуші (вулиця Леніна, 47), в якому працювали, будинок колишнього повітового училища (вулиця Леніна, 6), в якому навчалися, а також пам'ятник Кропивницькому у сквері по вулиці Леніна. Будинок у провулку Порики, у якому також працювали Марко Лукич та Іван Карпович, і де знаходилося перше у Російській імперії поліційне фотоательє, у цьому переліку відсутній.

Бобринецька районна поліклініка. У цьому будинку було поліційне фотоательє і працювали писарями Марко Кропивницький та Іван Карпенко-Карий.

ЄЛИСАВЕТГРАДЦІ ЗБИРАЛИСЯ СУДИТИ ЛЕНІНА ЗА НАДАННЯ АМЕРИКАНЦЯМ КОНЦЕСІЙ

На зорі існування радянської влади мітинги, преса і агітмашини не задовольняли попит населення на держпропаганду, і тоді їм на допомогу прийшли інсценовані суди. В Єлисаветграді відбулося кілька таких «процесів», а деякі повторювали, оскільки було багато бажаючих подивитися.

Серед «нідсудних» - білогвардійський генерал Слащов («21-й канал» писав про цей суд), анархіст Нестор Махно, кулак з села Оситняжка Гром та інші. Як повідомляв орган Єлисаветградського повітвоєнкому та повіткому КП(б)У газета «Известия» за 12 січня 1921 року, у місті навіть планували провести інсценований суд над Леніним «за надання американцям концесій».

"Зі всіх видів масової роботи суди є одним з найцінніших" Одна з загадок, залишених нам у спадок радянською владою, - яким чином більшовикам вдалося змінити ставлення десятків мільйонів людей до репресій. Після революції багато членів партії, не кажучи вже про колишніх багатіїв, старорежимну інтелігенцію, селянство і несвідомих пролетарів, щиро і гучно обурювалися беззаконням, що творилося у чекістських кабінетах, а також вироками трибуналів, які базувалися не на законах, а на революційній правосвідомості. І раптом за кілька років це обурення стало сходити нанівець. Більше того, уже в другій половині 20-х чимала частина населення країни почала гаряче схвалювати тверду лінію партії, прокуратури і суду на викорінювання ворогів нового ладу.

Розгадка цього феномена, здавалося б, проста: страх змушував ідейних супротивників більшовицької влади тримати язика за зубами, а радянська пропаганда безупинно «вимивала з мізків» думки, які не співпадали з партійними гаслами.

Проте не завжди мітинги, збори і лекції приносили бажаний ефект. Необхідний інструмент впливу на маси знайшли у студентів-юристів: імпровізовані судові засідання, в ході яких кожен студент пробував свої сили як обвинувач, захисник, суддя і, звісно, обвинувачений.

А професори у ході постановочних процесів оцінювали знання тих або інших розділів права і ораторські здібності своїх учнів. У Росії подібна практика з'явилася у першій половині XIX ст., а згодом услід за юристами в змагання судового типу втягнулися словесники, які стали влаштовувати процеси над літературними героями. У них брали участь і лідери більшовиків.

Рішення наповнити стару форму новим революційним змістом виникло з початком Громадянської війни одночасно в різних кінцях і у різних людей. А з 1925 року процес підготовки і показу агітсудів стали регламентувати зверху, направляючи на місця інструкції і вказівки з їх правильної постановки. Вищий пілотаж - варіант суду, під час якого народними засідателями були присутні в залі.

Вироку передувала керована за допомогою досвідченого і перевіреного голови суду і "призвідників" дискусія. А у результаті підштовхувані до ухвалення заздалегідь підготовленого рішення глядачі продовжували свято вірити, що вони визначили результат засідання самі, із власної волі.

Адже, погодьтеся, затюканому робітнику завжди приємно хоч ненадовго, хоч би навмисно стати вершителем чужих долі. Досить привчити маси до цього відчуття, і вони будуть готові схвалити будь-який вирок.

«Стратити заочно»

Єлисаветградські газети початку 20-х років минулого століття рябіли повідомленнями про подібні інсценізації. У сіневих номерах газети «Известия» знаходимо кілька інформацій про суди, які влаштовувала влада у нашому місті. Так у номері за 6 січня під рубрикою «Хроніка» на першій сторінці була надрукована замітка «Суд над «батьком Махно»: «Днями відбудеться «суд над Махном», який влаштовує Агітпроп Упаркому. Де і коли відбудеться суд, повідомимо пізніше».

І вже через два дні газета писала, що 8 січня о п'ятій годині дня в приміщенні 1-го Радянського театру відбудеться публічний суд на Махном.

Також були названі «артисти», які гратимуть ролі обвинувачів та захисників. Вхід обіцяли безкоштовним за посвідченнями червоноармійців та профспілковими квитками.

А вже у номері за 12 січня газета «Известия» друкує розлогий, аж на півсторінки, звіт про засідання військово-революційного трибуналу, який розглянув справу громадянина Нестора Махна.

Його звинувачували у відкритті фронту Денікіну у 1919 році та сприянні «тимчасовій перемозі поміщиків і капіталістів», що протягом 1920 року відмовився підкоритися владі робітників і селян, а коли наприкінці року все ж таки уклав союзний договір з Радянською владою, то не виконував його умови. Спектакль тривав майже три години. «Актори» настільки переконливо виконували свої ролі, що й сам Станіславський сказав би – «Вірю!», не те що неосвічений глядач, який привик діяти за своїми емоціями і переживаннями, ніж думати головою. Врешті суд визнав факти збройних виступів Махна проти Радянської влади, організацію погромів, зруйнування транспорту, сіл. Трибунал визнав «громадянина Нестора Махна відвертим ворогом робітників, який насмілювався провокувати геройську боротьбу пролетаріату за світле царство комунізму, і за увесь його бандитизм, криваві подвиги, заклеїв його пролетарською зневагою, назвав його зрадником справи робітників і засудив до вищої міри покарання – розстрілу».

Очевидно в емоційному стані від побаченого перебував і журналіст, який писав цей звіт, бо він допустив ряд помилок. Тож у наступному номері газета робила редакційні уточнення. Зокрема, повідомляла, що у замітці про суд не було вказано, що він інсценованим, а у вирокі замість «Іменем УРСР» треба читати «Іменем трудового народу».

12 січня у Зимовому театрі відбувся повторний суд над «батьком Махно», і знову до зали глядачі проривалися з боєм.

У наступні місяці 1921 року у місті відбулося ще кілька подібних судових спектаклів, які довго були основною темою розмов елісаветградців. А от анонсований газетою «Известия» суд над Леніним так і не відбувся.

ЦІЛИТЕЛЬКА

Шахраї намагаються нажитися на бажанні громадян позбутися хвороб. Вони рекламують свої лікарські засоби та прилади як панацею від усіх захворювань. Наше видання неодноразово писало про подібні афери, які закінчувалися тим, що громадяни, придбавши за кругленьку суму пропоновані шахраями ліки, здоровішими не ставали, а деколи навпаки, їх стан здоров'я різко погіршився. А шахраї, продавши свої «чудо-ліки», збагачувалися на чужому горі.

Подібні шахрайства старі як світ. Це підтверджує історія з 20-річною елісаветградкою Марією Поляковою. У березні 1912 року вона сиділа на лаві підсудних. Незважаючи на юний вік, жінка зуміла повернути аферу з ліками від хвороб очей. У 1909 році вона відіслала у газети «Нива»,

“Копійка” та ряд інших столичних та провінційних видань рекламне оголошення. Повідомляла, що їй вдалося винайти чудодійний засіб, який Марія Олександрівна назвала “Світло”. Пропонувала хворим флакон рідини за 3 карбованці. І ця реклама стала двигуном шахрайства. У Єлисаветград на адресу Марії Полякової посипалися листи-замовлення з усієї Російської імперії. І нічого тут дивного немає. Адже винахідниця обіцяла зробити сліпих зрячими, вилікувати трахоми, катаракти, золотуху, зняти з очей більмо, позбутися близорукості і навпаки - далекозорості. Ті, хто зовсім нічого не бачив, або бачив цей світ як у тумані, вирішили терміново придбати чудодійний засіб з Єлисаветграда.

Замовлення надсилали як прості люди, так і купці, священники, полковники. Жертвою шахрайки Полякової стали навіть такі світила тогочасної медицини як професори Гіршман та Мандельштам. І майже усі, хто надіслав до Єлисаветграда замовлення, оперативно отримували відповідь від Полякової. Разом з флаконом свого чудодійного засобу Марія Олександрівна надсилала хворим у посилці брошуру. Вона була наповнена листами-подяками від громадян, яким “Світло” дозволило зробити світ світлим, а хвороби, які вони мали, після промивання елисаветградською рідиною зникли.

І так тривало два роки. За цей час ніхто із клієнтів Полякової не сцілювався, а от більшість навпаки стала гірше бачити. Серед них - священник Ходакевич. Він вичитав у газеті “Нива” оголошення про чудодійну силу “Світла” і замовив флакон ліків. Збирався позбутися трахоми. Але після кількох промивань очей рідиною на одне око взагалі перестав бачити. Можливо, святий отець і не звертався б до поліції, якби не вичитав у брошурі, яку йому прислала цілителька, свій лист-подяку їй. Начебто він після промивання очей «Світлом» став бачити як молодий. Ця брехня вивела з рівноваги священника і він пішов зі скаргою на Полякову до поліції.

Жертвою елисаветградської цілительки став і полковник Ціклауров з туркменського міста Ашхабад. Військовий хотів краще бачити, а катаракта на очах заважала кар’єрі. Проте виписаний з Єлисаветграда флакон «Світла» лише погіршив його зір. А от чиновник Семенов з молдавського міста Кишинів вислав до Єлисаветград 3 карбованці, та ліки так і не отримав. І теж пішов зі скаргою на Полякову до поліції.

Коли до Кіровограда посипалися листи-скарги на цілительку, поліція змушена була припинити її бурхливу діяльність. У грудні 1910 року на її квартирі провели обшук. Знайшли 15 пляшок з каламутною пінливою рідиною жовтого кольору, які були запечатані сургучем. Також вилучили наклейки, виготовлені у друкарні, з таким текстом: “Мария Александровна Полякова. В Єлисаветграде. «Свет» - «Welt». Бойтесь подделок. Перед употреблением взболтать». Був у Полякової архів з 30 тисячами листів-замовлень. Дві пачки надрукованих подяк, у кожній з яких по 5000

листівок, чекали на відправлення. В алфавітному порядку прізвищ замовників розкладені у ящику їх листи. Вела Полякова і книгу відісланого товару, у якій було заповнено 43 сторінки.

Кілька флаконів “Світла” поліція відіслала до Херсона, де лікарі виявили у рідині сірчано-кислі солі міді та цинку.

На суді Марія Олександрівна сказала, що це була не її ідея, а дядька Федора Бірюкова, і вона займалася цією справою виключно за його вказівкою. Це він усе придумав, писав листи-подяки і керував її діями. Звісно, що Федір Бірюков заперечив слова племінниці, і сказав, що він вперше чує, що вона займалася розсилкою флаконів, і що до цього він ніякого відношення немає. Чоловік Полякової Василь також сказав, що він не знав, чим займалася дружина, і він їй не допомагав.

Покаранням за це шахрайство для Марії Полякової став штраф у 100 карбованців та два місяці ув'язнення, які їй призначив суд.

Кореспондент «Голоса Юга», який писав у газеті про судовий процес на Поляковою, зазначив в інформації, що таке могло статися лише через «дурість, неосвіченість людей і бажання позбутися хвороб». Слід сказати, що й сьогодні, через сто років, це бажання нічого не змінилося. Тому й сьогодні процвітають шахраї від медицини.

ПОЧЕСНІ ГРОМАДЯНИ ЄЛИСАВЕТГРАДА

Щороку влада Кіровограда ламає собі голову над тим, кому б це присвоїти звання Почесного громадянина міста. Сьогодні у цьому списку уже до 30 осіб. Більшість потрапила до нього у часи незалежної України. А останніми роками присвоєння стало нагадувати заводський конвеєр. У дореволюційні часи до відзначення підходили більш розсудливіше, і тому лише двом довелося гордитися, що вони - Почесні громадяни Єлисаветграда: графу Д.Є.Остен-Сакену та херсонському губернатору О.С.Ерделі.

Першим Почесним громадянином міста Єлисаветграда став граф Дмитро Єрофійович Остен-Сакен. Він народився 24 квітня 1789 року у селі Приют Єлисаветградського повіту (поки що не встановлено, де знаходився цей населений пункт), і був сином шефа Єлисаветградського гусарського полку барона генерал-майора Єрофея Кузьмовича Остен-Сакена. Отримав домашню освіту. 16 грудня 1804 став юнкером Єлисаветградського гусарського полку. 1 серпня 1855 року за заслуги Д.Остен-Сакену надали титул графа. Помер Дмитро Єрофійович 4 березня 1881 року, на 92-му році життя, прослуживши 76 років в офіцерських чинах. За час своєї служби брав участь у 15 кампаніях і більш, ніж у 90 битвах, але, незважаючи на видатну хоробрість, ні разу не був ні поранений, ні контужений.

Завдяки Остен-Сакену у місті споруджено кращі будинки та шляхи, великий міст через Інгул. За наказом Дмитра Єрофійовича та за його

безпосередньої участі в Єлисаветграді створили казенний сад, Османський бульвар, лікарняний сад на території фортеці Святої Єлизавети, Ковалівський парк, засадили деревами передмістя, вулиці Велику Пермську та Петрівську. За клопотанням Остен-Сакена розпочали заощувати вулиці міста. Після найбільшої повені 1841 року Дмитро Єрофійович виклопотав потерпілим безвідсоткову позику у 14 тис. рублів терміном на п'ять років. Під час епідемії холери 1848 року сприяв створенню християнського та єврейського комітетів з її відвернення, був дільничним попечителем 30 будинків, відвідував хворих та усував виявлені недоліки.

Для увіковічення пам'яті про графа Дмитра Єрофійовича Остен-Сакена та його благодійницьку діяльність, міська громада 7 квітня 1864 року клопотала про присвоєння йому звання Почесного громадянина міста Єлисаветграда. Це була перша подібна нагорода у місті і одна з перших в Російській імперії.

А другим Почесним громадянином Єлисаветграда став Олександр Семенович Ерделі (1826 – 1898). Упродовж 16 років (з 1874 по 1890) він був губернатором Херсонщини. Мав вищий державний ранг таємного радника. З його іменем пов'язують відкриття у вересні 1879 року Єлисаветградської чоловічої гімназії. Був ініціатором заснування у місті 1885 року нічного притулку на 150 чоловік. Сприяв спорудженню водогону.

23 червня 1890 року Єлисаветградська міська управа надіслала йому листа з проханням дати згоду на присвоєння почесного звання. Слід підкреслити: на той час Ерделі був уже экс-губернатором, однак елисаветградці вирішили віддячити йому за колишні заслуги. Зокрема, що «міста губернії у клопотаннях своїх завжди знаходили у вас чуйного й уважного покровителя. Особливо доброю увагою вашою користувалося наше місто, постійно відчуваючи тепле ставлення». Ерделі також був почесним громадянином Херсона, і не виключено, що йому одному у Російській імперії випала честь бути відзначеним відразу громадами двох міст. Поховали Олександра Семеновича в маєтку Ерделівці, що за 30 верст від станції Плетений Ташлик у родинній усипальні поблизу церкви.

Цікава деталь: кандидатури Остен-Сакена і Ерделі ніхто не лобіював, як це робиться сьогодні. Просто громада оцінила їх внесок і вирішила присвоїти почесні звання, попередньо попросивши згоди. Дума була мудрішою і далекозорішою від сучасних депутатів, коли приймала ці рішення. Члени думи були переконані, що нащадки не засудять їх за це, і не помилилися. Зроблене 150 років тому графом Остен-Сакеном існує до цих пір, і є окрасою міста. Тобто людина робила добрі справи не тільки для сучасників, а й для майбутніх поколінь. А чим згадують нащадки сьогоднішніх Почесних громадян Кіровограда через 10 років, коли вони відійдуть від політики та громадських справ міста?

ЗАЛИШИЛАСЯ ОДНА СТІНА

Біля церкви на Ковалівці у Кіровограді привертають увагу перехожих руйни двоповерхового цегляного будинку. Судячи з того, що на цьому місці ще нічого не збудували сучасного, то це архітектурна пам'ятка.

Щоправда, у відомстві, яке опікується подібними об'єктами у місті, не знають коли і хто побудував цей будинок, та що тут було до революції. Сказали лише те, що відомо старшому поколінню кіровоградців, які проживали на Ковалівці, або ж приходили сюди волею долі.

У 20-ті роки минулого століття тут розмістили шкіро-венерологічний диспансер. А у 80-тих роках, коли медзаклад переїхав на нинішнє місце по вулиці Комарова, дане приміщення стало пусткою, яку з часом почали розтягувати і руйнувати. Згодом підприємливі люди вирішили знести залишки будинку. Та хтось спохватився і зупинив це варварство.

Тож від первісного вигляду будинку, як на фото нашого читача від 1958 року, залишилася одна стіна.

Як повідомили редакцію у відділі охорони культурної спадщини, це колишній притулок для бідних та сиріт. Однак архівних даних на підтвердження цьому немає. Невідомий і автор проекту та коли звели будинок. Тож про нього можна сказати лише те, що можна ще бачити. Що датою спорудження може бути кінець XIX століття, що будинок виконаний стилі еkleктики з використанням елементів класицизму та так званого «цегляного» стилю. Двоповерхова будівля з червоної цегли у плані має літеру «Г», з освітленим підвалом (цокольний поверх) та габаритними розмірами 36x12 м. Головний фасад симетричний. По центру та по боках - вхідні двері, прикрашені масивним трикутним сандриком з лопатками, в яких знаходиться рельєфний неглазурований кахель. На першому поверсі вікна оздоблені замковим каменем.

Під вікнами - прямокутні ніші з таким же кахлем. На другому поверсі прямокутні мандрики.

Під вікнами дзеркала з цегли та кронштейни, по боках вікон - лопатки.

Архітектурна форма фасадів з притаманною еkleктиці «орнаментною килимовістю», вінцевий та міжповерхові карнизи -

з дрібним візерунком з цегли. Кути будівлі підкреслені парапетами у вигляді стовпців.

Оце і все, що можна сказати про залишки цього будинку. Тобто, лише те, що ми ще можемо бачити.

Доводиться жалкувати, що не вдалося зберегти первісний вигляд цієї архітектурної пам'ятки забудови нашого міста.

Вона, як й ряд інших будинків, які у роки війни, чи за радянської влади зникли з обличчя міста, дозволяли сучасникам називати Елизаветград «маленьким Парижем». Тепер же маємо лише великі руїни у вигляді цегляної стіни. Стіни нашого відношення до культурної спадщини.

ДЕРИБАС, ЯКИЙ БУДУВАВ БАМ

У 1923 році до Одеси для боротьби з корупцією, спекуляцією та бандитизмом прибув член колегії ОГПУ Дерибас. Одесити досить часто жартували над історією, а тепер історія пожартувала над ними. Дехто навіть подумав, що прибулець – нащадок засновника їхнього міста. Та це було не так. Терентій Дмитрович Дерибас народився 28 березня 1883 року у селі Онуфріївка нашої області у заможній селянській сім'ї. Він говорив, що це звучне прізвище походить від запорізького козака на прізвище Дери-бас. Освіту отримав у Кременчуцькому реальному училищі. З 1903 року – у рядах партії більшовиків. Учасник революції 1905-07 років. Неодноразово піддавався арештам, був у засланні. Після Жовтневої революції займав високі партійні посади на Уралі. Воював з білокозаками та білочехами. У 1918-19 роках був начальником політвідділу дивізії та заступником начальника політвідділу армії. В ЧК з 1920 року, комісар держбезпеки 1 рангу. Брав участь у придушенні Кронштадського заколоту та ліквідації антонівщини. Виконував особливі чекістські завдання, пов'язані зі спостереженням за лідером лівих есерів Марією Спиридоною та похоронами патріарха Тихона. Прославився розстрілами офіцерів та „класових” ворогів у Сибірі. У 1923 році призначений начальником Секретного відділу ОГПУ СРСР. З 1929 року – в органах ОГПУ на Далекому Сході. У 1931-1937 роках – член колегії ОДПУ. У 1934 році на 17-му з'їзді партії обраний кандидатом у члени ЦК ВКП(б). У 1933 році Дерибасу доручили будувати силами ув'язнених Байкало-Амурську магістраль, де, за його власними словами, „перше, що кидалося у вічі, - це вкрай нелюдські умови праці”. Керував масовими репресіями в 30-ті роки, у тому числі у Далекосхідній армії. Несе відповідальність за практично повне знищення партійних, господарських та військових кадрів регіону. Нагороджений орденом Леніна та двома орденами Червоного Прапора, двома знаками „Почесний працівник ВЧК-ГПУ”.

До Одеси Дерibas приїхав для нейтралізації великого впливу олігарха – контрабандиста Натана Френкеля, відомого в місті ще до революції махіатора та спекулянта. Перед одеситами гість постав людиною, яка ненавиділа все і всіх, не упустила нагоди спричинити біль. Якщо колегію ОГПУ вважали ножем гільйотини революції, то Дерibasа - її лезом. Дерibas повів гру з Френкелем за усіма правилами гри без правил. Проте майбутній „виконроб” виправно-трудоx колоній СРСР виявився йому не по зубах. Через 14 років, у серпні 1937 року, Френкель помститься Дерibasу, його арештують та згодом розстріляють як контрреволюціонера та японського шпигуна.

АНТИФРИЗ ВІНАЙШОВ ЄЛІСАВЕТГРАДЕЦЬ

Найбільш виразна та одіозна кінцівка хімічної публікації – заява Мозеса Гомберга. Свою статтю, присв'ячену відкриттю першого вільного радикала трифенілметилу, автор закінчив так: «Цю роботу буде продовжено, і я бажаю залишити за собою даний напрямок досліджень». Якби у наші дні хімік насмілювався написати таке, то невблаганні редакторські ножиці не залишили б і сліду від подібної заяви, хай би вона виходила й від знаменитості. А саме таким і був Мозес Гомберг – один з найвидатніших у світі хіміків-органіків.

Мошко Гомберг народився 8 лютого 1866 року у Єлїсаветграді. Батьками його були син місцевого купця Гершко Гомберг та Маріам-Етель Резникова. Жили вони у 2-ій частині Єлїсаветграда, у будинку Телегіна. У зрілому віці Мозес Гомберг вкрай рідко згадував своє дитинство, і навіть найближчі друзі не знали нічого про його життя до того, як сім'я переїхала до Америки. Відомо, що у 12 років Мошко вступив до першого класу Миколаївської гімназії у Єлїсаветграді, а у 1884 році гімназичну освіту довелося закінчити. Батька звинуватили у підпільній антицарській діяльності і, щоб уникнути арешту та в'язниці, сім'я змушена була покинути Росію.

До університету штату Мічіган Мошка, або уже Мозеса, прийняли у 1886 році, а у 1890 році він закінчив навчання і отримав звання бакалавра з хімії. Згодом, у 1892 та 1894 роках, Гомберг отримав звання магістра та доктора філософії. Протягом життя він одержить ще чимало винагород, та ніколи не згадував про них. Його роботи (усього 99) присв'ячені головним чином хімії вільних радикалів, засновником якої, власне, він і став. А ще Гомберг прославився тим, що створив перший вдалий антифриз для автомобілів. Йому належать і праці з будови ароматичних складних сполук. Професор (1904 рік) Гомберг був членом багатьох рад: Американського філософського товариства, Американської асоціації розвитку науки, Інституту Франкліна, Національної академії наук (1914 рік), Американського інституту хіміків, почесним членом Товариства

хіміків Нідерландів, президентом Американського хімічного товариства (1931 рік), почесним доктором наук Чиказького університету та Бруклінського політехнічного інституту. Але усі ці та інші відзнаки сприймалися Гомбергом занадто скромно – скромність була його характерною рисою. Він ніколи не шукав переваг, і усі форми академічного життя буди чужі його душі.

Смерть Мозеса Гомберга 12 лютого 1947 року в американському місті Енн-Арбор завершила кар'єру прекрасного ученого, який уже на початку свого творчого шляху завоював визнання як одного з провідних авторитетів в області органічної хімії.

ЯК СВЯТКУВАЛИ ДЕНЬ ПОЛІЦІЇ У ЄЛИСАВЕТГРАДІ

Мало хто з сучасних працівників міліції знає, що у царській Росії правоохоронці теж мали своє професійне свято – День поліції. Вперше його почали святкувати 5 жовтня 1914 року.

Цікавий історичний факт: рішення про встановлення Дня поліції було прийнято імператором Миколою II 7 (за новим стилем 20) грудня 1913 року! В указі самодержця, зокрема, вказувалося: „... Встановити загальне для поліції імперії річне свято 5 жовтня в ім'я святителя Олексія, митрополита московського”. Зазначимо, що 5 жовтня – день „тезоіменництва”, тобто іменин спадкоємця російського престолу цесаревича Олексія Миколайовича, покровителем якого вважався святий Олексій. Саме день іменин сина імператора і став професійним святом російських поліцейських.

Перше святкування Дня поліції 5 жовтня 1914 року проходило в складних соціально-політичних умовах: почалася Перша світова війна.

Проте підготовка до свята тривала за декілька місяців збором грошей у підрозділах поліції на придбання ікони святого Олексія.

У день свята в столиці, а також у всіх губернських і повітових містах відбулися загальні молебні з водосвяченням Ікони святого Олексія, паради з участю чинів поліції, а також загальні збори особового складу поліції, на яких були присутні представники місцевої влади, правоохоронних і судових органів, військового командування.

Загальні збори проходили у приміщеннях поліцейських управлінь і дільниць.

Не менш урочисто відзначали правоохоронці своє свято і на периферії. Ось що писала про святкування у Єлисаветграді дня поліції місцева преса:

„Полицейский праздник. Вчера городская и уездная полиция праздновали годовой полицейский праздник. Чины городской полиции во главе с исполняющим обязанности полицеймейстера С.П.Романовским собрались к часу дня в помещении городской полиции, где отцом П.Колосовым с соборным причтом был отслужен молебен, после которого отец П.Колосов произнес речь, посвященную деятельности полиции, которая, по мнению отца Колосова, стоит всегда на страже интересов патриотизма. Чины уездной полиции во главе с исправником А.П.Пашенко собрались в казарме стражников, где также был отслужен молебен. По случаю праздничества в город съехались много становых приставов уезда”. („Голос Юга”, 6 жовтня 1915 року).

„Годовой праздник полиции. Вчера в уездной полиции по случаю годового праздника полиции отслужено было молебствие, по окончании которого отец Павел Колосов, отметив самоотверженную деятельность чинов полиции в столь тяжелое военное время, пожелал им дальнейшего процветания на пользу Отечества. На молебствии присутствовали исправники, помощники исправников, жандармский подполковник Аплечеев, ротмистр Афросимов. Городской голова, председатель земской управы, председатель окружного суда, прокурор и другие прислали поздравления. В заключение исправник А.И.Пашенко выразил своим сотрудникам благодарность за полезную службу и провозгласил «ура Государю императору». («Голос Юга», 6 жовтня 1916 року).

Своє професійне свято правоохоронці Російської імперії відзначали всього тричі. У березні 1917 року царська поліція була ліквідована і День поліції канув у Лету. Згадали про нього в Україні через 7 років, коли постановою колегії НКВС УРСР від 14 жовтня 1924 року було прийнято рішення святкувати День міліції 5 лютого на ознаменування прийняття Радою Народних Комісарів УРСР декрету „Про організацію міліції” (5.02.1919 р.). Таким чином, радянські міліціонери одними з перших мали своє професійне свято.

ЛЕГЕНДА МИКИТИ СОКУРА, або ХТО ПЕРШИЙ ЗЕМЛЯК-ОЛІМПІЄЦЬ

В «Історичному календарі Кіровоградщини на 2010 рік» знаходимо ювілейну дату: 15 вересня – 120 років від дня народження (с.Березівка Маловисківського району) Микити Гордійовича Сокура, борця, учасника

Олімпійських ігор у Стокгольмі 1912 року. Виступав у Петербурзькому цирку, як тоді було заведено, у синій масці. Був відомий тим, що з вагою 80 кг кидав виклик мало не удвічі важчим за себе іменитим борцям, і рідко кому програвав. Зустрічався з чемпіонами світу І.Піддубним, М.Вахтуровим та іншими, добившись нічийних результатів. У 20-30-ті роки працював головою сільради у Березівці та сусідніх селах. Тренував молодь, а коли приїздили борці-гастролери, боровся з ними.

Якщо вірити цьому повідомленню, то Сокур - перший мешканець нашого краю, якому довелося брати участь в Олімпійських іграх. Таку інформацію можна почерпнути і зі стенду у Народному музеї спортивної слави. Легендарному земляку присвячений великий нарис М.Цибульського «Микита Сокур» в обласній газеті «Кіровоградська правда» за 27 квітня 1996 року.

Боротьбою Сокур захопився під час військової служби на Чорноморському флоті у Севастополі. Там познайомився із славетними земляками Данилом Посуньком та Іваном Піддубним. У 1912 році Сокура - єдиного з атлетичної севастопольської школи, направили у Петербург для підготовки та участі в Олімпійських іграх в Стокгольмі. Проте чи поїхав Микита Гордійович у складі російської делегації до Швеції, та як там виступив – жодної інформації у місцевій пресі. Припустимо, що вона відсутня через те, що Сокур не потрапив на Олімпіаду. В усякому разі його прізвище не згадується у спортивних енциклопедіях. На Олімпійські ігри до Швеції поїхав 181 російський спортсмен, з них 11 борців. Один з них - М.Кляйн, дійшов фіналу, є дані й про те, хто з росіян з ким зустрічався, і на якій стадії змагань припинив боротьбу за чемпіонство. Але у цьому списку відсутнє прізвище Сокура. Оскільки Олімпіада – це не цирк, де борці могли ховати своє обличчя під кольоровими масками та представлятися псевдонімами, то очевидно Сокур на Олімпіаді не виступав. А це означає, що немає підстав стверджувати, що він був учасником цієї Олімпіади, а отже, першим мешканцем нашого краю - олімпійцем.

До речі, народився Сокур у Березівці 15 вересня, але не 1890-го, а 1886 року. Щоб применшити свій вік, одружуючись на значно молодшій жінці, Микита Гордійович у паспорті зробив виправлення.

ЛАМПИ ЯБЛОЧКОВА В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

У 1850 році місто Єлисаветград освітлювали ліхтарі, встановлені на 127 стовпах на трьох центральних вулицях – Великій Перспективній, Дворцовій та Великій Пермській. На їх облаштування витратили 1200 рублів. Спершу ліхтарі заправляли олією, потім гасом. У 1880 році в Єлисаветграді уже було 600 вуличних ліхтарів.

У березні 1880-го до Єлисаветграда прибув технік товариства електроосвітлення “Яблочков і Ко”.

Він запропонував новий вид послуг для єлисаветградців – електрику.

Місцевий землевласник Бенардос узяв усі витрати на себе. Випробування вирішили провести на приміщенні цирку, який знаходився на вулиці Петровській (тепер вул.Шевченка), на місці, де сьогодні знаходиться міська дитяча поліклініка.

Газета “Єлисаветградский вестник” за 4 квітня повідомила: “2 квітня відбулася перша вистава у новому цирку при електроосвітленні за системою Яблочкова. Цирк завдяки цьому був переповнений, більшість городян прийшли, мабуть, не стільки на виставу, скільки на

електроосвітлення. Воно вдалося повністю, незважаючи на те, що обладнано нашвидку. Вистава була нікудишня, виручила електрика. Чудове освітлення так не підходило до цирку, як чепурна сукня брудній перекупниці. Величезний натовп на Петрівці навпроти цирку був вражений блиском і ефектом електричного світла. Два ліхтарі – один на даху цирку, а другий біля входу – настільки добре освітлювали Петрівську вулицю впродовж кварталу, що у п'ятдесяти кроках від ліхтарів можна було читати”.

За тиждень після цієї події електроосвітленням обладнали клуб Громадських зборів, Міський бульвар (тепер центральна площа), прилеглі до нього магазини, Зимовий театр (тепер обласний музично-драматичний ім. Марка Кропивницького), Велику Перспективну і Дворцову вулиці.

Отже, 2 квітня 1880 року можна вважати днем народження електроенергії у місті. Невдовзі лампи інженера Петра Яблочкова освітлювали майже всі адміністративні установи, навчальні заклади, центральні вулиці Єлисаветграда.

13 липня 1887 року в місті урочисто відкрили лінію електричного трамваю, який до того на півдні імперії діяв лише у Києві та Кишиневі. Підкачувати воду на міському водогоні, відкритому у 1897 році, стали електродвигунами.

За проектом інженера Євгена Тамма збудували міську електростанцію, яку ввели в дію у 1907 році. Знаходилася вона поблизу сучасної площі Богдана Хмельницького, на проспекті Винниченка.

Як свідчать дані Міністерства фінансів, на той час лише 86 міст імперії мали електроосвітлення. Тамбовський міський інженер приїздив для ознайомлення з досвідом єлисаветградців щодо забезпечення міста електроенергією.

В 1909-му до Єлисаветграда прибув представник фірми Вестгауза, маючи на меті перевірку обладнання, яке встановлено на міській електростанції. Газета „Голос Юга” повідомляла про результати інспекційної поїздки інженера фірми: місто повинно було заплатити за виконану роботу 10 тисяч рублів, але комісія вирішила вирахувати 700 рублів за незначну роботу, яку фірма мала б виконати за свій рахунок. Тобто чиновники не поспішали розбазарювати кошти міського бюджету. Стан енергозабезпечення обговорювався на засіданнях (навіть надзвичайних) міської думи. Дискусія з цієї проблеми неодноразово відображалася на шпальтах газет. Так, засідання міської думи, що відбулося 12 жовтня 1909 року, вирішувало питання забезпечення залізничного вокзалу електроенергією.

Як аргумент „за” було подано розрахунки, що при розцінках в 10 коп/кВт до міської казни надійдуть 6600 рублів за рік. У цей же час приватні абоненти платили по 26 коп/ кВт. „Благами цивілізації” користувалися з 17.30 до 21.00, але все більше городян клопотало перед

міськуправою про приєднання їх помешкань до електромережі. З цього приводу на засідання міськдуми запрошували Тамма, де він давав пояснення, що з огляду на перевантаженість електростанції та відсутність резервних машин підключення нових користувачів неможливе.

Про застосування в місті електроенергії майже у кожному номері писала газета «Голос Юга». «...из государственного банка раздалась тревожная сигнализация. Мгновенно к банку явилась полиция в большом наряде во главе с помощником полицмейстера Тарноровым и отряд вооруженных солдат. Оказалось, что в банке случайно были соединены провода сигнализации» (11 липня 1907 року). «Вследствие недостатка льда в городе владелец колбасной фабрики Гейзлер устанавливает у себя по образцу заграничных фабрик электрические холодильники» (15 січня 1910 року). «Один предприниматель возбудил ходатайство о разрешении ему устроить при Северной гостинице световую электрическую рекламу для торговопромышленных объявлений» (16 січня 1910 року). «Светящая реклама. В летнем театре Элькинда также устраиваются световые торговые рекламы» (23 травня 1910 року). «Электрические башенные часы. Фирма «Сименс и Гальске» представила городской управе смету на устройство на каланче электрических часов. Смета исчислена в 600 рублей помимо стоимости работ по устройству часов» (29 травня 1910 року).

6 жовтня 1912 року, зважаючи на збільшення попиту на електроенергію, „городским управлением” відкрито другу електростанцію.

Єлисаветградська влада виходила з пропозиціями щодо забезпечення міста електроенергією на досить-таки відповідальний рівень, тим самим демонструючи державний підхід. Підтвердженням цьому може бути той факт, що в січні 1915 року, коли гриміла Перша світова війна, міськуправа Уфи звернулася до єлисаветградської з проханням повідомити, чи має міська електростанція запаси вугілля для роботи вуличних ліхтарів. Тамм дав позитивну відповідь, але зазначив, що вугілля занадто різномірне (тому що закупаються його в різних місцях) і виникає потреба в заміні самих ліхтарів. Єлисаветградська управа склала звернення до уряду про необхідність надавати допомогу містам, а саме: дозволити запуск ризького заводу „по изготовлению углей”, котрий закрили як німецьке підприємство.

Коли після війни та розрухи 1918-1920 років у Єлисаветграді розпочали відбудову промисловості, електростанція була одним з перших об'єктів, які приступили до роботи. В історію міста назавжди увійшло і 1 травня 1930 року – у Зінов'ївську відкрили нову електростанцію потужністю 12 тис. квт.

ЧИ БУВ В ЕЛИСАВЕТРАДІ ЦУКРОВИЙ ЗАВОД?

Один кировоградський краєзнавець написав у своїй книзі, що у 1785 році купець Масленніков побудував в Єлисаветграді один з перших в Російській імперії цукрових заводів. Потім це повідомлення продублювали ряд місцевих видань і воно таким чином набуло статусу «факту». Разом з тим дане твердження є сумнівним, і очевидно виникло після помилкового прочитання «Исторического очерка г.Елисаветграда»

О.Пашутіна. У розділі «Торговля и ярмарки» Пашутін писав, що князь Потьомкін *«поощрял также купечество г.Елисаветграда, благодаря чему в то время встречается имя Елисаветградского купца Ивана Масленникова, устроившего сахарный завод и нанимавшего в 1785 году у казны корабли для производства заграничной торговли произведениями Новороссийского края»*.

Як бачимо, Пашутін не вказав де саме Масленніков збудував цукровий завод, але з тексту не випливає, що це було в Єлисаветграді.

Не виключено, що це було у Кременчуці, про що йде мова у поданні князя Платона Зубова імператриці Катерині II про нагородження купців І.Масленнікова, П.Фендрикова, В.Пенчукова та Д.Горяїнова золотими медалями:

«Правитель Екатеринославского наместничества генерал-майор Хорват представляет мне о добпорядочном поведении и отличных подвигах, принесших обществу пользу в вверенных мне губерний купцов: Вознесенской Ивана Масленникова, Петра Фендрикова, - Екатеринославской Василья Пенчукова и Дмитрия Горяинова.

Первый Масленников с 1754-го года, заведя в городе Елисаветграде торговлю и другие купеческие промыслы, видимою от сего пользою привлек туда множество купечества из иных городов, которые большею частью водворившись в сем месте, не только // распространили оную при тогдашнем Елисаветграда близком к соседственным границам положении весьма нужную, но умножили общество свое так, что из онаго по времени учредился магистрат.

Вся справедливость действия сего упадет на него Масленникова, что он первый был, который в сем месте открыл торговлю, — привлек оною купечество и преподавал добрые советы на распространение ее. Сверх сего собственным своим коштом устроил в Кременчуге сахарный завод сколько ради собственной пользы столько и для пользы общей и

частной во время состояния Елисаветграда в ведомстве Екатеринославской губернии // по вступлении уже онаго Правительства Наместничества в управление ею, он Масленников споспешествуя желанию начальства вызвал в сию губернию из Молдавии и Валахии множество семей старообрядцев, в чем и теперь еще озабочивается с уверением, что оных еще более вызовет...

...Ея Императорскаго величества в дозволение сих подвигов пожаловать им золотые медали на ленте святого князя Владимира.

В Царском Селе. 19 июня 1796. князь Платон Зубов».

Купец Іван Масленніков подав прохання про нагородження медаллю при Зубові, а отримав її у 1804 році уже при генералі Беклешові. Між правліннями цих осіб краєм керували генерали Бердяєв, Каховський та Міхельсон. І з кожним новим правителем краю купцеві доводилося заново подавати прохання і проходити усі інстанції. Скільки сил, енергії та грошей витрачено, щоб отримати монаршу відзнаку! Та на той час вона для купця багато значила, тож купець знав, що робив.

Сьогодні медаль купця Масленнікова знаходиться у херсонського колекціонера В.Євженка. Це мідна з вушком для носіння медаль діаметром 42 мм. На одній стороні зображений імператор Олександр І, а по краю медалі написано: «*Б.М. (Божьей милостью) Александр I император и самодержец всеросс (всероссийский)*». Під бюстом імператора, дрібним шрифтом прізвище гравера латинськими буквами: «*C. Leberecht F.*».

На зворотній стороні напис: «*Херсонскому купцу Масленникову за оказанные на пользу общую услуги 1804 года*». У 1796-му Катерина ІІ видала указ про нагородження за особливі заслуги ряд цивільних осіб, у тому числі і Масленнікова. Медалі повинні були виготовити з золота.

Проте Павло І відмінив багато указів своєї матері.

А коли до влади прийшов Олександр І, то невиконані укази набрали чинності.

Медалі виготовили з міді і вручили у 1796 році. У Херсонській губернії персональними медалями були нагороджені усього двоє: міські голова

Елисаветграда та купець Масленніков, як один з перших, хто налагодив торгівлю пшеницею з країнами Європи.

У поданні правителя Хорвата Зубову у 1796 році йдеться про те, що Масленніков у 1754-му приїхав до фортеці Святої Єлисавети й започаткував торгівлю.

Досить швидко його капітали збільшилися й після російсько-турецької війни у 1775 році він міг об'явити капітал в 14 000 карбованців та записатися до купецтва 1-ї гільдії Єлизаветградської фортеці. Відтепер Масленников міг роз'їжджати Російською державою й вести торгівлю у всіх її куточках та навіть за кордоном. (Купецтво 3-ї гільдії могло торгувати лише у межах губернії, а 2-ї – у межах російської держави).

Крім того, це давало можливість мати фабрики та заводи. Масленников заключає підряди на поставку лісу до Херсону та провіанту до армії на десятки тисяч карбованців.

На початку 1783-го з Головної провіантської канцелярії повідомляють Г.Потьомкіну, що в Новоросійській губернії у грудні 1782 року відбувалися торги підрядів на поставку провіанту та вівсу для армії. Й не зважаючи на те, що торги проходили втретє, ціни залишалися досить великими, а тому просили Потьомкіна знайти можливість вплинути на підрядчиків – елисаветградського купця Масленникова та інших, для зменшення цін.

Зростання капіталу у Масленникова давало йому можливість включитися у процес роздачі земель. Перші відомості про земельну власність купця маємо за 1770-й. Згідно білету на володіння землею вахмістром Арнаутом, земельна ділянка йому була відведена “по суміжності” з землею елисаветградського купця Масленникова. Очевидно йшлося про землю, на якій згодом з'явилося село Масленіковка. Згідно Атласу Катеринославського намісництва, ця земля знаходилася в Єлисаветградській окрузі і складала 312 десятин.

У 1777-му недалеко від шанця Чонградського Масленникову відведена у довічну власність земля під млин та під заселення на чотири двори - 240 десятин. Ревізія 1782-го зафіксувала у селі Масленникова 94 поселенці.

Купець відсилає свого сина до військової служби, а той незабаром стає вахмістром. В описі 1787 року село Масленіковка вказане як володіння вахмістра та його батька купця Масленникова. На початку 90-х років він стає власником 1000 десятин землі в Єлисаветградському повіті.

Масленников зміг налагодити стосунки з правителем Катеринославським Хорватом і той клопоче перед Зубовим про нагородження купця золотою іменною медаллю. Але чому на медалі написано, що Масленников херсонський купець - точної відповіді немає, як і невідомо коли саме Масленников переїхав до Херсона. Очевидно, що у період з 1796 по 1803 рік. Адже в поданні Хорвата він ще постає купцем елисаветградським, а у 1805-му - як херсонський ратман.

ЗА ЩО? НЕ РОЗУМІЮ!

За роки радянської влади мільйони людей стали жертвами сваволі тоталітарної держави, зазнали репресій за політичні та релігійні переконання, за соціальними, національними та іншими ознаками. Найжорстокішими були 1937-38 рр., коли «велика чистка» охопила увесь Радянський Союз, і була спрямована на знищення реальних та уявних ворогів Сталіна, вселяла в усі верстви населення страх та почуття незахищеності, рабської залежності та покори «великому вождеві». Смертний вирок став звичайним явищем і не підлягав апеляції. У кращому разі, на «ворогів народу» чекав тривалий термін ув'язнення у сибірських концтаборах. Лише у 1937 р. органи НКВС на території України заарештували 279 126 осіб. До так званої «вищої міри соціального захисту» (розстрілу) засудили 67 777 осіб. Країну охопила хвиля «шпигуноманії» та розкриття різного виду «троцькістського підпілля», сіоністів тощо.

Однією з безневинних жертв сталінського терору став і Прокопій Пилипчук. Він народився у 1900 р. у селі Новий Двір на Рівненщині. У 1920-23 рр. служив у Червоній Армії. У 1924 р. був секретарем Оситнянського, а потім - Чигиринського райпарткомів. Освіта вища, закінчив Комуністичний університет у Харкові. Працював інструктором-пропагандистом ЦК КП(б)У. Був аспірантом Інституту марксизму-ленінізму Червоної професури. У 1932 р. у Прокопія та Агрепіни Пилипчуків народилася донька Юлія, у 1937-му - син Олександр. У 1933-му Пилипчука назвали начальником політвідділу Янушпольської МТС на Житомирщині. З березня 1937-го - заступник директора Бердичівського педінституту із заочного навчання, завідувач кафедри діамату, істмату та ленінізму.

З 1920-го і до арешту 22 вересня 1937 р. - член ВКП(б)У. Цього дня Прокопія Корнійовича енкеведисти затримали на території інституту. Звинуватили у вербуванні студента для проведення антирадянської агітації. Слідчий оперативно «знайшов» чотирьох свідків. А «трійка» призначила Пилипчуку 8 років позбавлення волі. Покарання відбував у Північно-Східних виправно-трудовах таборах Дальбуду МВС на Колимі. Звільнили у 1945-му.

Щоправда, змусили ще рік відпрацювати вільнонайманим гірничим майстром. Повернувшись на Україну, проживав з сім'єю у селищі Олександрівка Кіровоградської області. Працював приймальником сировини у заготконторі. Та 14 жовтня 1950-го Пилипчука знову заарештували. Звинуватили в участі в українській націоналістичній організації. Спершу утримували в стінах УМДБ у Кіровограді. 27 січня 1951 р. Особлива Нарада при МДБ СРСР призначила заслання на поселення у Красноярський край під нагляд органів МДБ. У грудні того ж року чоловік пише скаргу на ім'я Сталіна. Просить переглянути справу.

Мотивує тим, що він “ніяких злочинів перед державою не скоїв”. Скаргу розглядали майже рік і залишили без задоволення.

Та Прокопій Корнійович наполегливо продовжує шукати правду, не розуміючи, за що страждає ці роки. Незважаючи на перенесені випробування, наївно продовжує вірити в утопію можливої справедливості у Радянському Союзі. У серпні 1953-го пише нове заяву на ім'я Генерального прокурора Союзу. Знову просить реабілітувати його як “безневинно потерпілого”. Недочекавшись відповіді, у 1954-му пише ще одну скаргу. Нагадаємо, що це уже було після смерті “вождя народів”. Тож її уже під іншим кутом “розглядав” працівник Управління КДБ по Житомирській області. І ось що писав він у своєму висновку:

”Следствие по делу Пилипчука в 1937 году проведено с грубейшими нарушениями Советской законности. Обвинение ему вообще не предъявлялось. Очные ставки не проводились. Статья 200 УПК УССР не выполнялась. Был арестован и осужден по сомнительным и непроверенным материалам, которые при проверке в настоящее время не нашли своего подтверждения. Полагал бы жалобу удовлетворить, снять судимость и ходатайствовать об отмене решения бывшего Особого Совещания при МГБ СССР об отправке его на поселение».

Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду СРСР 23 березня 1955 р. розглянула протест Генпрокурора. Висновок: «засуджений несправедливо». Судова колегія відмінила постанову “трійки” УНКВС по Житомирській області від 6 листопада 1937 р. і звільнила Пилипчука від заслання.

Повертаючись в Олександрівку до сім'ї, Прокопій Корнійович уже знав відповіді на свої запитання.

УБИВЦЯ ТРОЦЬКОГО СТАВ ГЕРОЄМ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

21 серпня 1940 року у Мексиці агент радянської розвідки Рамон Меркадер убив Троцького льодорубом, виконавши волю Сталіна. Останні слова, які Лев Давидович сказав дружині: «Шкода, що я не зробив світову революцію». Убивця Троцького - Рамон Меркадер, він же Френк Джексон, він же Жак Морнар, був засуджений до 20 років тюремного ув'язнення. Звільнившись у березні 1960-го, оселився на Кубі. Незадовго до смерті в Гавані 18 жовтня 1978 отримав Золоту Зірку Героя Радянського Союзу.

Інформація про життя та діяльність Троцького в СРСР була під заборонаю. Та у 2009-му, після 70 років забуття, з нагоди 130-річчя з дня народження, земляки вирішили встановити пам'ятник кривавому генію та створити музей. І відразу проти цієї ідеї виступили як націоналісти, які вважають Льва Давидовича тираном, так і комуністи, які, як і замовник убивства Сталін, - ворогом №1. Тож ініціатори встановлення пам'ятника не

стали накликати на себе біду і залишили усе, як було раніше.

Лев Троцький (Лейба Давидович Бронштейн) народився 7 листопада 1879 року у селі Янівка. У 19 років уперше заарештований за революційну пропаганду. У Бутирській в'язниці долучився до марксизму. Тоді ж одружився на революціонерці Олександрі Соколовській. На засланні у них народилися дві дочки, а через два роки Лев покинув сім'ю і утік до Лондона з підробленим паспортом, в який вписав прізвище наглядача одеської в'язниці Троцького, що стало згодом його псевдонімом.

У 1903-му одружився вдруге - на Наталії Седовій, теж революціонерці. У них народилися двоє синів. Усі діти Троцького носили прізвища матерів. Увійшов у перший радянський уряд наркомом закордонних справ, потім - військових і морських. Очолював роботу зі створення Червоної армії. Широко використовував репресії для підтримки дисципліни на фронті і в тилу, був одним з теоретиків і практиків «червоного терору». Ленін назвав його найвидатнішою людиною зі всього тодішнього складу ЦК. А після смерті вождя гостра боротьба Троцького зі Сталіним за лідерство закінчилася поразкою Льва Давидовича. Його виключили з партії, вислали за кордон. Жив в Туреччині, потім - у Мексиці. Об'єднав групи своїх прихильників по всьому світу в IV Інтернаціонал. Почав писати книгу про Сталіна як фатальну фігуру для соціалістичного руху. За кордоном Троцького включили у 50 кращих авторів найвидатніших книг людства. І навіть вороги визнавали, що Лев був найвидатнішим євреєм з часів Ісуса.

Наприкінці 20-х років минулого століття Лев Троцький взявся за написання мемуарів. Дві глави книги «Моє життя» він присвятив Янівці. Вперше він докладно розповів про сім'ю і ті місця, де пройшло дитинство, де пізнавав світ. Більшовик № 2 писав, що вважав українську мову другою рідною після ідиш. Після вбивства Троцького книга стала бестселером у США і Великобританії. За рік вона перевидавалася двічі, було продано близько трьох мільйонів екземплярів. При цьому в СРСР, де все робилося для того, щоб навіть ім'я революціонера було забуто, книга вперше потрапила тільки в 1990-х роках.

Тож немає нині у Бобринці пам'ятника Троцькому. На будинках, які колись належали батьку Льва Давидовича, або пов'язані з його життям, — не встановлені пам'ятні дошки. Не створили у Бобринці музею земляка. Єдине, на що спромоглися, — це невеличкий куточок у місцевому краєзнавчому музеї, та й то він був влаштований ще в радянські часи. На автодорозі Кіровоград-Миколаїв не стоїть вказівник, що за кілька кілометрів від дороги - село Янівка, у якому народилася і провела свої дитячі роки людина, яка зробила революцію в Російській імперії, і яка мріяла про світову революцію.

Навіть самої Янівки уже не існує. На її місці - розоране поле. У землі вціліли залишки фундаменту будинку Бронштейнів. Жителі сусіднього села

Береславка досі знаходять цеглу з клеймом «Б», яку на початку минулого століття випускали на цегельному заводі батька Троцького, відомого в окрузі землевласника Давида Бронштейна.

Бронштейн володів землею, цегельним заводом, воловнею, торговими будинками, млином та пивоварнею, - розповідає директор Бобринецького районного краєзнавчого музею ім.М.Смоленчука Раїса Кучугура. - У двох уцілілих магазинах Давида Бронштейна на Ринковій площі у Бобринці нині також магазини. На тому ж ринку зберігся ще один легендарний будинок. У ньому був центр робочої сили. На даху цього будинку у 1905-му 12 годин без угаву говорив Лев Троцький. Послухати його зібрався семитисячний натовп селян.

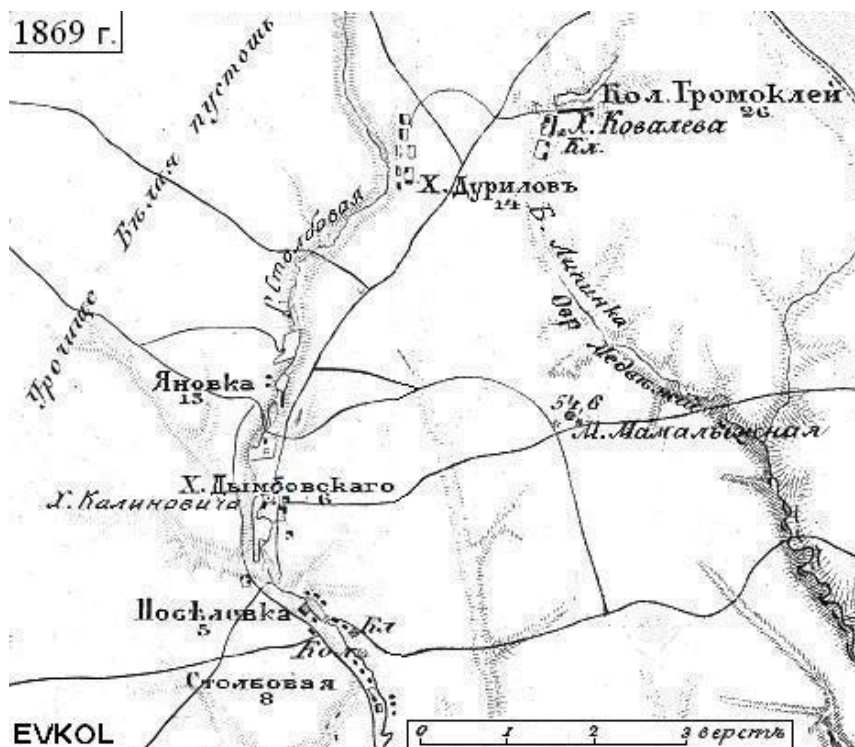
За наказом Сталіна у 1930-х в Береславці розстріляли сільську вчительку Катерину Гуренко - троюрідну племінницю Троцького. Вона обожнювала Сталіна, а Троцького вважала ворогом, тому навіть подумати не могла, що їй загрожує небезпека. Але одного разу її забрали прямо з уроку, більше її ніхто не бачив. Дядька Григорія вбили денікінці. Доля старших брата Овсія та сестри Єлизавети не відома історикам. Молодша сестра Ольга на рік пережила брата. Вона вийшла заміж за революціонера Каменєва і, коли той став «ворогом народу», потрапила в Орловську в'язницю, де її розстріляли у 1941-му. Батько, Давид Бронштейн, після розкуркулення і смерті дружини у 1919-му пішки вирушив до Одеси, а звідти - до Москви. Там влаштувався працювати мельником, там і доживав свої останні дні.

Мати Троцького Ганна померла у 1910-му. Поховали її на єврейському кладовищі біля Береславки. Чутки про те, що старий Бронштейн поклав поруч з коханою дружиною золоті прикраси та срібне начиння, не давала спокою багатьом авантюристам.

Одного разу двоє трактористів вирішили заволодіти скарбом, підчепили до трактора кам'яну плиту, зірвали її і залізли у могилу.

Золота не знайшли, але невдовзі одного задавив трактор, а інший згорів у власному будинку.

Селяни обходять це місце стороною, побоюються помсти з того світу. У районному краєзнавчому музеї куточок Троцького почали створювати у 1988 році практично підпільно. Хоча, кажуть, районна влада знала про це і не перешкоджала. Серед експонатів - уціліла плитка з батьківського будинку та деякі речі, а також цегла з клеймом заводу Бронштейна. Зібрано розповіді старожилів.

Карта Янівки, 1869 р.

До моменту народження Троцького його батько став одним з найбільших місцевих землевласників. У наші дні від господарства Бронштейна майже нічого не залишилося. Будинок, млин і завод - розібрані по цеглині, парк - вирубаний, і лише ставки та біла акація на місці палісадника говорять про те, що колись тут був великий маєток. Багате єврейське кладовище розграбоване: грабіжники розкривали могили в пошуках золота. Цілим залишився надгробний пам'ятник Ганни Бронштейн. Зараз місце, де колись було кладовище, майже повністю розоране. І лише могилу Ганни Леонтіївни ось уже майже сто років плуги боязливо обходять.

Надгробний пам'ятник на могилі матері Троцького: "Бронштейн Анна Леонтєвна сконч. 6 января 1912 г. На вечную память пожертвовано 1000 р. в пользу Общества".

ЗАГАДКОВИЙ ЗНАК ПІД БЕРЕЖИНКОЮ

До редакції звернулася жителька приміського села Бережинка І.Сердюк, яка нещодавно проживає у цьому селі, і її зацікавив дивний пам'ятник на його околиці. Справді, на південній околиці Бережинки, за кілометр від крайніх хат, на підвищенні знаходиться курган.

У його центрі - чотиригранний бетонний стовп висотою приблизно 2.5 метра. А на ньому побита часом та людиною табличка з незрозумілим: "Тригонометричн... Окркомгоспу... пункт охороняється... кретом Р.Н.К. з 16/П 1921... псування пункт... відпо... Р.Н.К."

Відновити повний текст вдалося за дещо меншими

стовпами, встановленими у Дніпропетровській та Запорізькій областях. Тож повний текст на бережинському знаку наступний: "Тригонометричний пункт Окркомгоспу. Пункт охороняється декретом Р.Н.К. з 16/Ш 1921р. За псування пункта - карна відповідальність. Декрет Р.Н.К. 1922р."

Тригонометричний пункт - геодезичний пункт, планові координати якого визначені тригонометричними методами. Такі пункти є складовою частиною геодезичної мережі. Розташовуються на певній відстані від сусідніх тригопунктів (залежно від класу мережі) на підвищенні для забезпечення кругового огляду з пункту (для подальшого розвитку мережі

та спостереження нових пунктів в будь-яких напрямках, якщо в цьому виникне необхідність). Служить вихідною точкою для інших геодезичних (топографічних) визначень на місцевості: визначення координат і висот будь-яких об'єктів, побудови та розвитку геодезичних мереж відповідної точності або мереж нижчих класів і розрядів. На карті позначається трикутником з крапкою в центрі, з проставленою поруч відміткою висоти над рівнем моря.

Отож, під Бережинкою стоїть тригонометричний пункт. Якого він класу, встановити не вдалося. Невідомо поки що і у якому році його встановили. Є припущення, що це пункт другої мережі, а

подібні пункти встановлювали на відстані у кілька сот кілометрів один від одного. На геодезичних картах можна знайти такі тригонометричні пункти. Приміром, на карті обласного центру він повинен бути між

Кущівкою та Завадівкою, і його висота над рівнем моря 149 метрів, та на Сухій Балці, висота якого над рівнем моря 163 метра. Але це знаки четвертої мережі, і їх встановлювали на невеликих стовпчиках, а в деяких місцях навіть на стінах будинків.

Щодо бережинського тригонометричного пункту, то його висота над рівнем моря 170 метрів.

У тексті на знаку є слово “Окркомгосп”.

Це аббревіатура відділу комунального господарства повітового виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоно армійських депутатів.

Очевидно даний топо-графічний знак був встано-влений до 1930-го року.

Раніше подібні триго-нометричні пункти перебу-вали під охороною держави, що передбачав Декрет РНК від 1922 року.

Охорону геодезичних пунктів сьогодні регламентує постанова Кабміну України від 19.07.1999р. №1284. Та от чи перебуває бережинський знак під її дією, встановити не вдалося.

100 РОКІВ ПЕРШОМУ АВТОМОБІЛЬНОМУ МАРШРУТУ

1 липня 1908 року було відкрито щоденний автомобільний пасажирський маршрут з Бобринця через Єлисаветград до Новомиргорода.

Ось що про це писала газета «Голос Юга» у номері за 22 травня: «Автомобильное пассажирское сообщение между городами Бобринец, Єлисаветград и Новомиргород предполагается открыть с 1 июня 1908 года. Впредь до изменения автомобиль будет отходить ежедневно, кроме субботы: из Бобринца в 8.30 часов утра, из Єлисаветграда в Новомиргород в 11 часов дня, из Новомиргорода в Єлисаветград в 14.30 часа дня и из Єлисаветграда в Бобринец в 18 часов вечера. Плата за проезд от Бобринца до Єлисаветграда и от Єлисаветграда до Новомиргорода за каждый из этих перегонов: в 1-м классе 2 рубля 50 копеек, а во втором классе – 2 рубля с пассажира с правом провоза бесплатно 20 фунтов багажа. За провоз груза с каждого перегона до 1 копейки с фунта.

Билеты на проезд господа пассажиры благоволят получать: в Бобринце у И.В.Барыбина (станция на городском дворе при канцелярии Пристава), в Єлисаветграде – у госпожи Боженко (станция при гостинице Боженко), в Новомиргороде – при станции автомобиля. За всеми разъяснениями по делам автомобильного сообщения просим обращаться в городе Бобринец к заведующему сообщением И.В.Барыбину. Владельцы автомобиля: Е.В.Новаковский, И.В.Барыбин, И.П.Свирчевский,

А.Е.Пашков и Л.И.Гринберг.

Между Елисаветградом, Новомиргордом и Бобринцем будет курсировать один автомобиль, рассчитанный на 10-15 пассажиров. Организация Бобринецким городским головой Новаковским и бобринецким нотариусом Барыбиным».

На автомобиль якої марки зібрали гроші жителі Бобринця, щоб організувати перевезення пасажирів до Новомиргорода та назад, кореспондент «Голоса Юга», на жаль, не вказує в своїй інформації.

ПЕРЕЙМЕНУВАТИ НЕ МОЖНА ЗАЛИШИТИ

У минулому році ми писали про два дні народження нашого міста – 9 липня 1924 року, коли Єлисаветград перейменовали на Зінов'євськ, та 27 грудня 1934 року – коли місто стали називати Кірово. Можливо ми й до цього часу були б кіровцями, якби не вирішили зробити з нього центр новоствореної області. Кіровською вона не могла бути, оскільки така вже була (центр - місто Кіров). І тоді вирішили продовжити назву, перейменувавши місто на Кіровоград.

Тож 10 січня 1939 року Указом Президії Верховної Ради СРСР була утворена Кіровоградська область, місто Кірово перейменовано на Кіровоград.

До складу щойноствореної області увійшов 31 район: 12 районів Миколаївської області – Аджамський, Бобринецький, Витязівський, Єлисаветградківський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Новгородківський, Новопразький, Олександрійський, Устинівський, Червокам'янський (виділився з Олександрійського); 10 районів Одеської області – Великовиківський, Добровеличківський, Маловиківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Піщанобрідський, Рівненський, Тишківський, Хмелівський; 5 районів Київської області – Златопільський, Кам'янський, Олександрівський, Підвисоцький, Чигиринський; 2 райони Дніпропетровської області – Долинський, Петрівський; 2 райони Полтавської області – Новогеоргієвський, Онуфріївський. Такий склад області зберігався до 1954 року.

А у січні 1954-го на підставі Указу Президії Верховної ради СРСР про створення Черкаської області Златопільський та Кам'янський райони відійшли до Черкаської області, у лютому 1954 року до Черкаської області передали Чигиринський район. Натомість Вільшанський, Гайворонський, Голованівський та Ульяновський райони (колишній Грушківський) Одеської області дістались Кіровоградській області.

З січнем пов'язана ще одна пам'ятна дата для нашого міста. 21 січня 1784 року видано указ, згідно з яким Новоросійська та Азовська губернії були перейменовані в Катеринославське намісництво, Єлисаветинська

провінція – в Єлисаветградській повіт Катеринославського намісництва, а фортеця Святої Єлизавети – в повітове місто Єлисаветград.

Якою буде наступна дата перейменування нашого міста, та й чи взагалі вона буде – важко сказати. Ліві проти будь-яких змін і вони у заголовку поставили б кому перед словом «залишити». Багато хто хоче повернути первісне ім'я – Єлисаветград. Але проти ті, хто називає себе націонал-патріотами. А серед них немає однастайності. Якщо на двох українців - три гетьмани, то й тут у кожного своя назва.

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКІ ГРОШІ

Міська влада Єлисаветграда протягом 1918-1920 років кілька разів бралася за випуск своїх грошей.

Розруха, викликана першою світовою війною та переворотами, віддаленість від головних адміністративних центрів країни призвели до гострої нестачі грошових знаків у нашому місті. Тож на початку 1918 року, за прикладом Одеси, місцева влада вирішила надолужити цей недолік випуском місцевої грошей. У березні 1918 року почався випуск розмінних білетів Єлисаветградського відділення Державного банку. Першими під назвою „розмінний білет міста Єлисаветграда” були виготовлені банкноти вартістю 10 рублів. Якщо брати до уваги нумерацію наявних у колекціях бон, то можна стверджувати, що 10-рубльових банкнот виготовили приблизно 400 тисяч екземплярів на чотири мільйони рублів. Згодом був другий випуск, і, очевидно, також у 400 тисяч екземплярів на чотири мільйони рублів.

У лютому 1918 року, після вторгнення в Україну австро-німецьких окупантів, в обігу з'явилися німецькі марки та австрійські крони. Проте продовжували виготовляти міські розмінні білети. 27 березня (за новим стилем) 1918 року було оголошено про початок друкування білетів вартістю у три рублі на передбачувану суму півтора мільйона рублів.

28 березня 1918 року в обігу з'явилися рубльові бони Єлисаветградського відділення Держбанку, які за зовнішнім виглядом нагадують рубльові білети Росії зразка 1898 року. Приблизний обсяг емісії – 400 тисяч рублів.

4 грудня того ж року на засіданні міської думи Єлисаветграда прийняли рішення про випуск ще трьох мільйонів рублів міських бон. Розпочалася заготівля 5-рубльових банкнот.

8 січня 1919 року у місті встановили Радянську владу. 21 лютого виконком міської ради вирішує приступити до випуску розмінних білетів Єлисаветградського відділення Народного банку. Єлисаветградські розмінні банкноти вартістю 5 рублів зразка 1919 року зовнішнім виглядом нагадують дореволюційні кредитні білети тієї ж вартості зразка 1909 року. Пізніше були випущені розмінні білети відділення Народного банку

вартістю 25 рублів зразка 1919 року.

9 березня 1919 року в газеті „Известия Елисаветградского Совета рабочих и крестьянских депутатов” була надрукована обов’язкова постанова комісаріату фінансів, якою вводили в обіг облігації „позики свободи” 1917 року вартістю 20, 40, 50 і 100 рублів нарівні з кредитними білетами за умови накладання Народним банком штемпеля про доплату 15 рублів на 100 рублів номіналу.

На початку серпня 1919 року, з наближенням денікінців, обстановка у повіті загострилася. Єлисаветград опинився в облозі численних банд з усіх боків. Кур’єр і охорона, які везли до міста гроші з Одеси, були заблоковані у Помічній. У зв’язку з цим повітком постановив грошові бони на суму у вісім мільярдів рублів виготовити у місцевій друкарні та запустити їх в обіг. А на станцію Помічна для визволення кур’єра направили бронепоезд.

5 лютого 1920 року в Єлисаветграді постановою ревкому усі грошові знаки, які знаходилися в обігу, - радянські, царські керенки, рублі, гривні, а також купони „позики свободи” строком до 1 вересня 1918 року вартістю менше 10 рублів – оголошувалися обов’язковими для прийому. Наступного дня повітовий фінвідділ звернувся у Ревком з проханням про дозвіл випустити розмінні білети 50-рубльовими банкнотами на суму 10 мільйонів рублів. Цей випуск відбувся. 25 лютого 1920 року було вирішено виготовити другу серію цих бон на 10 мільйонів рублів.

Згодом, у зв’язку з поступовим налагодженням постачання грошовими знаками державних випусків, потреба у місцевих бонах зменшилася. 11 листопада 1920 року за розпорядженням Миколаївського губфінвідділу розпочалося їх поступове вилучення з обігу. Воно закінчилося до 1 жовтня 1922 року.

Грошовий знак отамана Григор’єва

Дехто з колекціонерів стверджує, що бачив його. Кажуть, на одному боці банкноти намальована тачанка та лозунг у вигляді нецензурного слова над нею, а на іншому боці – смачна дуля та напис „А це тобі на здачі!”. Разом з тим, ніхто не може похвалитися, що має у своїй колекції цей раритет. А елементарна логіка та співставлення фактів говорять про наступне. Після уходу від червоних 6-та українська дивізія Григор’єва залишилася без армійського забезпечення, у тому числі і грошового. Але під боком був Єлисаветград, в якому до вторгнення григорівців місцеве відділення Народного банку випускало свої „розмінні білети”. Причому з лютого 1919 року друкували тільки два номінали – 5 та 25 рублів. Особливо посилено випускали другий номінал – на травень 1919 року тиражували третю серію 25-рубльових банкнот з написом „серія 3” та „лит. В.”.

7 травня 1919 року григорівська дивізія зайшла до Єлисаветграда „на відпочинок”, і влаштувала грандіозні погроми. Колекціонери знають, що

третья серія елисаветградських 25-рубльових банкнот має два різновиди малюнка сітки з лицьового боку: звичний малюнок (як у першій і другій серій) та сітка з додаванням крупних (до 1 мм) зелених цяток поверх всього малюнку сітки. Це основна відмінність, хоча є й інші, менш помітні. Цифрова нумерація цих двох різновидів говорить сама за себе – бони з другим типом сітки були випущені пізніше, ніж бони першого типу. Відомо, що при зміні влади практично завжди у малюнок грошових знаків вносили якісь зміни – таємно, якщо керівництво друкарні, яка виготовляла грошові знаки, не поділяло політичних поглядів нової влади, або ж явні – у тому випадку, коли нова влада сама наказувала внести зміни. Напевне, сталося друге після захоплення григорівцями Єлисаветграда. Інших логічних пояснень появи другого різновиду третьої серії немає. Скоріш це й є грошовий знак отамана Григор'єва, який випускали за його наказом для виплати грошового забезпечення армії. Слід додати, що 20 травня 1919 року Червона Армія звільнила Єлисаветград від григорівців. Якраз у цей час почали друкувати четверту серію елисаветградських 25-рубльових банкнот з догригорівським малюнком сітки. Оскільки ці банкноти зустрічаються тільки у недодрукованому вигляді, можна припустити, що друкування місцевих бон припинилося раптово. І це можна пояснити тим, що 12 серпня 1919 року в Єлисаветград увійшли денікінці, і друкарня зупинила станок.

Сьогодні грошові знаки, випущені у нашому місті 90 років тому, є рідкістю, і їх мають у своїх колекціях лише кілька кіровоградських боністів. Вони, до речі, недолюблюють розповідати про це широкому загалу. І зрозуміло чому – папірці цінні як історичні документи серед колекціонерів.

ЯК КІРОВОГРАДЦІ З НІМЦЯМИ У ФУТБОЛ ГРАЛИ

У період німецької окупації відбулося понад 150 футбольних матчів українців з командами загарбників. В архівній пресі залишилися свідчення результатів 113 матчів. У 61-му з них перемогли українці, 16 пройшли унічию, а у 36-ти перемогу здобули німецькі спортсмени. Українські боксери виходили на ринг з німецькими, відправляючи німців і румунів в нокаут. Більше того, саме тоді в Одесі зародився український професійний бокс. Тоді 12 боксерів-професіоналів навіть отримували зарплату по 800 рейхсмарок в місяць за те, що займалися спортом і пропагували його.

Історики вважають, що такий результат спортивних видовищ, звичайно, міг викликати заклопотаність в окупаційній адміністрації, але доказів цьому немає. Так званий «матч смерті» 9 серпня 1942 року київського «Старту» з командою люфтваффе Flakelf носив «товариський характер». За свідченням сина одного з гравців Михайла Путистіна -

Владпена, його батько часто згадував, як після матчу 9 серпня він відзначав зі своїми товаришами перемогу над німцями у пивній. Спортивну форму червоного кольору українці вдягали не на знак солідарності з прапором СРСР, а тільки тому, що таку форму їм видала окупаційна влада. Немає жодних свідчень про те, що хтось із них став жертвою розстрілу безпосередньо після матчу з німецькими гравцями.

Відбувалися спортивні заходи у роки окупації і у Кіровограді. У фондах Держархіву області є підшивка газети «Українські вісті», органу міського комісаріату Кіровограда, за 1942 рік. У номері за 29 квітня газета писала: «При відділі освіти Міської Управи ' організований спортивно-фізкультурний сектор, який буде керувати спортивною роботою у нашому місті. У понеділок, 26 квітня, відбулася товариська футбольна зустріч між німецькою командою військової частини та місцевою футбольною командою. Рахунок матчу 2:2. Не дивлячись на несприятливу погоду, ця зустріч привернула увагу багатьох аматорів футболу. Серед присутніх були також Голова Міської Управи пан Мед-ведков та робітники Управи пани Костюков, Компанієць, Яковлев та багато військових».

Про спортивне життя в окупованому Кіровограді йшла мова й у замітці за 27 травня: «Як повідомлялося, при Міській Управі організована спортивно-гімнастична секція, яка непогано зараз проводить спортивну роботу у місті. Майже щоденно на стадіоні відбуваються цікаві футбольні зустрічі між місцевими командами та військовими, 20 травня відбулася товариська зустріч між німецькою командою «Опель» та другою збірною міста. Гра закінчилася на користь німецької команди 3:1. 21 травня грала перша збірна команда з однією з сильніших німецьких команд і перемогла її з рахунком 2:1.

На стадіоні, крім футбольної гри, відбуваються змагання волейбольні та баскетбольні, в яких беруть участь жіночі команди. Незабаром, коли буде наданий міським комісаріатом у розпорядження спортивної секції зал бувшого товариства «Сільмаш», розпочнуть роботу інші спортивні секції - боксу, акробатики, легкої атлетики. Запис бажаючих брати участь у спогивно-гімнастичній секції продовжуються. Крім дорослих до секцій приймають підлітків від 12 до 14 років».

Як відомо, нинішній стадіон «Зірка» був збудований у 1935 році, і усі футбольні зустрічі місцевих команд з німцями у роки окупації відбувалися саме на цьому стадіоні. А от скільки їх було, важко сказати. Судячи з повідомлення у газеті «Українські вісті», таких матчів було більше десятка.

ЗА СЛОВО "ХУЛІГАН" СЛІД ЗАВДЯЧУВАТИ ЄЛИСАВЕТГРАДЦЮ

Події, які мали місце у сесійній залі Верховної Ради України 27 квітня, інакше як хуліганством важко й назвати. А мало хто знає, що слово "хуліган" у нас прижилося з легкого пера нашого земляка Ісаака Шкловського. Це талановитий публіцист і белетрист, відомий під псевдонімом Діонео. Народився він у 1865 році в Єлисаветграді в єврейській сім'ї. Учився у гімназії. Писати почав з 16 років, друкуючись у газетах півдня України. З 1896 року жив у Лондоні та писав нариси з англійського життя в "Російських Відомостях" (за підписом Sh.) і з 1897 р. в "Російському Багатстві" (за підписом Діонео).

Статті з "Російського Багатства" видані окремо редакцією цього журналу в переробленому вигляді під заголовком "Нариси сучасної Англії" (Спб., 1903). Вважається, що саме Діонео в одному із своїх нарисів вперше надрукував у російській газеті слово "хуліган". Сьогодні це найбільш вживане в українській мові слово англійського походження.

Щодо самого терміну "хуліган", то одні дослідники вважають, що слово походить від назви одного з американських індіанських племен, яке кочувало між Техасом і Каліфорнією. "Хулігани" (або як їх ще називали - "апаші") були найбільш дикими, войовничими і небезпечними серед індіанців. Інші розглядають слово хуліган похідним від імені якогось ірландця Хуллі, котрий організував багато банд, які тероризували всіх своїми витівками.

В Росії це слово дістало визнання в 90-х роках XIX століття. Його поява в російській мові пояснюється по-різному. За одними даними, воно було вживане вперше в літературному обігу кореспондентом московських газет Діонео в одній із його статей, надрукованій в "Російському багатстві". З інших джерел, вище назване слово спочатку згадувалося в наказі петербурзького градоначальника фон Валя, який у 1892 році розпорядився застосувати рішучі заходи проти "хуліганів", які чинять свавілля в столиці, маючи на увазі діючі тоді шайки вуличних гвалтівників.

Поліція, яка заходила вилучувати хуліганів, ввела це нове слово в широкі маси населення. Воно в звичному слововжитку тоді відрізнялося розпливчатістю і невизначеністю. Неправильне вживання слова "хуліган", безперечно, пояснювалося відсутністю визначення даного поняття в російському дореволюційному кримінальному законодавстві. Разом з тим специфічні хуліганські прояви зустрічаються вже в період Київської Русі. В Соборному укладі царя Олексія Михайловича (1649) також міститься вказівка на дебош і безчинство, що процвітали у ті роки серед міських покидьків.

Сьогодні ознаки хуліганських дій обумовлені у ст.296 (хуліганство) Кримінального кодексу України. Це грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою

зухвалістю чи винятковим цинізмом. І карається хуліганство штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років. Якщо ці дії вчинені групою осіб, то покарання - обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до чотирьох років. Третя частина цієї статті стосується хуліганських дій, вчинених особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язаними з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, - тут покарання позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Щодо того, що відбувалося у стінах Верховної Ради, то подібні дії поки що не прописані у Кримінальному кодексі України. А вже депутатам у нас закон не писаний.

ОСТАННІ ГЕРОЇ ВЕЛИКОЇ КРАЇНИ

У Радянському Союзі існувала чітка нагородна система. Найвищий її щабель - звання Герой Соціалістичної Праці. З 27 грудня 1938 року, коли було затверджено положення, до 1991 року - розпаду СРСР, його удостоєні 20 605 чоловік, зокрема 205 осіб - двічі і 16 осіб - тричі. 16 чоловік отримали Героя Соцпраці посмертно. Його давали людям, які своєю «особливо видатною новаторською діяльністю в області промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі, наукових відкриттів і технічних винаходів проявили виняткові заслуги перед Радянською державою, сприяли підйому народного господарства, науки, культури, зростанню могутності і слави СРСР». Згідно з Положенням, Герою Соціалістичної Праці вручали орден Леніна і грамоту Президії Верховної Ради СРСР. Пізніше, з 22 травня 1940 року, - золоту медаль «Серп і Молот». З 22 серпня 1988 року за клопотанням державних органів і громадських організацій споруджували на батьківщині Героїв бронзові бюсти, але за життя Героїв їх не встановлювали.

Перше звання Героя Соціалістичної Праці Указом від 20 грудня 1939 року присвоєно Й.Сталіну. Так його привітали з днем народження. Другим Героєм став зброяр В.Дегтярьов. У 1949 році звання єдиний раз присвоїли школярам: Турсуналі Матказілову за збір бавовни і Нателле Челебадзе за збір чаю. За 53 роки 95 чоловік були позбавлені цього звання. Страчений лише один з Героїв - Л.Берія. Останньою удостоєна звання Героя Соцпраці оперна співачка з Казахстану Бібігуль Тулеге-нова (21 грудня 1991 року).

У Кіровоградській області 158 чоловік були удостоєні звання Героїв Соціалістичної Праці, з них двоє отримали нагороду двічі: бригадир тракторної бригади з Новоукраїнського району Олександр Гіталов і керівник господарства з села Надлак Новоархангельського району Леонід Шліфер. Він у 1986 році останнім на Кіровоградщині отримав Героя

(другий раз). А у 1985 році, тобто передостанньою, була відмічена медаллю „Серп і Молот“ доярка з села Надлак Марія Монаша.

Леонід Шліфер (1927 -2008) очолював колгосп «Зоря комунізму». Першу свою Зірку отримав у 1965 році. Був народним депутатом різних рівнів, зокрема Верховної Ради СРСР, делегатом трьох з'їздів КПРС.

Олександр Гіталов (1915 - 1994) - один з ініціаторів комплексної механізації обробітку сільськогосподарських культур, бригадир тракторної бригади колгоспу ім. XX з'їзду КПРС. Перше звання Героя Соціалістичної Праці отримав у 1948 році, друге - у 1958. Делегат XX-XXIII з'їздів КПРС. З 1956 року - член ЦК Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 3-8 скликань. Кажуть, Брежнев збирався дати Пталову й третю Зірку, і мав зробити це в рідному селі Олександра Васильовича - Комишуватому. До приїзду Генсека розпочали грандіозну підготовку. Але цей приїзд, як і нагородження третьою Зіркою Героя, не відбувся через трагедію в сім'ї Пталова - смерть дружини.

Уже майже 20 років немає на карті світу Радянського Союзу, відходять у небуття і Герої. Немає й останнього за датою вручення нагороди на Кіровоградщині - Леоніда Шліфера. Наші намагання дізнатися, скільки Героїв Соціалістичної Праці нині проживають на Кіровоградщині, не увінчалися успіхом. В облдержадміністрації ми роздобули інформацію, що таких 11 .Але, на наш погляд, цей список не відповідає дійсності, оскільки Леонід Шліфер, який є у ньому, помер три роки тому. Відсутні такі списки Героїв й у штабах політичних партій лівого спрямування.

ОТАМАНІВ ГРАМОФОН

У невеличкому селі в Новоархангельському районі у бібліотеці, яку переобладнали під музей вже понад півстоліття зберігають справжній скарб — грамофон батька Махна. У буремні революційні роки відомий отаман гуляв у степах поблизу нинішньої Нерубайки.

Щоправда у ті часи село носило іншу назву, яка більше відповідала подіям, що відбувалися довкола — Зарубайка.

Достеменно відомо, що батько мав схильність до гучних гулянок, неодмінним атрибутом яких, а відтак і постійним супутником

Махна був його улюблений грамофон. Цією слабкістю анархіста часто користалися як білі, так і червоні. Якимось Махно був гостем на весіллі в одній із хат на окраїні села — просто біля лісу. Коли

гулянка була у розпалі на отаманів загін напали більшовики, що чатували, поки Махно підійме за здоров'я молодих кілька десятків келихів. Отаманові із прибічниками довелось швидко втікати, адже воювати сил вже не було. Сильно стомилися від надмірної дози алкоголю. А от грамофон залишився господареві будинку, а згодом став чи не головним скарбом Нерубайки. Проте клопоту із цим скарбом більш ніж досить. Як розповів нашому кореспондентові директор Нерубайківського музею Василь Люшняк, спокою він не знає. Музей вже кілька разів намагалися обікрати: "Хотіли викрасти і грамофон. Один тут похвалився, що грамофон неодмінно буде його і голова сільради проводив із хвальком відповідну виховну роботу. Мовляв тільки не стане грамофона — будеш ти відповідати". Оскільки головного болю від грамофону значно більше, ніж слави і грошей — відвідувачі в музей, на жаль, у черги не стають, у Нерубайці всерйоз замислюються над тим, щоб віддати свій скарб на зберігання у районний краєзнавчий музей.

ЛЮДИНА АНЕКДОТИЧНОЇ ДУРОСТІ І НЕКОМПЕТЕНТНОСТІ

У різних виданнях дата та місце народження Семена Дукельського різні. За одними даними він народився 1 серпня 1892 року, за іншими - 29 липня того ж року, одні біографи називають місцем народження Бобринець, інші - Єлиса-ветград. Автор цих рядків знайшов у фондах Держархіву Кіровоградської області метричну книгу синагоги міста Єлисаветград за 1892 рік. У ній є запис, що 29 липня (за старим стилем) у місті Єлисаветград у сім'ї міщанина з Бобринця Шимона Бер-кова Дукельського та Рейзі Рувінов-ни народилися близнюки - Рувін та Шльома, який згодом став Семен Семеновичем. Кіровоградські краєзнавці згадують Дукельського з почуттям містечкового патріотизму - як-не-як, а державний діяч - був міністром, до того ж почесний чекіст. Однак, виявляється, ця людина не заслуговувала на пошану.

Батько Шльоми був пекарем. Освіта - три класи Єлисаветград-ського єврейського училища. У 1915 році пішов в армію, у 1917 вступив до РСДРП(б), з 1920 року - в органах ВЧК. Один з організаторів червоного терору в Україні. Працював чекістом в Одесі, Житомирі, Дніпропетровську та Воронежі. Активний учасник і організатор масових репресій у Центральній Росії. Очолював Комітет у справах кінематографії при РНК СРСР. Був наркомом Морського флоту СРСР. Причетний до організації репресій після Великої Вітчизняної війни. Нагороджений орденами Леніна (1939) та Червоного Прапора (1922), двома знаками «Почесний працівник ВЧК-ГПУ».

Світло на справжнього Дукельського проливають спогади кінорежисера М.Ромма. У 1937 році чекіста Дукельського призначили на

посаду голови Комітету з кінематографії. „Говорять, - писав Ромм, - у юності він був тапером, у кінотеатрах грав на роялі. Ну, значить, цілком годився на посаду головного у радянському кінематографі». Дукельський виявився цілковитим профаном у питаннях мистецтва, і кінематографу зокрема, залишив про себе спогади у багатьох кінематографічних анекдотах. Це він особисто вирізав, незважаючи на шалений опір Пир'єва, найбільш смішні сцени з фільму «Трактористи». Ромм назвав його «людиною анекдотичної дурості і некомпетентності». Це йому належав проект реорганізації кіновиробництва, за яким усіх режисерів і сценаристів пронумерували.

Коли до рук Дукельського потрапила характеристика, яку йому дав Ромм, той не обурився, а сказав, що з ним не треба сваритися, бо "він тут надовго. Та все ж через кілька місяців Семена Семеновича зняли. Ні, не тому, що не впорався, а просто до того часу розстріляли

Єжова і на його місце наркома морського та річкового флоту призначили нетонучого Дукельського. Але й там Дукельський відзначився. Він заборонив видавати валюту морякам у закордонному плаванні, і взагалі заборонив сходити на берег у чужих портах. Піднявся такий скандал, що наказ довелося терміново відмінити. А у перші дні війни некомпетентність Дукельського стала помітна неозброєним оком. І його замінили знаменитим полярником Ширшовим.

Та, напевне, найбільш смішне і водночас сумне те, що такого телепня, як казав Ромм, ніхто навіть не намагався назвати „ворогом народу". А саме такі приносили куди більше шкоди, ніж справжні вороги. Біографія Семена Дукельського незвична навіть для блискучих кар'єр сталінських висуванців. Скільки таких ось дукельських впливло на поверхню після революції! Вони дискредитували радянську владу так, як цього не могли зробити її люті вороги.

А тапером Семен Дукельський ніколи не був. Тут Ромм помилився. Тапером в Одесі був брат Семена Семеновича.

КОНОВ'ЯЗЬ ЧИ ЕКІПАЖНІ СТОВПИ

По вулиці Тимірязєва у Кіровограді, у кварталі між вулицями Карла Маркса та Луна-чарського, біля будинку №57 тротуар від проїзної частини дороги відділяють п'ять дивних кам'яних стовпчиків, встановлених навпроти входу до будинку (фото зліва). Що це? -запитують читачі.

Є дві версії їх походження. За однією – це екіпажні стовпи, які мали стати на заваді кінним екіпажам наїхати на будинок і пошкодити його. За словами старшого наукового співробітника відділу історії обласного краєзнавчого музею Костянтина Шляхового, такі стовпчики почали з'являтися у Єлиса-ветграді ще у ХІХ столітті, коли основним міським транспортом були кінні екіпажі, а вулиці міста були не достатньо

широкими для роз'їзду двох підвод чи карет.

За іншою версією, прихильником якої є відомий краєзнавець Юрій Матівос, -це конов'язь. Такі стовпчики встановлювали біля будинків, як правило перед входом до них, і прив'язували до них коней. Раніше таких архітектурних форм на вулицях Єлиса-ветграда було багато.

Про це свідчать, приміром, документальні матеріали, вміщені у книзі "Маленький Париж. Єлисаветград в старой открытке", на сторінках якої є з десяток фотографій дореволюційного міста із стовпцями. Сьогодні лише у кількох місцях Кіровограда можна знайти такі стовпчики. Окрім вулиці Тимірязєва, ще на колишній вулиці Архангельській (сьогодні - Червоногвардійська), у кварталі між вулицями Преображенською та Покровською, навпроти будинку №76 (фото справа). їх можна вважати одними із нечисленних пам'ятників життя Єлисаветграда XIX століття, які збереглися до наших днів.

ЗАПРОШЕННЯ З МОСКВИ

Одного ранку у другій половині липня 1948 року потяг заштовхав на запасну колію залізничної станції Кіровоград два вагони. І відразу біля них вирости міліціонери, які зупиняли усіх ще метрів за сто від об'єкта. В одному вагоні жили люди, а в іншому був великий чорний автомобіль.

Годині о 7-й ранку вийшов невисокий лисий чоловік у майці і трусах, пробіг вздовж колії і назад, поприсідав з десяток разів, помахав руками і повернувся назад до вагона. А годині о 9-й відкрилися великі двері вантажного вагона, на землю спустили дерев'яний трап, по якому

скотили чорний легковий автомобіль. Вийшов той же лисий чоловік, але уже зодягнутий у сірий костюм та українську вишиванку, сів до легковика і поїхав по вулиці Куйбишева до аеропорту.

- Мені на той час було 11 років, - пригадує кіровогра-дець Валентин Нівалов. - Ми жили неподалік залізничної станції. Дітлахів розпирала цікавість - хто ж цей поважний чоловік? Але міліціонери не підпускали нас до вагонів.

На третій день, коли чоловік у вишиванці поїхав до аеропорту, охоронники зняли гімнастерки і стали грати з підлітками у футбол. Від них дізналися, що це перший секретар ЦК КПУ Хрущов.

Стояли вагони на станції з тиждень. Про причину приїзду Хрущова до Кіровограда Валентин Іванович дізнався лише кілька років тому. У повоєнні роки областям був доведений план хлібоздачі. Він виконувався важко, господарства були зруйновані війною. Керівництво республіки роз'їхалося по Україні налагоджувати роботу зі збирання врожаю та його вивезення з областей. Такою була місія на Кіровоградщині у Хрущова. Вранці він їхав на аеродром, а звідти летів у якийсь район області. Увечері повертався.

- Увечері, коли ми грали у футбол, приїхав Хрущов, повечеряв і вийшов на прогулянку. Підійшов до підлітків і став пригощати цукерками та печивом, які діставав з кишені широких штанів. Цього було замало на всіх, тож через кілька хвилин до нас підійшов кухар з тацею, на якій були солодоші.

- Любите футбол? - запитав Хрущов.

- Любимо! - дружно відповіли діти.

- А ким ти хочеш бути, коли виростеш? - звернувся Микита Сергійович до Нівало-ва, який стояв найближче до нього.

- Машиністом на залізниці! - відрпортував Валентин.

- Будеш! - сказав Хрущов. (І як у воду дивився - Валентин Іванович 43 роки пропрацював на залізниці).

- А я ось у Києві закінчив ремонтувати стадіон. Як його назвати?

- Іменем товариша Хрущова! - вигукнув Валентин.

Очевидно, це сподобалося Микиті Сергійовичу.

- Ти так думаєш? А ти хочеш подивитися футбол на цьому стадіоні? - запитав Хрущов у Нівалова.

Підійшов секретар Хрущова і записав прізвище та адресу підлітка.

А місяців через два, коли Нівалов прийшов зі школи додому, на нього біля домоволодіння чекав автомобіль. Чоловік у сірому костюмі попросив проїхати з ним. В обкомі компартії Нівало-ву вручили конверт, на якому було написано його ім'я. Усіх дорослих розпирала цікавість - що у ньому. А там було запрошення до Києва на футбол. З якої такої честі! - не могли зрозуміти люди в обкомі.

Мати не заперечувала, і за два дні до матчу Нівалов поїхав до Києва.

Добирався товарняками. До Знам'янки, звідти до Шевченкового, потім були Цвіткове, Миронівка, Фастів, і, нарешті, столиця, їхав зверху на платформах, які везли руду або вугілля. Приїхав у Київ у брудному одязі. Пішов від залізничної станції до стадіону, запитуючи дорогу у перехожих. Прийшов години за дві до матчу. Та контролер побачив запрошення і вказав підлітку на службовий вхід - тобі туди.

- А там міліціонер побачив моє запрошення, та який я брудний, - говорить Нівалов, - і сказав, що мене треба перевдягнути, бо буду я сидіти поруч з поважними людьми. Завели мене у якусь комірчину, де літній чоловік наказав роздягнутися до трусів, і дав мені легкий бавовняний спортивний костюм темно-синього кольору, на грудях якого була літера «Д». Мій одяг загорнули у папір, і сказали, що він залишиться у цій комірчині, і заберу я його після матчу.

Потім підлітка провели до його місця у ложі.

- Я вже не пам'ятаю з ким грали кияни, - продовжує Нівалов. - Здається, з московським «Торпедо». Після матчу я перевдягнувся у стару одягу, а спортивний костюм загорнув у папір і забрав з собою у Кіровоград. Коли одягав його і виходив у місто - усі на мене дивилися, мовляв, хто це. З того часу Валентин Іванович став палким уболівальником. Робота на залізниці дозволяла безкоштовно їздити на футбольні матчі до Києва та Москви. Нівалов каже, що з того часу пропустив не більше десятка матчів місцевої футбольної команди «Зірка», яка виступала у другій лізі радянського футболу, а нині виступає у першій лізі. Часто їздив до Москви, був присутнім майже на усіх відбіркових та товариських матчах збірної СРСР. Був і на прощальному матчі Льва Яшина. Сьогодні нагадують про них футбольні програмки, яких у Нівалова за ці роки зібралось на пристойну лекцію.

ГРОШІ ПІД БОЧКУ АБО НА ТРУБУ

Одеса буде про вас говорити". В іншому оповіданні "Як це робилося в Одесі" Бабель наводить такого листа вимагача: "Шановний Рувіме

Письменник Ісак Бабель у своїх одеських оповіданнях змалював злочинні методи "роботи" короля одеських грабіжників Бені Крика. "Мс'є Ейхбаум, покладіть, прошу вас, завтра вранці під ворота на Софіївській вулиці, 17, двадцять тисяч рублів. Якщо ви цього не зробите, так на вас чекатиме таке, що це не чувано, і уся

Осиповичу! Будьте настільки люб'язні покласти до суботи під бочку з дощовою водою: У випадку відмови, як ви це собі останнім часом стали дозволяти, на вас чекає велике розчарування у вашому сімейному житті. З повагою знайомий вам Бенціон Крик". Слід сказати, що так "робилося" на початку минулого століття не лише в Одесі. Подібним чином діяли вимагачі і у нашому місті. Так у номері за 26 липня 1906 року елісаветградська газета "Голос Юга" надрукувала наступну історію. Службовець міського банку Черненко отримав анонімного листа. Йому пропонували покласти 2500 рублів під камінь біля стіни тюрми. А у разі, якщо він не виконає цю вимогу, та ще й якщо піде з листом до поліції, то його обіцяли убити. Під листом стояв підпис: "Бойова дружина соціалістів-революціонерів". Оскільки про цей випадок написала газета, очевидно Черненко усе-таки звертався до поліції за захистом. Проте чи затримала поліція вимагача, і хто ним був, газета не повідомляє.

Схожі історії періодично траплялися й пізніше. Так, 14 травня 1924 року зінов'євський мануфактурист Дубошинський отримав по пошті міського листа.

Адресант писав, що підпільна організація анархістів бідує, тож вона змушена звернутися до заможних купців міста. Вони повинні зібрати 1000 червінців. По 150 карбованців мали дати Дубошинський, Бичуцький, Медведовський, Абідон та Циперкус.

Решту Дубошинський повинен був зібрати з тих торговців, з яких вважатиме за потрібне. Далі автори листа налякали Дубошинського, щоб не звертався у ГПУ. Якщо той з торговців, якому випаде жереб і він піде за грішми, буде затриманий міліцією, то на купця чекатиме горе, і не лише на нього, а й на усю його сім'ю, а також на його слуг. Анонім запевняв, що це всеукраїнська акція. І наводив приклад Полтави, де місцеві купці дали анархістам свої пожертвування і усе обійшлося миром для них. Дубошинському пропонували зібрати усіх згаданих у листі, зачитати їм текст, але листа не давати у руки. Мануфактурист так і зробив. Та до єдиної думки не прийшли. Хтось усе-таки пішов до місцевого відділення ГПУ. Місцем для передачі грошей автор листа назвав трубу, якою витікає вода в Інгул з території депо трамвая. Надвечір 17 травня, як і було указано вимагачами, гроші засунули у пакет і поклали його на трубу за депо. Неподалік міліція влаштувала засідку. Чекати довелося довго, години зо дві. За конвертом прийшов якийсь хлопчик. При спробі його затримати, хлопчик почав утікати по Пермській вулиці. Міліціонери, розуміючи, що не наздоженуть утікача, зробили попереджувальний постріл угору. Хлопчик зупинився. Він сказав, що за конвертом його послав старший брат Яків Співак, який проживає по вулиці Садовій. Цього чоловіка в ГПУ знали як злісного спекулянта і скупника крадених речей. Міліція пішла за даною адресою. Яків був удома. Він довго відмовлявся, що це не він писав листа. Проте коли звірили почерк,

зізнався. Виправдання знайшов у тому, що п'ять тижнів тому одружився і уже встиг набратися боргів, а віддавати не було чим. Ось він і написав цього листа Дубошинському.

Ще про один випадок вимагання писала газета "Червоний шлях" у 1927 році. Протягом чотирьох місяців невідомі надсилали власникам зінов'євських чайних і магазинів листи, в яких вимагали покласти крупні суми грошей у визначених ними місцях та в указаний у листах час. У разі відмови - погрожували смертю. Торговці Уманський і Бродський гроші в обумовлений час віднесли вимагачам. А от інші потенційні жертви звернулися до міліції. Одному з анонімів наказали принести гроші у туалет робочої поліклініки. Торговець виконав цю вказівку. За грішми прийшло двоє. Їх і затримала міліція, яка сиділа у засідці. Вимагачами виявилися 21-річний Борис Ігнат'єв і 25-річний Михайло Величко. Обидва вони мали середню освіту, чим можна було пояснити грамотність написаних листів-вимагань.

І через століття після описаних історій "манери" вимагачів не змінилися. Хіба що злочинці сьогодні перейшли від рукописних листів до друкованих, а тажож до дзвінків на мобільні телефони та повідомлень на електронну адресу осіб, яких вони вибрали у потерпілі.

ЯК НЕ СЛУЖИТИ У ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ

Нещодавно наша газета повідомляла, що прокуратура порушила кримінальну справу щодо службових осіб Знам'янської центральної райлікарні. Їх підозрюють у підробці історій хвороб. У результаті цього дев'ятьом громадянам незаконно виплатили пенсії з інвалідності та компенсації на загальну суму понад 410 тис. грн. Подібне серед медиків траплялося й раніше.

Найгучнішою кримінальною справою у Кіровограді подібного характеру була справа лікарів-хабарників у 20-ті роки минулого століття. З вересня 1922 по лютий 1924 року троє лікарів приймальної комісії Єлисаветградського військкомату Шполянський, Векслер та Кенігсберг, при освідченні стану здоров'я призовників 1901 року народження, з цілком здорових парубків робили невиліковно хворих і калік. Звісно, не з якихось там ідейних міркувань, а за грошову винагороду. Коли про це стало відомо у ГПУ, то чекісти задокументували кілька епізодів "бракування призовників", і врешті лікарів викрили. З березня по червень 1924 року місцева газета "Червоний шлях" тримала своїх читачів у курсі справ, спершу повідомляла про хід слідства, а потім дала кілька подач з шестиденного судового процесу над лікарями-хабарниками.

Працівники військкомату Варновецький і Лебедев з допомогою валютника Островського займалися вербуванням осіб, які бажали ухилитися від служби у Червоній Армії. Островський домовлявся з

призовниками про суму винагороди. Потім призовник зустрічався з одним із лікарів для попереднього медогляду. А наступного ранку він приходив на комісію з упевненістю, що йому випишуть "вовчий квиток". На комісії призовник скаржився на те, на що указав напередодні лікар, і називав потрібні для кваліфікації хвороби симптоми.

Роль першої скрипки у медкомісії належала лікарю Шполянському. Спершу він звільняв від служби в армії за 20 мільйонів карбованців, а через рік брав уже усе, що могли дати батьки призовника. Не менш лояльним він був і до відпускників і дезертирів. За червінці видавав довідки на звільнення від служби на 3-6 місяців. Серед "клієнтів" Шполянського були дезертир-курсант Полянський, сини торговців Барановський, Бонль, Баринський, Коленкор, Котляревський та ряд інших. Був і такий випадок, який негативно характеризує лікаря Шполянського. У призовника Хмельницького була паралізована права рука. Проте Шполянський перед комісією попередив, що якщо батько призовника не заплатить, то комісія дасть висновок, що Хмельницький здоровий і його "забрюють" в армію.

Доктор Кенігсберг вранці перед комісією заходив у кабінет Шполянського і вони домовлялися про свої. Систематично звільняв призовників і лікар Векслер.

Під час слідства Шполянський зізнався усвоїх діях, пояснив їх тим, що сам виховує сина і був у матеріальній скруті. Хоча за цей час купив собі будинок за 2000 карбованців золотом.

На лаву підсудних сіли 15 осіб. Окрім лікарів та їх посередників, там були кілька призовників, які з допомогою хабара намагалися уникнути військової служби. Військовий трибунал засудив лікаря Шполянського до "вищої міри соціального захисту", а інших - до різних термінів позбавлення волі.

ВІЗНИК, МЕНІ ДО ЗАВОДУ ЗЕЛЬЦЕРА

Наприкінці XIX - початку XX століття основним видом міського транспорту у Єлисаветграді були візники. На єлисаветградських листівках та світлинах тих часів ми бачимо пасажирські коляски, брички або фаєтони, а також вантажні підводи. Кінні перевезення пасажирів та вантажів у містах Російської імперії регулювали місцеві думи, яким у 1892 році було надано право складати обов'язкові постанови про провадження візницького промислу, про тип візницьких екіпажів, про міські омнібуси та інші громадські екіпажі, а також встановлювати таксу за користування екіпажами. Законом 1900-го року земським установам було надано право видавати обов'язкові постанови, що стосуються легкового візницького промислу, і встановлювати такси за користування екіпажами на міжміських перевезеннях. У 1887 році були видані правила

про збір з візницького промислу: збір не міг перевищувати 10 рублів на рік з кожного коня. Більший розмір збору у межах зазначеної норми, а також надходження від збору визначалися по кожному місту міністром внутрішніх справ, за угодою з міністром фінансів.

Візник повинен бути не молодшим 18 років та мати відповідне свідоцтво від міської управи. Стоянок для візників, які перевозили пасажирів, у місті було чотири - по Великій Перспективній, Дворцовій, Верхньо-Донській (нині друга частина Дворцової від Великої Перспективної у напрямку Великої Балки), а також Московській (Дзержинського) вулицях. Кучер не мав права наполягати на оплаті, що перевищувала офіційну. А її розмір залежав ще й від того, яким екіпажем пересувався пасажир – однокінним чи двокінним.

Згідно такси оплати за поїздки на біржових візниках у Єлисаветграді, затвердженої Херсонським губернатором 15 липня 1905 року, за годинну поїздку двокінним фаетоном по Єлисаветграду треба було заплатити 50 копійок. Поїздка на однокінному була майже удвічі дешевшою. Якщо комусь треба було до міської лікарні, що на Фортєчних валах, то він платив 30 копійок, до вокзалу або на Кушівку – 40, до міського саду – 70 копійок. Коляску чи фаєтон можна було замовити за телефонним викликом. У такому разі поїздка дорожчала на 20 копійок. Поїздка до юнкерського табору (на Новомиколаївському пляжі) коштувала з 1-3 пасажирів - 80 копійок, а з 4 пасажирів уже брали 1 рубль. Була розписана вартість проїзду різними маршрутами міста. Якщо візника брали зі стоянки на квартиру і затримували там більше години, то доплачували за простій погодинно - за кожні півгодини по 25 копійок. Якщо візника брали з погодинною оплатою, а користувалися послугами менше години, але було кілька поїздок, то платили за повну годину. За кожні наступні півгодини платили по 25 копійок. При поїздках із запаленими ліхтарями доплачували по 5 копійок в один кінець, та по 10 копійок за годину поїздки. Разом з тим ця такса не мала сили під час свят - Нового Року (один день), Христового Воскресіння (три дні) і Різдва Христового (три дні).

Кучерів, які перевозилим вантажі на підводах, називали «ломовиками». Виділяли кілька категорій ломових візників: доставка вантажу, вивезення снігу, нечистот («золотий обоз»), підвезення води (водовози), доставка продуктів у магазини і на ринки, обслуговування будівництв - підвезення різноманітних будівельних матеріалів (піску, цегли, ліси, гасу, нафти) і доставка меблів та великовагових предметів. Номери ломовикам також видавала міська управа. Відповідно до постанови міськдуми, ломовикам заборонялося з'єднувати між собою дві або більше підвод, а також тримати дистанцію між підводами меншою 20 кроків. Також заборонялося жорстоке поводження з кіньми, а при підйомі кучеру не можна було сидіти на завантаженому возі.

Стоянки ломовиків знаходилися біля залізничного вокзалу та неподалік міських базарів. Стоянка пасажирських екіпажів для поїздки у бобринецькому напрямку знаходилася на подвір'ї будинку Плотникова по Великій Перспективній.

Новомиргородсько-златопільський маршрут починався від постійного двору Бромберга, що на розі Невської та Болотяної вулиць (Пашутінської та Пролетарської). Цей маршрут передбачав обов'язкову зупинку у Великій Висці. Оплата проводилася за обопільною згодою візника та пасажирів.

До середини 30-х років минулого століття візники були витіснені механічними та електричними видами міського транспорту.

ПРАВИЛА ГРИ У ШАШКИ НАПИСАНІ В ЕЛИСАВЕТГРАДІ

З ім'ям Михайла Гоняєва пов'язана ціла епоха у вітчизняних шашках: він одним з перших звернувся до вивчення історії гри, створив її статут, організовував і судив перші конкурси складання. Його аналізи типових закінчень, що стали для того часу одкровенням, і сьогодні є дороговказною зіркою у вивченні окремих ендшпільів, а насичені яскравими ідеями етюди послужили фундаментом для подальшого успішного розвитку цього жанру композиції. Життя Гоняєва було наповнене "змінюю місць", а доля важкою та трагічною: він помер у психіатричній лікарні у неповних 42 роки.

Народився Михайло Гоняєв у Сімферополі 16 вересня 1849 року у сім'ї архітектора. Початкову освіту здобув, як тоді практикувалося, в домашніх умовах. До губернської гімназії його прийняли 2 листопада 1860 року. Вчився старанно, після закінчення першого класу був нагороджений похвальним листом і книгою, а в третій переведений без іспитів. У 1863 році сім'я перебирається до Херсона, і її матеріальне становище поступово погіршується. Підставою для переїзду стало припинення будівництва водопроводу і фонтану на Базарній площі Сімферополя. Батько змушений був поступити на менш оплачувану посаду цивільного інженера при Херсонській палаті державного майна. Але і тут не пощастило - на початку 1867 року цю посаду скасували, і батько прийняв призначення до Сибіру, залишивши Михайла в Херсоні. Сімейні негаразди не могли не відбитися на вразливому хлопцеві. Самостійність і самотність розвинули зайву нервозність, яка негативно позначилася на здоров'ї хлопця.

Після закінчення гімназії влітку 1867 року Михайло переїздить до Одеси і поступає на природничий факультет Новоросійського університету. Та проучившись лише рік, перебирається до Петербурга, де продовжує навчання на другому курсі того ж факультету. Там він проучився два роки і у липні 1870 року знову опиняється в Одесі, де береться за справу газетяра.

А у вільний час багато уваги приділяє шахам: грає з місцевими любителями, виступає у невеликих турнірах за листуванням, бере участь в розв'язуванні задач. Проводить серйозну дослідницьку роботу в області історії і бібліографії шахів.

А попереду було нове життєве випробування, пов'язане з тим, що видання перейшло до іншої особи. Михайло Костянтинівич відмовився від співпраці, залишившись, таким чином, без засобів до існування. Виручив його М.Я.Городецький, один з найкращих одеських адвокатів. Він і раніше умовляв Гоняєва випробувати свої сили на юридичних теренах, і той тепер прислухався до поради. Почалася річна практика під керівництвом Городецького, після якої Гоняєв разом з наставником поїхав до Єлисаветграда.

З нашим містом пов'язані подальші п'ятнадцять років життя Гоняєва. Він швидко стає відомим адвокатом, береться за складні і заплутані справи, з успіхом вирішуючи їх. Посідаючи посаду приватного повіреного (на більше, не маючи спеціальної юридичної освіти, він претендувати не міг), перевершив багатьох колег за обширністю знань у правознавстві. У 1881 році видав солідну (понад 400 сторінок) працю "Цивільний процес у світовому суді". „Одеський вісник” за 7 листопада 1887 року писав: "Спеціальні юридичні журнали звернули увагу на книгу, похвалили її і незабаром забули. Пролежала вона декілька років в одному з книжкових магазинів Єлисаветграда і, не дочекавшись покупців, пішла "на пуди". Але у цьому році виходить праця під назвою "Досвід коментаря до статуту цивільного судочинства" К.Анненкова - і книга ця користується колосальним успіхом. Перший тираж зникає протягом місяця, швидко розкуповують і другий тираж. Книга в колі юристів вважається цікавою, тому кожен поспішає запастися нею. Але цікавим є й те, що на кожній сторінці зустрічаємо прізвище Гоняєва: так говорять відомі процесуалісти Гоняєв і Малишев; так говорять Гоняєв і Победоносцев; за справедливими зауваженнями сенату і Гоняєва і т.д.". Якщо у Єлисаветграді праця М.Гоняєва не знайшла визнання, то у Петербурзі він отримав схвальну оцінку фахівців. На нього і пізніше посилався К.Анненков - учений, публіцист і земський діяч.

У 1876 році Гоняєва обирають старшиною Єлисаветградських громадських зборів, куди він часто ходив грати в шахи. У бібліотеці клубу, кращій на той час у місті, він склав каталоги і пожертвував для неї частину своїх книг. Але головне - копітка робота в області теорії, історії і бібліографії шахових і шашкових ігор. Його досягнення справді вражають: цілий ряд ґрунтовних дослідницьких праць, найактивніша участь в більшості періодичних видань того часу, що мали шахово-шашкові відділи, створення етюдів і етюдних закінчень.

Гоняєв першим звернув увагу на красу шашкових комбінацій і назвав її «шашковою поезією». Він сформулював ряд вимог до складання завдань:

фінал повинен бути економічним і оригінальним, кількість шашок, що замикаються, у всіх варіантах не повинна перевищувати завдання, походження початкової позиції можна довести. Він звів усі види шашкових ігор до трьох типів: а) російські (і німецькі) - дошка 64-клітинна, дамка далекобійна, проста б'є і назад, свобода у виборі напряму удару, дамка, утворена ударним ходом, має право брати «на проході»; б) англійські - дошка та ж, дамка ходить і б'є як проста, але може бити і назад, вибір напряму удару вільний, дамка «на проході» не бере; у) польські - дошка 100-клітинна, дамка далекобійна, обов'язково бити більшість шашок, проста б'є і назад, дамка «на проході» не бере. У 1885 році описав новий спосіб виграшу трьома дамками проти однієї, яка не займає великої дороги - це відомий нині «спосіб Гоняєва». Далі він досліджував кінцівки ігор при співвідношенні дві дамки з простою проти дамки і простої.

У літні місяці він періодично відвідує Одесу і Крим, де зустрічається з друзями, проводить час за шахівницею. У Єлисаветграді йому під час неможливо розшукати необхідні для роботи матеріали і джерела. Він не раз писав, що "не те б ще зробив, якби жив у Петербурзі або Москві".

І ця мрія збувається: у середині 1888 року Гоняєв переїздить до Москви, влаштовується на роботу в газету і може, нарешті, плідно зайнятися тим, що стало головним у його творчому житті. Але саме в цей час усе виразніше починають виявлятися симптоми важкої душевної хвороби. Він часто ставав замкнутим або надмірно дратівливим і запальним. Очевидно, позначилася і спадкова схильність до такого захворювання, адже дід Гоняєва теж страждав нападами. Становище посилили неприємності у стосунках з редактором газети, з якої Михайло Костянтинівич вимушений був піти. І ця невдача остаточно вплинула на нього. Він впав в стан важкої депресії, а напередодні 1889 року позбувся розуму. У лікарні пробув до весни 1890 року, коли відчув себе абсолютно здоровим. З Москви негайно ж виїхав до Єлисаветграда. Проте проходить зовсім небагато час, і його знову наздоганяє важкий напад. Він потрапляє у Херсонську лікарню для психічнохворих, де і помер 17 липня 1891 року.

ЯК КЕРІВНИЦТВО ПІКЛУВАЛОСЯ ПРО ЮНКЕРІВ

Переглядаючи в Інтернет сторінки з історичними матеріалами за пошуковим словом "Єлисаветград", можна знайти досить цікаву інформацію, яка начебто стосується Єлисаветградського кавалерійського училища. Це фотокопії сторінок газети «Русский Врач» за 1903 рік. У номері 46 на 1644 сторінці під рубрикою «*Отчеты изъ врачебных и других ученых обществъ*» надрукований звіт з засідання *Русского сифилидологического и дерматологического Общества* від 27 вересня 1903 року. Дехто вважає, що у наступному витягу із стенограми засідання йде мова про наше місто.

«Проф. А.Г.Полетебнов для наглядного представления о том, до чего может доходить заботливость об упорядочении внебрачных половых сношений в период половой зрелости под знаменем сохранения здоровья, предложил прочесть доставленный ему документ, как нельзя лучше обрисовывающий общественное воззрение на этот счет.

Секретарь Л.П. Шафир прочёл следующий «Приказ по NN Училищу 18 февраля 1890 г., №...

Дабы обезопасить юнкеров от заразы сифилисом при половых отправлениях, устанавливается следующее:

1. Для посещения юнкерами мною избран дом терпимости №№.

2. Дни посещения назначаются: понедельник, вторник и четверг.

3. Для посещений этих устанавливается очередь взводная, т.е. напр., во вторник очередь 1-го взвода 1-го эскадрона, в четверг 1-го взвода 2-го эскадр., в понедельник 2-ой взвод 1-го эскадр., во вторник 2-ой взвод 2-го эскадр. и т.д. Но в случае, если желающих во взводе слишком много, то взводный унтер-офицер обязан установить между ними очередь. Если же желающих от данного взвода окажется меньше возможного для посещения, то вызываются очередные из следующего взвода своего эскадрона, а если и там не хватит, то из следующего взвода и т.д.; так, напр., если очередь идти 3-му взводу, то при нехватке он вызывает очередных 4-го взвода, а затем 1-го взвода и т.д. Очередь между взводами наблюдают вахмистра.

4. В дни, указанные для посещения, от 3 до 5 час. по полудни, врач Училища предварительно осматривает женщин этого дома, где затем оставляет фельдшера, который обязан наблюдать: а) чтобы после осмотра врача до 7 час. вечера никто посторонний не употреблял этих женщин; б) чтобы юнкера не употребляли неосмотренных женщин или признанных нездоровыми; в) осматривать члены юнкеров до сношения с женщинами и отнюдь не допускать к этому больных юнкеров и г) предлагать юнкерам после совокупления немедленно омовение члена жидкостью, составленной для этого врачом Училища. Квартермистру Училища озаботиться, дабы для данных поездок для врача отпускалось казённая повозка.

5. Вместе с врачом отправляется взводный унтер-офицер очередного взвода. По окончании осмотра он возвращается в Училище и докладывает дежурному офицеру, сколько юнкеров могут сегодня посетить дом №№, считая на каждую допущенную врачом для совокупления женщину по 3 юнкера.

6. Получив это сведение, дежурный офицер приказывает ему приготовить тотчас после обеда команду указанной численности, имеющих желание совокупляться. Начальником этой команды должен быть взводный унтер-офицер очередного взвода, который и отвечает вполне за соблюдение указанных правил и вообще порядка в команде. Он обязан оказывать полное содействие фельдшеру в осмотре и омовении членов юнкеров, в чём все они обязаны подчиняться требованиям Начальника команды.

7. Команда потребителей, одетая по отпускну, увольняется дежурным офицером лично. Следовать в дом терпимости команда может

врознь, но возвращаться должны все вместе и не позже 7 1/4 часа веч. Дежурный офицер, приняв команду, тоже обязан осмотреть всех лично и принять доклад фельдшера о благополучии совокуплений.

8. Юнкера не могут посещать другие дома терпимости, кроме №№, и вообще никуда не отлучаться, за что отвечает начальник команды.

9. Также юнкера во всё время отпуска для совокупления обязаны соблюдать порядок и тишину.

10. Всякие недоразумения в доме терпимости с женищинами устраняются взводным унтер-офицером, который по возвращении докладывает дежурному офицеру.

11. По моему уговору с хозяйкой дома во время осмотра врачом до 7 час. веч. и до ухода юнкеров посторонние лица в дом не допускаются, а потому в случае появления таковых не должно вступать с ними в переговоры, а доложить потом дежурному офицеру и мне.

12. Плата за визит устанавливается 1 р. 25 к. и при том допускается за эти деньги совокупиться только 1 раз и в течении не более 1/2-часа времени.

13. Расчёт юнкера ведут сами. При этом они должны помнить, что более позорного долга, как в доме терпимости, не существует.

14. Установленные мною мероприятия должны вызвать у юнкеров не только сочувствие, но и ... всестороннюю поддержку, ибо они не могут не понимать, что это устанавливается только для личной их пользы к уменьшению числа несчастных жертв заражения их половых членов на всю жизнь. Кроме того, юнкера должны помнить и то, что дальнейшее заражение их этими болезнями вынудит меня принять против таких юнкеров строгие меры и удалять из Училища.

Примечание: настоящие правила начать применять со вторника 20-го февраля.

Подлинный подписал: NN.

С подлинным верно: NN.»

Як бачимо, назву училища та прізвище його начальника в «Русском враче» делікатно не вказали. Та оскільки у наказі згадуються ескадрони, то училище має бути кавалерійським. У 1890-му в Російській імперії було три кавалерійських училища – у Твері, Миколаєві та Єлисаветграді.

У перших двох було по одному ескадрону, і лише у Єлисаветградському два. В інших училищах, у тому числі і козачих, ескадронів не було. Начальником Єлисаветградського кавалерійського училища з квітня 1886-го по січень 1891-го був полковник, а у подальшому генерал-майор, Володимир Вікторович Сахаров. Тож є припущення, що саме він був підписав цей наказ.

Звісно, у декого можуть виникнути сумніви щодо достовірності цього наказу. Разом з тим дехто стверджує, що такий наказ міг бути. Адже солідна газета «Русский врач» підлягала цензурі, і не могла опублікувати неперевірений матеріал, тим паче, що його надав сам професор Полетебнов – один з основоположників російської дерматології.

которых далеко не всегда возможно, должно основывать свои выводы на более длительных и тщательных наблюдениях, чем приведенные докладчиком, и что предложение проповеди полового воздержания при современном строе жизни едва ли может иметь какое-либо результаты.

Ч. пр. *Е. Ф. Фридаман* напомнил, что на 1-м Съезде сифилологов, проф. *В. М. Тарковский* приводил родовитую молодежь Англии, как образец воспитания в половом воздержании.

Проф. *А. Г. Полотебнов* замечал, что на такое воздержание не может, конечно, не иметь влияния то большое внимание, которое обращается в среде этой молодежи на ее физическое развитие, но вместе с тем нельзя не признать, что индифферентное отношение так, как в среде этой же родовитой молодежи, нередко обнаруживающей к тому же заметные признаки вырождения.

Л. П. Шафир признавал вполне полезным ознакомить общество тем или другим путем с опасностью и вредом венерических половых болезней, высказал сомнение в необходимости учреждать новое Общество для борьбы с половыми болезнями.

З. Я. Емчина указала, что ей, как врачу-женщине приходится наблюдать, какой предмет заботы составляло у некоторых чадолюбивых матерей наступление возраста половой зрелости у их детей, и как они старались обставить своих сыновей в этом случае, входи в соглашение с прислугой, лично осматривая ее и устранивая у себя в квартире почти тот же публичный дом. Поэтому, помимо всяких других мероприятий, следует еще оказать влияние и на матерей разъяснением их изысканной заботливости в этом направлении и указанием на нисколько еще не установленный факт губительного влияния воздержания от венерических половых сношений на общее здоровье.

Проф. *А. Г. Полотебнов* для наглядного представления о том, до чего может доходить заботливость об упреждении венерических половых сношений в период половой зрелости под знаменем сохранения здоровья, предложил прочесть составленный им документ, как нельзя лучше обрисовывающий общественное возмущение на этот счет.

Секретарь *Л. П. Шафир* прочел следующий: «Приказ по NN Училищу 18 февраля 1900 г., №...».

Давно обеспокоенный венерою отъ заразы сифилисом при половых отправлениях, устанавливается следующее: 1. Для посещения юнкерами мною избран дом терпимости №№ 2. Дни посещения назначаются: понедельник, вторник и четверг. 3. Для посещения этих устанавливается очередь: заводная, т. е. напр., во вторник очередь 1-го взвода 1-го эскадрона, в четверг 1-го взвода 2-го эскадр., в понедельник 2-ой взвод 1-го эскадр., во вторник 2-ой взвод 2-го эскадр. и т. д. Но в случае если желающих во взвод слишком много, то заводный унтер-офицер обязан установить между ними очередь. Если же желающих отъ данного взвода окажется меньше возможного для посещения, а если и так не хватит, то изъ следующего взвода и т. д.; так, напр., если очередь идти 3-му взводу, то при недостатке отъ вызывается очередник 4-го взвода, а затем 1-го взвода и т. д. Очередь между взводами наблюдает вахтер. 4. В дни, указанные для посещения, отъ 3 до 5 час. по полудни, врач Училища предварительно осматривает женщин этого дома, где затем оставляет фельдшера, который обязан наблюдать: а) чтобы послѣ осмотра врача до 7 час. вечера никто посторонний не употреблял этих женщин; б) чтобы юнкера не употребляли неосмотренных женщин или признанных нездоровыми; в) осматривать члены юнкеров в отношении съ женщинами и отнюдь не допускать къ этому больших толп; г) предлагать юнкерам послѣ совокупления немедленно омовение членам чистотой, составленной для этого врачом Училища. Квартирмейстер Училища озабочиться, дабы для данных походов для врача отпускала казенная повозка. 5. Вместе съ врачом отправляется заводный унтер-офицер очередного взвода. По окончании осмотра онъ возвращается въ Училище и докладывает дежурному офицеру, сколько юнкеров могут сегодня посетить дом №№, считая на каждую допущенную врачом для совокупления женщину по 3 юнкера. 6. Получив это свидѣние, дежурный офицеръ призываетъ ему приготовить точчас послѣ обѣда команду указанной численности, имѣющихъ желаніе совокупиться. Начальникомъ этой команды долженъ быть заводный унтер-офицер очередного взвода, который и отвѣчаетъ вполнѣ за соблюдение указанныхъ правилъ и вообще порядка въ командѣ. Онъ обязанъ оказывать полное содѣйствіе фельдшеру въ осмотрѣ и омовеніи членовъ юнкеровъ, въ чемъ всѣ они обязаны подчиняться требованіямъ Начальника команды. 7. Команда употребившая, отдана по отпуску, увольняется дежурнымъ офицеромъ лично. Слѣдовать въ домъ терпимости команда можетъ врознь, но возвращаться должна всѣ вместе и не позже 7 1/2 часа вѣч. Дежурный офицеръ, принявъ команду, также обязанъ осмотрѣть всѣхъ лично и принять докладъ фельдшера о благополучіи совокуплений. 8. Юнкера не могутъ посѣщать другіе дома терпимости, кромѣ №№, и вообще нигде не отлучаться, за что отвѣчаетъ начальникъ команды. 9. Также юнкера во все время отпуску для совокупления обязаны соблюдать по-

*) Представленный документъ на столько характеренъ, что я привожу его здѣсь безъ пропуска *А. Г.*

рядокъ и тишину. 10. Всякія недоразумѣнія въ домѣ терпимости съ женщинами устраняются заводнымъ унтер-офицеромъ, который по возвращеніи докладываетъ дежурному офицеру. 11. По моему уговору съ хозяйкой дома во время осмотра врачомъ до 7 час. вѣч. и до ухода юнкеровъ постороннія лица въ домъ не допускаются, а потому въ случай пошления таковыхъ не должны вступать съ ними въ переговоры, а доложить потомъ дежурному офицеру и мѣл. 12. Илота за визиты устанавливается 1 р. 25 к. и при томъ доказывается за эти деньги совокупиться только 1 разъ и въ теченіи не болѣе 1/2 часа времени. 13. Разсчетъ юнкера ведутъ сами. При этомъ они должны помнить, что болѣе возроста долга, какъ въ домѣ терпимости, не существуетъ. 14. Установленнымъ мною мероприятіямъ должны вызвать у юнкеровъ не только сочувствіе, но п... всеобщую поддержку, ибо они не могутъ не понимать, что это устанавливается только для личной ихъ пользы къ уменьшенію числа несчастныхъ жертвъ зараженія ихъ половыхъ членовъ на всю жизнь. Кромѣ того, юнкера должны помнить и то, что дальнѣйшее зараженіе ихъ этими болезнями вынудитъ меня принять противъ такихъ юнкеровъ строгія мѣры и удалить ихъ Училища. Пріимъ: настояція правила начать примѣнять со вторника 20-го февраля. Подлинный подписаль: NN. Съ подлиннымъ мѣро: NN.

Секретарь *Л. П. Шафир* прочелъ обоснованное предложение Харьковскаго дерматологическаго и венерическаго Общества обсудить вопросъ о целесообразности и своевременности созданія Русскаго Общества борьбы съ половыми болезнями, по прихѣту таковыхъ же Обществъ, возникшихъ въ другихъ государствахъ и составляющихъ прямое послѣдствіе Международнаго Общества санитарной и нравственной профилактики, имѣющаго свой постоянный Комитетъ въ Bruxelles.

Онъ же прочелъ Маріупольскія Обществу Маріупольской городской Управы по вопросу объ устройствѣ въ г. Маріуполь тремъ-получаснаго Комитета, такъ какъ Екатеринославскій губернаторъ предложилъ Управѣ устроить въ г. Маріуполь таковой Комитетъ, по прихѣту существующаго уже въ г. Александровскѣ.

Проф. *Т. П. Павловъ* предложилъ для разработки этихъ вопросовъ составить Комиссію, членами которой Обществу наметило ч. пр. *С. Я. Кузьмина*, *М. А. Чистякова*, *Л. П. Шафиръ*, *А. П. Федорова* и *З. Я. Емчина*.

CLXXV. Изъ Петербургскаго Медицинскаго Общества.

(Засѣданіе 21-го октября).

М. И. Ростовцевъ. О приказѣ червеобразнаго отростка. По новѣйшимъ статистическимъ даннымъ червеобразный отростокъ встрѣчается въ грыжевомъ мѣшкѣ въ 1,5—2%, всѣхъ грыжъ. Чаще всего онъ наблюдается въ паховыхъ грыжахъ, но нередко и въ бедренныхъ. Известны случаи обнаруженія въ лѣвопостороннихъ грыжахъ, въ пупочныхъ и въ грыжахъ запирательнаго канала (hernia obliquo-femoralis). Въ большинствѣ случаевъ червеобразный отростокъ подается въ грыжевой мѣшокъ въ видѣ сѣтчатой или тонкой ниточки; но нередко случаются случаи, особенно бедренныхъ, одного червеобразнаго отростка. Гистологическое изслѣдованіе одного червеобразнаго отростка почти невозможно, такъ какъ признаки ущемленія даже только одного червеобразнаго отростка—такіе же, какъ и ущемленія кишечника на доброту протяженія, развѣ только они болѣе близки къ признакамъ грыжъ *Richter's*. Поэтому присутствіе червеобразнаго отростка въ грыжевомъ мѣшкѣ обыкновенно является какъ бы случайной находкой. Известны случаи, что во время операціи при вскрытіи грыжевого мѣшка червеобразный отростокъ принимался за *Fibrosam* струбу или *Mesenteric* бѣлый придатокъ въ червеобразный отростокъ. Докладчикъ сообщилъ слѣдующіе 2 случая, гдѣ присутствіе червеобразнаго отростка въ грыжевомъ мѣшкѣ было определено лишь во время операціи. 1. Возникъ, 70 л., болѣе 20 лѣтъ страдала бедренной грыжей, много разъ ущемлявшейся, при чемъ иногда образовывалась большая опухоль, и ущемленіе сопровождалось болями въ животѣ, рвотой и запоромъ, или появлялась небольшая опухоль «въ видѣ веревочки», и тогда ущемленіе сопровождалось лишь болями и рвотой, запоровъ же не было. Теперь заболѣла за 5 дней до поступления въ больницу (Обуховскую). На 2-ой день болѣзни прекратилось отхождение вѣтру; рвоты не было. При изслѣдованіи распознана ущемленная правая бедренная грыжа, въ ясельникъ. При операціи подъ мѣстнымъ обезболивающимъ кокаиномъ (5 шприцовъ 1% раствора кокаина) въ грыжевомъ мѣшкѣ найдена ущемленная петля толстой кишки и на внутренней сторонѣ ея ущемленный мертвый червеобразный отростокъ; толстая кишка была сплошно раздута и съ расширенными сосудами. По разсѣченіи ущемляющаго грыжевого кольца толстая кишка съ прилежаннымъ къ ней червеобразнымъ отрошкомъ была немного вытнута наружу. Темный участокъ червеобразнаго отростка, длиною въ 3 стм., былъ ущемленъ, остальная же часть его, въ 7—8 стм., помпндала внутри брюшины, и вытнута ея наружу не удалось. Странгуляціонная борозда шла спереди справа и сверху внизъ и влѣво черезъ уголъ соединенія тонкой кишки съ толстой; точно определить направленіе этой борозды на задней поверхности ущемленной кишки оказалось невозможнымъ, такъ какъ попытка вытнута для того кишки ни къ чему не привели. Червеобразный отростокъ былъ устченъ на протяжении около 7 стм.; культи его и слѣвая кишка окружены тампонами и вправлены въ брюшную полость. Поверхъ наложена сухая повязка. Послѣопе-

Сторінка газети «Русский врач» з вищезгаданим наказом

НА ПОГАНУ ЯКІСТЬ МІСЬКОЇ БРУКІВКИ ВКАЗУВАВ ЩЕ ПАШУТІН

Замощувати вулиці Єлисаветграда розпочали у 1842-му. Кілька кварталів Невської (нині – Пашутінська) та Михайлівської (Тарковського) вулиць були першими, які встелили великим «диким камнем». Підрядчиком виступав відставний підполковник Штральберт. Квадратний сажень мостової обійшовся в 1 руб. 24 коп. сріблом.

1845-го вирішили *«за не имением в Єлисаветградѣ булыжника устраивать на будущее время не мостовья, а шоссе»*. Перше шосе зробили у 1847-му на Перспективній вулиці, а потім у другій частині міста: на Іванівській (Чорновола), Інгульській (Декабристів), Миргородській (Калініна), а також на поперечних їм – Успенській (Гоголя), Московській (Дзержинського), Донській (Тимірязєва), Дворцовій та Петровській (Шевченка) вулицях. За п'ять років на ці роботи асигнували 75 941 руб.

Спочатку шосе були без лотків для відведення дощової води. Згодом влаштували на усіх шосейних вулицях напівлотки, які замостили крупним каменем. Проїжджа частина вулиць шириною від 4 до 5 сажнів (1 сажень - 2 м 13 см), а тротуари шириною 1,5-3 аршини (1 аршин – 71 см). Замощувати вищезгадані вулиці закінчили у 1853-му під безпосереднім керівництвом міського голови Сахарова. Він керував роботами і після закінчення терміну свого головування. За це, за поданням графа Нікітіна, *«Всемилоостивейше пожалован золотой медалью для ношения на шеѣ, на Анненской лентѣ»*.

Під час перебування Єлисаветграда у військовому відомстві вулиці замощували за гроші від винного відкupu та на видані купцям свідоцтва на право торгівлі в місті.

1869-го відкрився залізничний рух через Єлисаветград, тож до залізничного вокзалу від Петровської вулиці зробили шосе. Підрядчиком був купець Г.Когон.

Якість мостової була поганою, тож дороги періодично перемощували. Так на ремонт шосейних вулиць у місті у 1850-1860 роках виділяли щороку по 4000 руб. Перспективну вулицю перемостили у 1872-1873 роках, влаштували по обидва боки плитні гранітні тротуари. 1882-го Перспективну знову перемостили тим же камнем, змінивши профіль з випуклого на увігнутий, там уздовж бордюра встановили за рахунок домовласників гранітні стовпчики.

Як писав О.Пашутін в «Историческом очерке г.Єлисаветграда», виданому у 1897-му, усього з 1870-го по 1897-й у місті замостили 57 022 кв. сажні на суму 158 503 руб. Один квадратний сажень шосе обійшовся місту від 2 руб. 40 коп. до 3 руб. 50 коп., а гранітних цеглин - від 5 до 6 руб. за квадратний сажень.

Єлисаветград розростався за рахунок передмість. Це викликало потребу в будівництві мостів, „устройстве мостовых”, подовженні вулиць. Місцеві газети повідомляли, що, наприклад, на Катранівці чи в Сугоклеївському селищі прорізали нові вулиці, звели Миронівський міст, по якому можна було потрапити з Бикової вулиці до центра міста, тощо.

Статистичні дані, опубліковані в щорічному додатку до газети “Голос Юга”, свідчать, що витрати з міського бюджету на благоустрій в 1912-му зросли на 74 636 руб. порівняно з 1902-м, а за рік замостили 31 012 кв. сажні міських вулиць.

На фото з особистого архіву С.Коваленка - двірники метуть заощену вулицю Іванівську (нині Чорновола) неподалік перехрестя з Дворцовою вулицею. Фото 1901р.

Технологічний процес мав свої особливості – так, для заощення Дворцової вулиці використовували тесані кубики („осколки”), а для Олексіївської – шматки каменю („ряды”). Матеріал для бруківки був з місцевих каменоломень.

Стан тротуарів не залишав байдужою місцеву владу. Поліцмейстер давав вказівку приставам зобов'язувати домовласників “под личную ответственность следить за устройством тротуаров”.

Ті, хто не звертав уваги на ці вимоги, притягався до відповідальності. Було введено заборону на провезення по місту сипучих

речовин без брезентового покриття воза. Власники, які мали візницький промисел, давали підписку про виконання даної вимоги. У жовтні 1909-го на засідання міськдуми виносили питання про встановлення плати за тимчасове перекриття тротуарів при проведенні будівельних робіт.

Нововведення знайшло підтримку не у всіх гласних. Свою думку вони висловили на шпальтах газет: „Пусть управа покажет обывателю пример, заплатив хоть в пользу какого-нибудь благотворительного учреждения „сколько следует“ за занятие улицы и тротуара! Сколько времени она занимает строительным материалом улицу перед зданием думы?“

Пашутін відзначав *«крайне неудовлетворительным»* стан міських доріг. Пояснював це тим, що шосе у Єлисаветграді старе, його не ремонтували, на заощення вулиць виділяли недостатньо коштів, тож багато вулиць потребують капітального ремонту. Також Пашутін підкреслив, що мостові Єлисаветграда поступалися за якістю мостовим Миколаєва та Херсона. Як бачимо, ця «традиція» зберігається й сьогодні.

НАЙУСПІШНІШИЙ ВИДАВЕЦЬ ЄЛИСАВЕТГРАДА

Журналісти Кіровоградщини, на відміну від представників інших творчих спілок, досі не мають своєї фахової премії. Разом з тим, за 140 років журналістики у ЗМІ області працювало багато неординарних особистостей, які заслуговують на те, щоб цю премію назвали їхнім іменем.

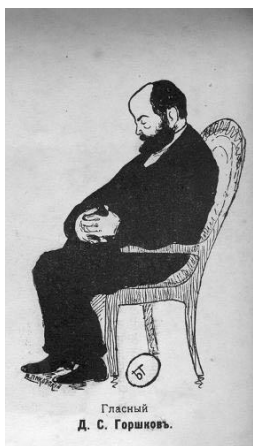
Узяти хоча б Дмитра Горшкова, найуспішнішого видавця не лише Єлисаветграда, а й, можливо, усієї провінційної журналістики Російської імперії.

Першим періодичним виданням нашого міста була газета “Єлисаветградский городской листок”, яка побачила світ у 1874-му. Газета мала дві сторінки міських новин. Вийшло лише два номери видання. 1876-го почала виходити газета “Єлисаветградский вестник”. Це видання мало уже чотири сторінки інформації - новини імперії та міста, реклама, оголошення. “Єлисаветградский вестник” проіснував 18 років.

Загалом у дореволюційному Єлисавет-граді побачило світ близько 40 газет. Одним з найцікавіших видань цього періоду безумовно є “Голос Юга”. Перший номер газети вийшов 5 грудня 1904-го, останній – у 1918-му.

За хронологічними рамками це п'яте видання у місті. Першим видавцем «Голоса Юга» був О.І.Селевін.

З 6 серпня 1905-го газета перейшла у власність Дмитра Степановича Горшкова, який перетворив її в один з кращих провінційних часописів Російської імперії.

Загалом вийшло друком 3367 номерів. До 1910-го газету редагував сам Горшков. Потім редакторами були М.М.Курдюмов, Г.Я.Бернадінер, Е.Я.Розенштейн та І.Я.Рохович.

Видання містило чотири шпальти. Перша була присвячена рекламі та оголошенням; друга містила новини із-за кордону; третя – новини та події повіту й імперії; остання – рекламу. Газета друкувала журналістські матеріали штатних авторів, а також статті відомих політичних та громадських діячів. У багатьох містах і селах повіту “Голос Юга” мав кореспондентів, які надсилали матеріали поштою та телеграфом. З лютого 1904-го за домовленістю з міністерством внутрішніх та іноземних справ було дозволено передавати за призначенням без цензурного перегляду телеграми кореспондентів іноземних газет. “Голос Юга” виходив щодня, мав додаток - “Ежегодник «Голоса Юга”.

Дмитро Степанович Горшков (1870, Єлисаветградський повіт – 1927, Єлисаветград) - найбільш успішний видавець дореволюційного Єлисаветграда. Син купця, мав землі біля села Іванівка Якимівської волості (нині Новоархангельський район). Був відомим земським діячем. Закінчив Єлисаветградську гімназію та Новоросійський університет (Одеса). Будівничий та попечитель Іванівського початкового училища, на що витратив майже 2000 рублів. Клопотався також про відкриття в Іванівці безплатної народної бібліотеки-читальні. Із співчуттям поставився до ідеї М.Левитського про влаштування на Єлисаветградщині землеробських артільей, пожертвував на цю справу 240 рублів. 1905-го був делегатом Всеросійського земського з’їзду у Москві. Його газета «Голос Юга» мала власних кореспондентів у Петербурзі, Парижі та Лондоні. На її шпальтах друкувалися твори Л.Толстого, М.Горького, В.Короленка, Я.Гордіна, Діонео, Дона Амінадо та багатьох інших. Обирався депутатом 1-ї та 2-ї Державної Думи Росії. Входив в Конституційно-демократичну фракцію. Член Бюджетної комісії. Підписав законопроект «Про збори».

З 1914-го - член Єлисаветградського міського лекційного бюро з влаштування народних читань і дитячих майданчиків при міській управі. Твори образотворчого мистецтва з його приватної колекції експонувалися на першій Єлисаветградській художній виставці у 1913-му. У 1917-18 роках був головою Єлисаветградської повітової земської управи. Впродовж багатьох років (до 1917-го) був головою Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності й ремесел.

Горшков написав та видав у 1913-му книгу «Из прошлого нашего земства (очерки и справки). (Отдельные оттиски из Ежегодника «Голоса Юга»)». При складанні цього нарису використав матеріали журналів земського зібрання. Проживав у власному будинку по вулиці Московській (нині Дзержинського) у кварталі між нинішніми вулицями Калініна і Нейгауза. На жаль, цей будинок не зберігся.

Шарж на гласного Горикова

Члени комітету з влаштування художньої виставки. 1913 рік. Другий справа у першому ряду – Д.С.Горшков.

ЕЛИСАВЕТГРАДСЬКИЙ ЛИХВАР САНОВИЧ ПАРАЗИТУВАВ НА ЮНКЕРАХ

Образ дореволюційного лихваря у нас асоціюється, насамперед, зі старою жінкою з роману Достоевського «Злочин та кара», з її мізерністю та паразитичністю. У багатьох творах мистецтва лихварі – негативні герої, яких засуджували митці. Лихварство відображено у творах живопису різних епох. В оповіданні Гоголя «Портрет» персонаж лихваря являє собою, в деякому розумінні, диявольську фігуру. Пушкін, описуючи пекло, зобразив лихваря, якого смажить на вогні бісеня. Данте у своїй «Божественній комедії» зустрів лихварів на кордоні восьмого кола, з висячими на їхніх шиях гаманцями - символом їх ремесла, а з їх кишень стирчали монети.

Не меншим негідником був і елисаветградець Егіда Санович. Він мав магазин з продажу картин та інших речей. Та торгівля була лише

прикриттям. Санович давав гроші у борг під астрономічні відсотки. Пропонував картини за ціною, яка у кілька разів перевищувала справжню. Змушував підписати рахунки та векселі на суми, що перевищували як вартість товару, так і кількість грошей, які давав. Купивши таким чином картину, клієнт відразу продавав її тому ж таки Сановичу, але уже за копійки.

Основними клієнтами були юнкери кавалерійського училища. Маючи потребу в грошах, особливо перед випускними іспитами, вони підписували векселі, в які Егіда вносив майбутнє місце проходження служби, куди їх направляли після закінчення училища. А коли новоспечені офіцери приїжджали у полк, Санович заповняв ці вексельні бланки і пред'являв їх для сплати. Тим, хто не міг заплатити, пропонував підписати нові зобов'язання, але уже на більшу суму.

Лихварством Санович займався майже 20 років. У місті знали про його афери. Та влада чомусь не звертала на них уваги, хоча у Російській Імперії лихварство вважали аморальним, і закон переслідував перевищення певної процентної ставки. Про Сановича згадував у своїй книзі уродженець Єлисаветграда Олександр Семененко, обербургмістр Харкова часів окупації 1942-1943 років: "Санович - багетний магазин - давав під проценти грошенята юнкерам, брав векселі ніби за продані багети. Один юнкер застрелився, коли відкрилося, довелося сидіти Сановичу в арештантських ротах...".

Щоб перестраховатися від неповернення грошей, Егіда давав у борг лише тим юнкерам, у яких були багаті батьки, або ж родичі. Найбільш відома жертва - Микола Миколайович Аркас, син автора «Історії України-Русі», командир полку Дієвої армії УНР, який 24 вересня 1901-го за 2-м розрядом закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище. У результаті багаторічного тісного співробітництва з Сановичем він позбувся крупної суми. Два юнкери - Горбачевський та князь Бебутов, застрелилися. Юнкер Романов був по руках та ногах пов'язаний борговими зобов'язаннями перед Сановичем. Та оскільки батько відмовився оплатити борги сина, юнкер застрелив його...

Коли про лихварство Сановича стало відомо начальнику кавалерійського училища, то він заборонив юнкерам відвідувати магазин Егіди. Тоді лихвар влаштував окрему кімнату у магазині для прийому юнкерів, і впускав їх туди через чорний хід.

1908-го поліціймейстер Сухоруков провів розслідування щодо лихваря. Переконався, що Егіда займається брудною справою, і став клопотати перед тимчасовим генерал-губернатором про виселення Сановича з міста. Але цього чомусь не сталося. Можна припустити, що лихвар дав комусь хабара у Херсоні.

У вересні 1910-го один з позичальників - Костянтин Чебанов, на той час штаб-капітан у запасі, звернувся до судової влади, звинувативши

Сановича у лихварстві. Справа дійшла до суду у 1914-му. Окружний суд в Єлисаветграді розглядав її три дні поспіль - з 6 по 8 березня. Місцева газета «Голос Юга» для висвітлення процесу у трьох номерах виділила по одній сторінці формату А1. Суд заслухав 28 свідків та потерпілих, третину з викликаних. Дехто відмовився свідчити проти Сановича, бо той, дізнавшись про слідство, став обробляти свідків та залякувати їх вбивством. Так не з'явилися на суд офіцери Лукін, Крижановський, Алфьоров, Немцев, Божанов, сотник Власов та багато інших.

Найбільш показовими на суді були свідчення Миколи Аркаса. У червні 1907-го, коли він уже завершив військову службу, Микола Миколайович приїхав у Єлисаветград до Сановича за грішми. Лихвар запропонував купити у нього картини, оцінивши їх в 800 рублів, зарахувавши до цієї суми старий борг Аркаса у розмірі 500 рублів. Санович узяв з Аркаса бланкових векселів на 2500 рублів строком на 10 місяців. Картини лихвар допоміг заставити у магазині Абрама Шупа за 100 рублів. А вже через годину вони повернулися до магазину Сановича.

У 1908-му за відстрочку платежа на 11 місяців Санович отримав від Аркаса 400 рублів. 24 грудня того ж року Егіда отримав від Миколи Миколайовича ще 100 рублів і зарахував їх як «дорожні витрати». Потім за відстрочку платежа на три місяці за тими ж векселями на 2500 рублів взяв бланкових векселів на 4500 рублів, що склало майже 720 процентів. 23 березня 1909-го Санович дав Аркасу 75 рублів, а за відстрочку платежа у розмірі 7000 рублів на один день, змусив видати йому векселів на 5100 рублів, а потім забрав цю суму. У 1910-му Аркас знову звернувся до Сановича. Той погодився позичити за умови, що Аркас візьме у нього п'ять картин, один флакон одеколону, гаманець та дорожню сумку вартістю 65 рублів. Аркас погодився і узяв ще 195 рублів готівкою, підписавши вексель на 3000 рублів строком на півроку.

На запитання прокурора чому він, потребуючи грошей, купував картини у Сановича, Аркас відповів, що таким чином робив «послугу за послугу». Одного разу, коли Санович приїхав до Аркаса за грішми, а тому не було чим платити, то продав свого коня. Санович дав підписати Аркасу двічі один і той же вексель, а потім забрав гроші за одним векселем з нього, а за іншим – з його батька, якого також звали Микола Миколайович. Узявши у Сановича 1000 рублів, Аркас у підсумку віддав лихварю 16 000 рублів.

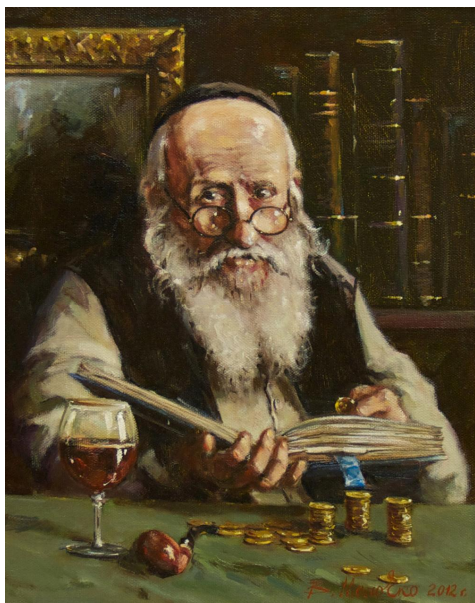
До Аркаса у Кишинів приїжджав Мармер, шурина Сановича, який просив змінити свої покази на користь лихваря. Мармер сказав, що якщо Аркас відмовиться від свідчень, то Санович не буде притягати його до відповідальності за наклеп і навіть показав розписку Сановича про це.

Інша жертва - юнкер Микола Писарев, у 1907-му узяв 200 рублів на три місяці. Санович відібрав у нього вексель на 300 рублів і ломбардну квитанцію на закладені юнкером брильянтові речі вартістю 300 рублів.

Коли Писарев розраховував за векселем, то не отримав ломбардну квитанцію.

Подібним чином Санович отримав астрономічні проценти від позик, наданих юнкерам Захар'їну та Лашкевичу, військовому лікарю І.Брукендалову, купцю Хуторянському та багатьом іншим. Усім їм пропонував підписувати бланкові векселі та незаповнені рахунки. Говорив, що підпис нерозбірливий, і пропонував підписати ще один папірець. А потім пред'являв до оплати обидва екземпляри.

Давав Санович у борг не лише юнкерам. Один з клієнтів переписав на Егіду свій магазин. Янкель Левензон був знайомий з Сановичем 15 років. Торгував дамськими шляпками у магазині, який знаходився по сусідству з магазином Егіди. Справи йшли погано, Санович у січні 1906-го позичив Левензону 500 рублів, взявши векселів на 800 рублів на три місяці. Згодом через борги Левензон перевів свій магазин на дружину Сановича.

Картина В.Молочко «Лихвар»

Потім Янкель кілька разів намагався застрелитися та повішатися. Свідчити у суді приїхав колишній юнкер, офіцер драгунського полку з Казанської губернії С.Гайдабазі. Також колишній юнкер В.Булгаков приїхав на суд з Польщі. Вони заявили, що Санович тримав усіх своїх боржників у «їжакових рукавицях». Власник магазин Хаїм Шмулевич пригадав, що якось у його магазин прийшов Санович з двома молодими людьми, очевидно юнкерами.

Відрекомендував їх мільярдерами. Це були брати

Ковальови. Шмулевич відпустив їм в кредит речей на 1000 рублів.

Ці речі потім опинилися у

Сановича. А брати Ковальови згодом були розорені.

Штаб-капітан Костянтин Чебанов, який жив у 1914-му в Одесі, заплатив «компанії» Сановича 7000 рублів, у той час як взяв у нього у борг готівкою 360 рублів. Коли Чебанову потрібно було 200 рублів, він звернувся до Сановича. А той відіслав до Мармера. Мармер погодився дати гроші, але за умови, що утримає з Чебанова 40 рублів у вигляді процентів. Таким чином Чебанов отримав на руки лише 160 рублів. У кімнаті Мармера, яка була погано освітлена, підписав два векселі, не

розібравшись, що підписує. Мармер говорив, що ці векселі по 100 рублів строком на три місяці кожний. Та коли Чебанов жив уже в Одесі, до нього приїхав з Єлисаветграда посланець Мармера і пред'явив векселі на 4000 рублів!

Під час обшуку у магазині Сановича поліція знайшла шкатулку, у якій були різні документи на 35 000 рублів. Сума на той час астрономічна.

...Присяжні радилися чотири години. Врешті, опів на третю годину ночі, вони оголосили свій вердикт: винний. Сановичу призначили тюремне ув'язнення на один рік з позбавленням особливих прав і переваги.

ПЕРШИЙ ЛЕГКОВИЙ АВТОМОБІЛЬ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ БУВ В ЕМІЛЯ БУРГАРДА

Серед тих, хто творив історію Єлисаветграда, відкривав заводи та фабрики, давав робочі місця, розвивав інфраструктуру міста, забезпечував життєдіяльність та розбудову краю - була і родина Бургардів. Сьогодні про завод землеробних машин Бургарда по вулиці Успенській (нині Гоголя) у кварталі з Одеським провулком у Кіровограді нагадують лише два уцілілі приміщення споруджені у цегляному стилі, в яких нині майстерні технікуму механізації сільського господарства.

Ебергард Бургард, німець за походженням, пройшовши шлях від простого робітника до майстра-механіка, об'єднав кілька майстерень з ремонту сільськогосподарської техніки і у 1847 році разом з К.Краузе заснував в Єлисаветграді завод землеробних машин та знарядь. Саме ця дата вказана у рекламі заводу у щорічному додатку до газети «Голос Юга» за 1913 рік.

З інших дореволюційних джерел (Гензель А.М., Заводы, фабрики и склады сельскохозяйственных машин и орудий, СПб, 1910; Адресная книга заводов, мастерских и складов сельскохозяйственных машин и орудий, СПб, 1912; Акционерно-паевые предприятия России, М., 1914; то же, М., 1915), дізнаємося наступні дані про завод Бургарда.

Акціонерне товариство Э.Бургардъ и К^о спеціалізувалося на виробництві сільськогосподарської техніки. Основний капітал - 400 тис. руб. (1600 акцій по 250 руб.), запасний - 75 тис. руб. Правління - в Єлисаветграді Херсонської губернії: головний керуючий – Е.Е.Бургард (Burghardt), керуючий заводом - інженер І.М.Аронов, директор-розпорядник - Б.В.Гронфайн, завідувач комерційною частиною - Л.Б.Гронфайн. У 1867 році завод став акціонерним товариством. У 1909-му був оснащений одним паровим двигуном у 20 кінських сил, у 1913-му - двома двигунами загальною потужністю 80 кінських сил. Кількість робітників у 1909-10 - 120 чол., в 1911-12 - 250 чол., в 1913 - 350 чол.

Річне виробництво у 1909-10 - 130 тис. руб., в 1913 - 410 тис. руб.

У 1913 році завод випускав до 20 найменувань продукції. У вищезгаданій рекламі у додатку до «Голосу Юга» зазначено, що це були одно та двошестерні плуги, рядові сійки, крупорушки, маслобойні преси та жаровні, солеморізки, культиватори, кінні молотарки, зерноочисні молотарки "Тріумф", гасові та нафтові двигуни "Успіх", чавунне лиття та інша продукція. На заводі також ремонтували парові та кінні молотарки, машини для млинів та інше знаряддя. Продукція користувалася попитом у сільгоспвиробників, удостоєна на конкурсах та виставках у Росії і за кордоном різних нагород.

Ебергард Бургард передав завод сину Емілю, який народився 5 травня (усі дати за старим стилем) 1869 року. Відомо, що Еміль навчався у Єлисаветградському реальному училищі та Ризькому технологічному інституті.

Після трагічних подій на Ленських золотих копальнях 4 квітня 1912 року по Російській імперії прокотилася хвиля страйків. У Херсонській губернії у ній брали участь лише робітники двох єлисаветградських підприємств: 11 квітня страйкували робітники заводу Ельворті, а наступного дня - на заводі Бургарда.

Очевидно, серед робітників заводу Бургарда було багато революційно налаштованих, оскільки вони часто висловлювали своє невдоволення. Про це неодноразово повідомляли єлисаветградські газети. Зокрема, газета «Голос Юга» за 29 червня 1914 року писала: «На механическом заводе Бургарда прекратили работы рабочие нескольких цехов, в числе около 150 человек, предъявившие экономические требования». Що це за вимоги, газета повідомляла у номері за 4 липня: «На заводе Бургарда работы еще не возобновились. Работу прекратили рабочие всех цехов, кроме литейного, в числе 160 человек. Всех рабочих на этом заводе около 200 человек. Рабочие предъявили ряд экономических требований. Поводом для прекращения работы послужил, как указывают рабочие, расчет без причины одного из рабочих. Рабочие также указывают

на грубое отношение к ним одного из мастеров. Работы были прекращены в пятницу 27 июня после обеда. Заводоуправление вывесило объявление, в котором сказано следующее: «В виду того, что все пункты предъявленных требований не имеют под собой никаких оснований, администрация завода предлагает приступить к работам, в противном случае завод будет совсем закрыт и все рабочие получают расчет. Вопрос о вентиляции будет, по возможности, удовлетворен в связи с предполагаемым осенью устройством некоторых новых построек. Аккордные листы будут выдаваться». Объявление это не удовлетворило рабочих. Завод закрыт».

У книзі «Годы борьбы», яка була видана у нашому місті у 1927 році, знаходимо кілька повідомлень про завод Бургарда. Зокрема, що робітники заводу першими у місті пішли у наступ на війська Петлюри, та що у травні 1922 року перші комсомольські організації в Єлисаветграді були організовані одночасно на заводі «Червона зірка» та на колишньому заводі Бургарда.

Я познайомився з донькою Емілія Бургарда – Матільдою Гейс, улітку 1989 року. Жінка проживала в одноповерховому багатоквартирному будинку навпроти в'їзду до дитячої обласної лікарні по вулиці Преображенській. Бабуся боязливо розповідала про свою батька та родину. Відчувалося, що після революції 1917-го Бургардам жилося несолодко, нова влада переслідувала їх, як колишніх власників заводу. Коли Матільда Емілівна передавала сімейні реліквії - фотографії, то кілька разів сказала: «Тільки б не на шкоду».

За словами Матільди Емілівни, її батько першим у Єлисаветграді, навіть раніше за Ельворті, купив легковий автомобіль. Сім'я проживала у двоповерховому будинку на території заводу. Не виключено, що саме цей будинок уцілів до сьогоднішніх днів. Бабуся Матільди – Єлизавета Іванівна Бургард, 1845 року народження, купчиха 2-ї гільдії, проживала у флігелі поряд з будинком сина. Буремні часи та напевне хороша пропозиція від киянина Гронфайна змусили Емілія Ебергардовича продати завод у 1915 році з відтермінуванням платежу на 10 років.

Директором-розпорядником Акціонерного товариства Э.Бургардъ и К° був Б.В.Гронфайн. Очевидно, це була якраз та людина, яка у подальшому й купила в Емілія Ебергардовича завод - купець 1-ї гільдії Хайм-Бер Бенціонович (Борис Веніамінович) Гронфайн. Відомо, що він деякий час він мав справи у Переяславі та Золотоноші, а у 1909 році перебрався до Києва. Торгував сільськогосподарськими машинами та обладнанням для харчової промисловості. Гронфайн був тестем відомого письменника Бабеля. Одеська фірма батька Ісаака Бабеля спіробітничала з заводом Бургарда. Ісаак за дорученням батька приходив у справах у Києві у будинок Бориса Гронфайна, де познайомився з його донькою Євгенією, з якою у 1919 році узяв шлюб. Майно та бізнес Гронфайна після революції були націоналізовані: купцю залишили лише кімнатку у будинку, який

раніше належав йому. Помер Борис Гронфайн у 1927 році.

Еміль Бургард пережив Гронфайна на 16 років, помер у Кіровограді у 1943-му. Похований на лютеранському кладовищі (нині не існує, знаходилося у районі нинішньої вулиці Миру). За словами Матільди Гейс, на цьому ж кладовищі спочивали молодший брат батька, який у 1900 році помер від тифу, та дружина Емілія Павлівна.

На фото Реклама заводу Бургарда у щорічному додатку до газети «Голос Юга» за 1913 рік

Еміль Бургард, 15 жовтня 1918 року. Фото Д.Харлаба, Єлисаветград.

БЕРЕГ ЛІВИЙ, БЕРЕГ ПРАВИЙ

У зв'язку з розбудовою нашого міста від фортеці Св.Єлисавети на лівий берег Інгулу, знадобилися переправи для людей та кінного транспорту. Де і коли був побудований перший дерев'яний міст - історія умовчує. Очевидно, що це було там, де нині знаходиться центральний міст Кіровограда через Інгул, який ще має назву Великий. У своїй книзі Пашутін двічі згадує його: *«Большой мост чрез реку Ингул на гранитных устоях. Построен в 1845 году подрядчиком кременчугским купцом Слюнковым, постройка обошлась в 35831 руб... В 1879 году сделано капитальное исправление на 1980 руб. В 1885 году устройство подпорной стены обошлось в 1310 руб. В 1891 году произведен капитальный ремонт моста, который обошелся 7520 руб. 53 коп.»*. Слід додати, що автором проекту Великого мосту був поручик інженерного відомства Дмитро Роде.

Згадує найбільш відомий міський голова Єлисаветграда й інші міські мости. *«Каменная плотина чрез реку Ингул, у старого острога. (Нині в районі мосту по вулиці Кірова – прим. ред.) Предварительно постройки плотины в 1867 году изменено течение реки Ингула, прорытием канала по прямому направлению от дома Сеницына до встречи со старым руслом, против места Дараган, на протяжении 128 сажень, на что израсходовано 749 руб. При прорытии канала потребовалось отчуждение дворового места Шамаевой с уплатой ей 400 руб., плотина же построена в 1869 году, при чем русло реки расширено. Вся эта операция обошлась городу до 8656 руб. В 1887 году для понижения плотины сделана капитальная перестройка на сумму 4151 руб.»*. *«Деревянный мост через реку Ингул на базаре около бывшего дома Сеницыной. Построен в 1873 году и обошелся городу 903 руб. В 1886 году построен более капитально и обошелся до 2082 руб.»*

Вище за течією від Великого мосту знаходився Острівський міст. Назва – від вулиці Острівської, яка виходила на місце, що під час розливу ріки перетворювалося на острів. Зараз там також стоїть міст.

До 80-х років минулого століття існувала Миргородська кладка, якою можна було перейти Інгул з вулиці Нижньої Биківської Сибірським провулком до центру міста.

Наступні два мости – Піковський та Керкерупівський – нині не існують. Перший з'єднував з містом передмістя Бикове, знаходився неподалік заводу Піковського, а другий – Ковалівку із Биковим, і знаходився нижче нинішнього мосту по вулиці Жовтневої революції.

Далі йшла кладка Грязна – з вулиці Грязної (тепер Олени Бурянової) на Озерну балку. За нею два містки з вулиці Київської на Балашівку.

Між Великим і Базарним мостами знаходився Рибний місток. Базарний міст був там, де нині металевий пішохідний міст з вулиці Пашугінської у Молодіжний сквер. І місток, і міст з'єднували обидві частини базару, що розкинувся на той час по обидва боки річки.

Великий міст через Інгул, 50-ті роки минулого століття. Панорама з лівого берега від будинку Заславського. Уже мало хто в Кіровограді пам'ятає цей двоповерховий будинок між Кафедральним собором та Інгулом.

Наступним мостом був Долинський. На його місці тепер міст з вулиці Кірова. Далі - Клинецький та Кущівський мости. Останній мав ще назву Вознесенського мосту, з'єднував Кущівку із городами поруч із пивоварним заводом Зельцера (нині пивозод «Імперія С»). Ще на початку 70-х років минулого століття по ньому їздив автотранспорт. Зараз там лише пішохідний місток в районі вулиці Свердлова.

Був ще Чистоганівський пішохідний міст, названий за прізвищем купців Чистоганових, які вирощували і продавали квіти й екзотичні рослини. Знаходився він в районі нинішньої кладки через Інгул, яка веде до шахтарської поліклініки.

На шляху до Бобринця знаходився міст через Сугокілю. Сьогодні його ще називають Масляниківським. Через цю ж річку була ще Арнаутівська кладка (з міського саду до села Арнаутівки). Тепер вона

поєднує парк Перемоги й вулицю Нижню Прирічну. Вище за течією Сугоклії було покладено Никанорівський місток – поблизу села Никанорівки. Нині на тому місці гребля міського сугокліївського водоймища.

Слід також згадати залізничний міст через Інгул, який був збудований у 1868 році. Але це уже наступна публікація.

*Вознесенський міст нині пішохідний, знаходиться в районі вулиці Свердлова.
Фото 50-тих років минулого століття.*

НЕ ЗНАВ ДИРЕКТИВ ЦЕНТРУ

Уродженець села Мар'янівка (нині - Маловисківського району) Сава Климов у 1918 році пішов на службу до Червоної Армії.

А через два роки, у березні 1922-го, став працювати в органах ЧК-ГПУ.

Працював щоправда недовго - усього два роки, і наказом №27 по ГПУ УРСР від 9 червня 1922 року був звільнений зі служби без права поновлення в органах та адмінарештований на 45 днів.

Цікаве формулювання причин цього покарання – «за незнання распоряжений центра, выразившееся в составлении протокола на секретаря ЦИКа и несвоевременную явку для ликвидации конфликта».

Остання посада Сави Михайловича в ГПУ - начальник карного розшуку та охорони громадського порядку на залізничній станції Знам'янка. Надвечір 1 червня через Знам'янку проходив пасажирський

потяг. Коли він зупинився, на перон зійшли кілька пасажирів і стали торгуватися з жінками, які продавали соняшникове насіння, сало, пиріжки та інші продукти. Купивши два пиріжки з капустою, один з пасажирів, літній чоловік у шерстяному костюмі і крилатій шляпі, поспішив за ріг будівлі вокзалу, де, оглянувшись, розстібнув ширіньку. І лише зробив це, як на плече лягла рука міліціонера. Людина у формі скрутила руки чоловікові у костюмі, при цьому на землю упали пиріжки, і повела до свого кабінету у приміщенні вокзалу. П'яний пасажир підняв крив, став погрожувати міліціонерові, що йому буде непереливки, якщо зараз не відпустить і не купить йому два пиріжки. У кабінеті міліціонер став складати протокол за хуліганські дії. І тут вияснилося, що він затримав секретаря ВЦВК, який їхав з Москви до Одеси у відрядження. Проте міліціонер не став відпускати пасажира, а, виявивши принциповість, залишив його у своєму кабінеті до ранку. Мовляв, прийде начальство, нехай розбирається, а ти іншим разом не станеш смітити, де не можна, і не будеш прикриватися при цьому своїми документами.

Вранці, дізнавшись кого затримали, з Єлисаветграда приїхав начальник ГПУ і вибачився перед людиною з Москви. Секретаря ВЦВК посадили на перший потяг до Одеси і він поїхав. А ще через тиждень до Знам'янки прийшла депеша з ГПУ УРСР з покаранням Саві Климова.

Як у подальшому склалася доля Сави Михайловича, пояснюють кілька папірців з куцої особової справи, яка донині зберігається в архіві УМВС в Кіровоградській області. Зокрема, у ній є запит, який у 1929 році зробив працівник ГПУ з Харкова щодо причин звільнення з органів студента 4 курсу Харківського будівельного інституту, члена КП(б)У. А у 1937 році до міста Кірово надсилав запит на 40-річного комбата військової частини з Хабаровська Саву Климова тамтешній гепоушник, якого теж цікавили причини звільнення з органів Климова. Хтозна, можливо, отримавши відповідь з нашого міста, у Хабаровську поставили на Саву Михайловича клеймо «ворог народу» і на цьому закінчилася його служба в армії, а, можливо, й життя. У ті часи й не за таке ставили до стінки.

ПОБУДОВАНО 100 РОКІВ ТОМУ

Не доводилося зустрічати статистичних даних щорічної забудови Єлисаветграда. Тож без ретельного підрахунку не можна говорити, у якому році у нашому місті було введено в експлуатацію найбільше будинків. Але, якщо взяти до уваги публікацію у газеті «Голос Юга» за 14 квітня 1914 року, то саме цей рік – останній мирний рік в історії Російської імперії, і перший рік 1-ї Світової війни, можна вважати одним з найбільш «забудовних» років для Єлисаветграда: «Новые постройки. В этом году предполагалось очень много крупных построек в городе, в том числе ряда общественных зданий: коммунальных училищ, земской

управы, общественного собрания и других, но большинство этих построек отложена и строится будут из общественных зданий городская народная аудитория на Скотопригонной площади, городское училище на рабочей слободке и дом лютеранского общества на углу Успенской и Александровской улиц, возле кирхи. Из частных построек довольно крупными

обещают быть дом Харлаба на Дворцовой улице, угол Ингульской, дом Державца на Ивановской, угол Гоголевской, и некоторые другие. Дом Харлаба строится по проекту архитектора Паученко, которому принадлежит постройка домов господина Соловьева. В этом строительном сезоне будут закончены также новые дома Сергеева на Дворцовой улице, против дома городского головы Волохина, дом Гюнтера на Дворцовой, большой 3-этажный дом Авербуха по Театральному переулку, городской дом, где помещаться будет биржа (Ивановская улица) и другие. К осени предполагается совершенно закончить строительные работы в новой еврейской больнице, в

некоторых зданиях которой остались лишь незначительные внутренние работы».

Про більшість з цих будинків неодноразово писали кіровоградські краєзнавці, згадки про них є у багатьох дореволюційних документах. Загадковим серед них залишається хіба що триповеховий цегляний будинок Авербуха у Театральному провулку (нині буд.29 по вулиці Дзержинського, на розі з вулицею Нейгауза).

Окрім вищезгаданої публікації ми знайшли ще два повідомлення у «Голосі Юга» за 1914 рік про цей будинок.

В одному з квітневих номерів газета писала: «Кусок проволоки. Городской инженер господин Тамм доставил в городскую управу кусок проволоки, брошенной с постройки дома Авербуха по Театральному переулку. Проволока эта попала на электрические провода и соединила два из них, вследствие чего произошло замыкание тока и часть города в этот вечер (25 марта) оказалась в темноте». А у номері за 9 листопада повідомлялося: «... в новом доме Авербуха по Театральному переулку в нижнем этаже имеются с улицы глубокие оконные амбразуры ничем не огражденные, что представляет несомненную опасность для прохожих, в особенности теперь с появлением снега и заморозков».

Хто був цей Авербух – поки що невідомо. Можна припустити, що це був мешканець якогось іншого міста – Одеси, Кременчука чи, скажімо, Умані, оскільки у цих містах проживали заможні Авербухи. Відомо лише, що будинок був прибутковий, тобто власник здавав квартири у ньому в оренду.

Згідно архівної довідки БТІ про реконструкцію цього будинку у 1946 році, у ньому були дерев'яні оштукатурені перегородки, перекриття – дерев'яні балки, висота кімнат – чотири метри, чотиригранний залізний дах.

Автор документа назвав архітектурне оформлення будинку «простим». На той час у ньому було 14 квартир, в яких проживали родини

військовослужбовців. У Радянські часи на першому поверсі була їдальня.

Як повідомили у Регіональній службі охорони та реставрації пам'яток містобудування та архітектури облдержадміністрації, будинок по вулиці Дзержинського, 29 перебуває під охороною як пам'ятка місцевого значення. Споруджений він у формах архітектурної еkleктики. Має художній інтерес завершенням віконних отворів другого поверху у вигляді неповного антаблемента, який складається з фризу та карнизу. Скульптурний гіпсовий ліпний декор у вигляді лаврових гілок у підвіконних нішах у поєднанні з цегляною поверхнею стін вносить пластику у вирішення фасаду. Пізніше, на що вказує інша цегла, на даху був добудований бельведер — оглядова вежа. Скошений ріг будинку з еркером і його башта - помітні здалеку.

Зведений 100 років тому прибутковий будинок Авербуха і сьогодні залишається однією з архітектурних окрас нашого міста.

СТАЛОСЯ ТЕ, ЩО МАЛО СТАТИСЯ

Пам'ятника Кірову у нашому місті уже немає. Невже й місту повернуть його первісну назву?

З боєм часів на приміщенні облдержадміністрації минулої неділі, 23 лютого о 15-й годині, автокран підняв з постаменту пам'ятник Сергію Кострикову, повантажив на автомобіль під вигуки стропальників «слава Україні» і пам'ятник повезли з майдану у невідомому напрямку.

Кіровограда. Більшість згодна з тим, що це треба зробити. Проте ми й досі залишаємося кіровоградцями.

Жаль, якщо він буде втрачений, як втрачені за радянські часи багато дореволюційних пам'яток.

Сподіваємося, що переможе здоровий глузд і цей пам'ятник, як і пам'ятник Леніну з Ковалівського парку, знайде своє місце у музеї радянського періоду. Адже історії треба пам'ятати і зберігати.

27 грудня 1934-го місто Зінов'євськ (до 1924-го – Єлисаветград) було перейменоване на Кірове. Таким чином місто стало носити псевдонім людини, яка жодного разу не була у ньому, і можливо навіть не підозрювала про його існування – Сергія Ко стрикова. У 1936-му у місті встановили пам'ятник Кірову. Його автори - скульптор М. Г. Манізер та архітектор В.Вітман.

Уже майже 20 років точаться дискусії щодо перейменування

«ЛЕНІНОПАД» ДІЙШОВ КІРОВОГРАДА

Брак адекватної політики пам'яті в Україні провокує нову хвилю «війни пам'ятників»

У Болгарії пам'ятники Леніна централізовано звели в одне місце і збираються зробити парк соціалістичного періоду. Очевидно і українській владі потрібно прийняти якесь подібне рішення. Та оскільки влада не бачить проблеми, пам'ятники вождю світового пролетаріату у наших містах та селах стягують з постаментів тросами та руйнують молотами при місячному світлі. Щоправда, остання хвиля демонтажу цивілізованіша – пам'ятники більш-менш акуратно з

допомогою кранів та іншої техніки «демонтують» і кудись відвозять на зберігання.

Хто і куди відвозить – представників органів місцевого самоврядування це не цікавить, бо ці пам'ятники у них на балансі не стоять і ніде на обліках не рахуються.

Так сталося й у Кіровограді у ніч з п'ятниці на суботу. О четвертій годині ранку 22 лютого на територію Ковалівського парку заїхав кран. Пам'ятник Леніну акуратно обмотали брезентом і положили на асфальт.

А близько десятої ранку його завантажили на автомобіль і кудись повезли.

Як сказав відомий у Кіровограді політик – «у надійне місце до кращих часів».

Хвиля вандалізму, що нині котиться Україною, стала наслідком фактично відсутньої стратегії національної пам'яті на державному й місцевому рівнях. Не розраховувшись із комуністичною спадщиною, у тому числі — в її символічному вимірі, українське суспільство з труднощами рухається вперед.

Однак борсатись у сірому пострадянському баговинні згодні далеко не всі громадяни, частина з них удається до радикальних дій, не чекаючи, доки «еліта» дозріє до усвідомлення неприпустимості вшанування одіозних персонажів на зразок Леніна, Сталіна, Кірова та інших, й існування монументів на їх честь. «Війна пам'ятників», звісно, нерідко використовується з політичною метою — для підвищення рейтингів і, як димова завіса, для відвернення уваги від соціально-економічних проблем, але це зовсім не дрібниця. Безумовно, у майбутнє неможливо йти з комуністичним баластом, а найкраще місце йому — в заповіднику тоталітаризму чи, принаймні, музеї соціалістичного мистецтва. Але аж ніяк не треба нищити ці пам'ятники, адже це наша історія.

«Помаранчева» влада зробила спробу навести лад з пам'ятниками соціалістичної доби. У 2008-му Київ видав кілька документів, якими зобов'язав органи місцевого самоврядування ініціювати занесення до Держреєстру пам'яток України пам'ятників Леніну. Але і ця ініціатива соратників Ющенка нічим не відрізнялась від інших – поговорили і забули.

Не знаємо, як це було в інших областях, але на Кіровоградщині до Держреєстру занесли лише пам'ятник Леніну у Ковалівському парку та стелу у сквері біля міськвиконкому. Інші пам'ятники Леніну, які стоять на Кіровоградщині, а їх згідно даних 26-го тому "Історії міст та сіл Української РСР", який присвячений нашій області і вийшов друком 1972 року, було 82! Ми посилаємося на цю книгу, бо іншої статистики немає навіть у комуністів.

Найбільше шанували вождя у Маловисківському районі, де було аж 11 пам'ятників. Трішки менше - у Добровеличківському (10),

Знам'янському (9), Новомиргородському та Ульяновському районах (по 8). У Голованівському та Олександрійському районах було по 5 бронзових та цементних вожнів, в Устинівському та Олександрівському - по 4. По 3 пам'ятники Леніну стоять в Гайворонському та Новоархангельському районах, по 2 - у Кіровограді, Бобринецькому Світловодському, Новукраїнському та Онуфріївському районах. Лише по одному Леніну у Вільшанському та Петрівському районах. А от у Долинському, Компаніївському та Новгородківському районах - жодного вождя.

Слід сказати, що пам'ятник Леніна з Ковалівського парку – унікальний: він був першим бронзовим пам'ятником Леніну в СРСР, встановленому після смерті Володимира Ілліча. Уже 31 січня 1924 року, тобто через 10 днів після смерті Леніна, міський окружний виконавський комітет прийняв постанову про створення спеціальної комісії з увіковічнення пам'яті "вождя світового пролетаріату". Ініціатори спорудження пам'ятника звернулися до свого земляка Зінов'єва, який на той час був членом Політбюро ЦК ВКП (б), першим секретарем Ленінградського губкому партії. Зінов'єв не міг відмовити собі в задоволенні бачити у місті свого імені перший пам'ятник вождеві. Проект пам'ятника розробив ленінградський скульптор Манізер. Він побував у Зінов'євську, і вирішив, що більше підходить для пам'ятника площа Революції. Пізніше реконструйовану площу перейменували у парк Леніна. Наприкінці вересня 1925 року бронзову фігуру вождя заввишки 2,6 метра доставили на спеціальній залізничній платформі до місця призначення. Чотириметровий п'єдестал з граніту виготовили майстри Капустінського кар'єру під наглядом архітектора Чернишева. 7 листопада 1925 року у центрі площі пам'ятник урочисто відкрили.

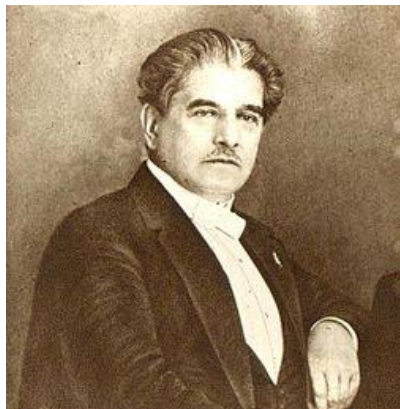
Під час окупації Кіровограда фашисти знищили комуністичну святиню. Але вже у травні 1944-го фігуру тимчасово відновили у гіпсі, а потім у 1947-му - і в бронзі. Вона стояла у Ковалівському парку до минулої суботи. І цей Ленін у Кіровограді був єдиний. Інші, гіпсові пам'ятники, один з яких, приміром, стояв біля будівлі педінституту, зняли на тій підставі, що вони були виготовлені з німецького матеріалу.

СПРАВА ДВОРЯНИНА ОЛЕКСАНДРА ШИШКІНА

У 1896 році в Єлисаветградському окружному суді за участю присяжних слухали справу дворянина Олександра Шишкіна. Його звинувачували у тому, що у ніч на 3 лютого 1896 року, отримавши від відставного корнета армії Миколи Павловського удар по обличчю, тричі вистрілив по ньому з револьвера. Пострілами був легко поранений у литку ноги Дунін-Жуховський, але він відмовився від обвинувачення.

Олександр Костянтинович Шишкін (3 червня 1867 року – 20 листопада 1931 року), потомствений дворянин, коренями з Санкт-Петербурга.

Дійсний член Імператорського сільськогосподарського товариства Південної Росії. За даними 1894 року, володів землею біля села Високі Байраки (1345 десятин 234 сажени). Похований під Парижем.

Захисником Шишкіна виступив присяжний повірений Микола Карабчевський (на змінку) - блискучий оратор, один з найкращих дореволюційних адвокатів Росії. Уперше він заявив про себе у 1877 році на процесі «193-х», у 80-ті роки XIX ст. був уже знаменитим, на початку XX ст. залишався зіркою першої величини, а останні 10 років існування старої адвокатури - найавторитетнішим і популярним в країні адвокатом. У всіх процесах Карабчевський виступав сміливо, вражав стрімкістю мови та

ширим натхненням. Після його блискучих промов присяжні постійно виносили підсудним виправдувальні вироки.

Усе почалося з того, що 24 квітня 1894 року місцеві землевласники граф Стенбок-Фермор, Дмитрієв та Шишкін разом з дружинами після перегляду спектаклю повернулися в готель «Маріані» *(на місці готелю зараз стоїть пам'ятник першому трамваю – прим. авт.)*.

Поки кучери запрягали коней, вирішили повечеряти в ресторані готелю. За сусіднім столом сиділа п'яна компанія офіцерів, яка розмовляла одними матюками. Згораючи від сорому перед дружинами, землевласники вирішили йти подалі від гріха. Та лише вони зайшли в кабінет і замкнули двері, як у них став стукати корнет Павловський. Чоловіки висадили дам через вікно першого поверху на вулицю. І тут виявилось, що вони залишили у коридорі на розправу Павловському Стенбок-Фермора. Шишкін пішов на виручку товарищу. Павловський вистрілив в Олександра Костянтиновича з револьвера, але не влучив. Прибула поліція і затримала корнета. Однак вчинок Павловського залишився непокараним.

У подальшому Павловський неодноразово ображав Шишкіна. І у ніч на 3 лютого 1896 року, перебуваючи у приміщенні Громадських зборів по вулиці Дворцовій (*у радянські часи тут був Будинок культури «Жовтень» заводу «Червона зірка» - на знімку*) у відповідь на чергову образу з боку корнета Олександр Шишкін сам схопився за зброю. Павловський штовхнув його, і Шишкін тричі вистрілив, падаючи. Дві кулі влучили у стелю, а третя - у ногу Дуніна-Жуховського...

Позиція сторони обвинувачення була зрозуміла: у поведінці Олександра Шишкіна, викликаній образою від відставного корнета Павловського, вбачали умисний замах на вбивство. Та, незважаючи на явні докази провини Шишкіна, захисник зумів переконати присяжних, що підсудний діяв в умовах необхідної оборони, і в його діях немає складу злочину. Присяжні винесли виправдувальний вердикт.

Ще один підсудний, якого довелося захищати Карабчевському, і життєвий шлях якого також пов'язаний з нашим краєм, - Федір Нікітін. Народився 1845-го у Миколаєві. Свідectво про хрещення, яке зберігається в студентській справі Федора Платоновича, завірене у Єлисаветграді. Мати, Марія Василівна, донька землевласника Бобринецького повіту підполковника Василя Васильовича Бородкіна (Соколова-Бородкіна).

Дід Філімон Нікітін - поміщик Єлисаветградського повіту. Проживаючи в Єлисаветграді, Федір Нікітін 5 липня 1863-го пише прохання про прийняття його на математичний факультет Імператорського Московського університету і незабаром поступає туди. У 1870-х Ф.П.Нікітіна обирають гласним Єлисавет-градського повітового земства, почесним мировим суддею Єлисаветградського і Тираспольського повітів. Брат Микола Платонович був гласним від Єлисаветградського повіту в 1883-1885 і 1889-1891 рр.. 11 травня 1883-го Єлисаветградські земські збори у черговий раз обрали Ф.П.Нікітіна почесним мировим суддею і губернським гласним. Коли Нікітін перебував на посаді директора Лісового департаменту Росії (з 1895 по 1905 рік), йому пред'явили звинувачення у зловживаннях при продажу вологодських лісів.

Захищав Федора Платоновича Микола Карабчевський. Справу слухали 10 травня 1910-го в Кримінальному касаційному департаменті Урядового Сенату за участю станових представників.

«Величезне лісове господарство Росії, - говорив на процесі Карабчевський, - що приносило при Писареві тільки 23 мільйони на рік доходу, в перший же рік управління Лісовим департаментом Нікітіна легко і вільно потроює цифру доходу до 66 мільйонів... Я, не вагаючись, просив би у вас для нього похвального листа. Але ви тільки кримінальні судді і можете тільки виправдати невинного». Після досить короткої наради суд виправдав Нікітіна. Невдовзі після набрання вироком законної сили таємний радник Нікітін був нагороджений найвищим орденом - Св. Анни 1 ст.

Слід додати, що Микола Платонович Карабчевський неодноразово відвідував Єлисаветград. Зокрема, у 1902 році на літературному вечорі в Єлисаветградській Громадській бібліотеці він читав свою белетристику.

ГОЛОВНИЙ БУДИНОК ОБЛАСТІ КІЛЬКА РАЗІВ ПЕРЕБУДОВУВАЛИ

Прочитавши, що приміщення Кіровоградської обласної державної адміністрації за часи свого існування кілька парів перебудовувалося і добудовувалося, і йому уже 164 роки, читачі не повірять. Але це

насправді так. Історію цього будинку у XIX столітті та історію місця, на якій знаходиться нинішня площа Героїв Майдану, описав О.Пашутін у своєму «Историческом очерке г.Елисаветграда».

Земля ця належала купцю 1-ї гільдії Івану Юрійовичу Фундуклею, який був міським головою Єлисаветграда у 1818-1819 роках.

На місці нинішньої площі та приміщення ОДА були кам'яні будівлі з великими підвалами. Та вони згоріли під час пожежі 16 червня 1834 року.

У 1935-му Іван Юрійович помер, а у 1839-му його син – сенатор Іван Іванович Фундуклей, подарував землю місту.

У 1848-му міська влада розпочала роботи зі спорудження цегляної двоповерхової будівлі з каланчею, а поряд - двох цегляних одноповерхових будівель. На будівництво, яке завершили у 1850 році, витратили 50 тисяч рублів. У двоповерховій споруді розмістили міську управу, сирітський суд, поліцейське управління, громадський банк та

правління взаємного страхового товариства. У двох сусідніх одноповерхових будівлях були казарма пожежної команди, квартира брантмейстера, цейхгауз, кладові та архів.

У 1888 році зробили двоповерхову прибудову для розширення приміщення міського банку та для зали засідань міської думи. На це витратили 13 900 рублів. Наступного року за 184 рублі настили паркетну підлогу у кабінеті міського голови. А у 1894 році добудували кухню до квартири брантмейстера, на що витратили 1084 рублі 94 копійки.

У середині 60-х років минулого століття влада вирішила, що їй уже замало місця і стала добудовувати ще два поверхи – третій та четвертий. Тож таким, як сьогодні, приміщення ОДА стало у 1968 році.

Паралельно з будинком змінювалася і земля перед ним. Коли 1 вересня 1939 року сенатор Фундуклей подарував її Єлисаветграду, спочатку міська влада думала побудувати тут будинки, у яких можна було розміщувати під час приїзду до Єлисаветграда високоповажних гостей та зробити квартири для корпусного командира.

Але у 1850 році тут влаштували плац, який деякий час, на згадку про добродійника, стали називати Фундуклеївською площею. Коли підросли дерева алеї, що оточували плац, і місто у 1861 році повернуло цивільне відомство (після ліквідації військових поселень), площу стали називати Міським бульваром. У 1886-му міський голова О.Пашутін обніс його залізною решіткою на гранітних стовпах, на що з міської казни витратили 6000 рублів.

У дореволюційні часи бульвар був основним місцем для прогулянок елисаветградців. У подальшому тут збудували два павільйони. В одному влітку були Єлисаветградські Громадські Збори (клуб), а в іншому -

буфет. Коли ж у 1893 році у місті почав діяти водопровід, на бульварі влаштували фонтан, розбили клумби, які засадили квітами і щоденно поливали.

У такому вигляді Міський бульвар проіснував до 20-х років минулого століття. У 1924 році буфет закрили, а в одному з павільйонів відкрили музей ім.Леніна.

Після вбивства першого секретаря Ленінградського обкому Компартії Сергія Кірова, 27 грудня 1934 року місту дали нове ім'я – Кірове. А після того, як у 1936 році на площі встановили пам'ятник Кірову (скульптор М.Манізер, архітектор В.Вітман), її також стали називати його іменем. За часів перебування на посаді голови Кіровоградського міськвиконкому Миколи Івановича Москаленка, у 1987 році, розпочали реконструкцію центральної частини міста, зокрема площу Кірова устелили цеглою. І так площа називалася доти, поки на ній стояв Сергій Костриков – до 24 лютого 2014 року.

РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ ЦЕНТР БІЛЯ ГАЙВОРОНА

У 1960-1961 роках експедиція Інституту археології АН УРСР, яку очолював В.М.Даниленко, розкопала ранньослов'янський металургійний центр VI-VII століть нашої ери на безіменному острові на річці Південний Буг між містом Гайворон та селом Солгутове (на рис.1). Очевидно, ці розкопки були пов'язані з тим, що водосховище Гайворонської ГЕС, яку ввели в експлуатацію у 1964-му, повинне було затопити острів. Дану пам'ятку біля Гайворона археологи розглядають як відосблений центр металургійного ремесла з високим рівнем технічного вдосконалення і широким масштабом виробничої діяльності.

- Острів мав форму овала, витягнутого з заходу на схід на один кілометр при ширині 250-300 метрів, - говорить науковий співробітник Гайворонського районного краєзнавчого музею Роман Засядьвовк. – Круті береги підвищувалися на рівнем ріки до двох метрів. Старожили кажуть, що під час великих повіней острів затоплювався. З правого боку проходило старе русло Бугу, яке в західній частині острова було дуже замулене і штучно перегороджене для сполучення Гайворона з Солгутовим.

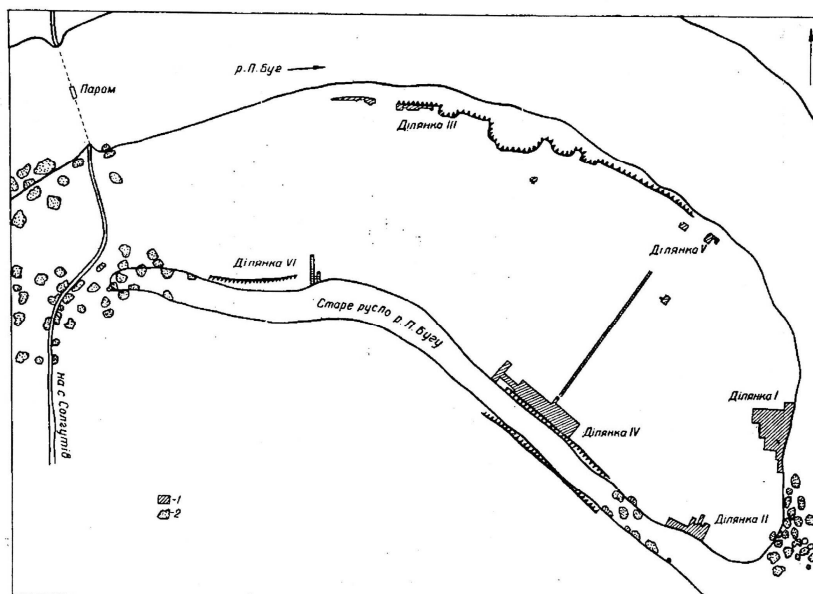

Рис. 1. Схема розкопок на острові.
1—ділянки; 2—річкові пороти.

Острів, як археологічна пам'ятка, відкритий у 1960-му. Навряд чи випадковим слід вважати його використання для металургійного центру. Адже потрібна вода для промивання руди та гартування заліза, а також віддаленість від житлових споруд, що диктувалося протипожежними міркуваннями. Неподалік були також руда та паливо.

Протягом двох років на острові розкрили площу понад 3000 квадратних метрів і відкрили 25 залізоплавильних печей двох типів — 4 агломераційні печі та 21 горн, 12 з яких майже повністю зберегли свою форму. В агломераційних печах відбувався процес попереднього обпалення (збагачення) залізної руди, а горни використовували для відновлення заліза. Агломераційні печі порівняно великих розмірів - до 1,4 метра у діаметрі. Горни були з глини, із значними домішками піску, і мали овальну форму з зовнішнім діаметром 40-45 сантиметрів.

- Сировиною для горен був бурий залізняк, поклади якого відкриті а півтора кілометра на схід від острова біля села Антонова, яке нині у межах села Хашувате, де вони прямо виходять на поверхню, - продовжує Роман Павлович. - Це марганцево-залізисті руди, які містять значно більше заліза, ніж навколишні болотні руди. Очевидно, наявність на поверхні легкодоступного розробкам бурого залізняка й обумовила появу в даному районі стародавнього металургійного центру.

Вісімдесятишестирічний житель села Хашувате Петро Андрійович ябцун (на знімку) показав нам ями, в яких металурги з острова копали руду для свого виробництва. Розташоване це родовище на березі річки,

метрів за 150 від води. Петро Андрійович пам'ятає, як перед війною у Хашувате приїжджали геологи, кілька чоловік зупинялися на постій у батьківській хаті. Вони шукали корисні копалини і брали проби в околицях села, та говорили, що тут багата марганцем залізна руда.

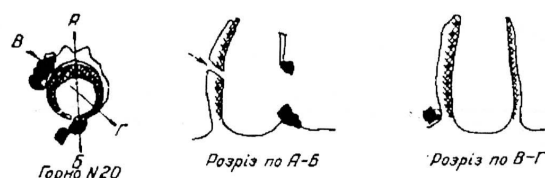

Агломераційна піч своєю продуктивністю перевищувала горн у кілька разів. За один закінчений цикл вона могла дати декілька десятків кілограмів готової руди для горнового процесу, тоді як один горн для завантаження вимагав не більше 10-12 кілограмів. Кількість руди в горні обумовлювалася кількістю палива, яке він міг вмістити, тож кількість вугілля по відношенню до криці досягала 8-10 кратності. Виходячи з об'ягу горен, вага криці в них могла досягати 3 кілограмів. При такій продуктивності одна агломераційна піч могла забезпечити сировиною 4-5 горен.

Своєю продукцією острів забезпечував не тільки потреби власного поселення, але й поширював залізо як напівфабрикат далеко за його межами. За розрахунками археологів, на острові було вироблено стільки кричного заліза (до 440 кілограмів), що його б вистачило для забезпечення сільськогосподарським, ремісничим та побутовим реманентом жителів 5–8 тогочасних поселень.

- Значний інтерес являють також залишки ряду господарчих споруд і житла, відкриті на острові, - говорить Роман Засядьвовк. - Тут знайшли три фрагменти кухонних ножів, срібну сережку, залізний риболовний багор, точильні камені, уламки червоно-глиняних амфор елліністичного періоду. До речі, саме на підставі кераміки та срібних сережок металургійний центр на острові біля Гайворона археологи датують VI-VII століттями нашої ери.

Як повідомляла 24 вересня 1960 року Гайворонська районна газета "Шлях комуні", розкопані експонати відправили у Ленінградський Ермітаж, Державний історичний музей у Москві, Інститут археології Академії наук України у Києві.

Один з учасників розкопок В.І.Бідзіля писав у науковій статті "Залізоплавильні горни середини I тисячоліття н. е. на Південному Бугі", яка надрукована 15-му томі журналу "Археологія" у 1963 році, горн №20 (на рис.2) був переданий Кіровоградському обласному музеї.

САБАТИНІВСЬКИЙ ЧОВЕН ЕКСПОНУЄТЬСЯ У МУЗЕЇ САНКТ-ПЕТЕРБУРГА

Найдавнішим засобом водного транспорту був звичайний стовбур дерева, який спускали униз за течією ріки. А от питання, коли від використання підручних засобів для плавання людина перейшла до виготовлення найпростіших човнів, досі залишається відкритим.

Проте можна сказати, що по річці Південний Буг на човнах плавали ще 3000 років тому. Про це свідчить найунікальніша знахідка на території Ульяновського району - сабатинівський човен. Розміри човна наводять на думку, що його використовували для риболовлі лише в останню чергу. Човен підтверджує наявність у річкових системах Східної Європи широких транспортних зв'язків, за допомогою яких здійснювався інтенсивний обмін товарами місцевих племен з навколишнім світом.

Серпневого дня 1937 року четверо підлітків з села Сабатинівка - Володимир Глухий, Василь П'янкевич, Петро Філіпчук і Григорій Тавровський, випасали корів на Пологах - мальовничій долині на лівому березі Південного Бугу. Купаючись на стрімнині, та стрибаючи у воду з крутого берега на Мельниковій кручі, вони натрапили на незрозумілу дерев'яну річ, схожу на човен. Мельникова круча була улюбленим місцем відпочинку сабатинівців, але, як не дивно, ніхто раніше не звертав увагу на те, що знаходиться на дні. Човен лежав, перевернутий вверх дном перпендикулярно до берега, на глибині від 2 до 3 метрів. Передня частина човна знаходилася у самій кручі, і більш ніж наполовину була засипана піском та намулом.

Про незвичну знахідку 15-річний Володя Глухий розповів односельчанину Симеонові Чубу, а той переповів директору школи Івану Іовичу Цивадісу. Підлітки вважали, що вони знайшли козацьку чайку, яка затонула в бою з турками. Директор школи зателефонував у райком партії. І у село приїхали учені Одеського археологічного музею. Та їхня спроба підняти човен закінчилась невдачею: була відірвана частина корми.

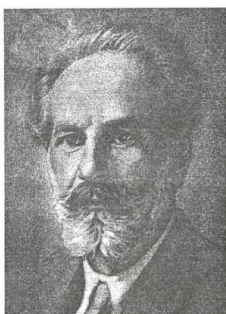
На той час єдиною організацією в країні, яка здійснювала суднопідйомні та водолазні роботи, була ЕПРОН (Експедиція підводних робіт особливого призначення). На початку вересня у Сабатинівку прибув професор Р.А.Орбелі з групою «епронівців» - водолазом та двома його помічниками, які мали легке водолазне спорядження: водолазний костюм,

шланги та компресор для подачі повітря на глибину, а також засоби зв'язку з водолазом.

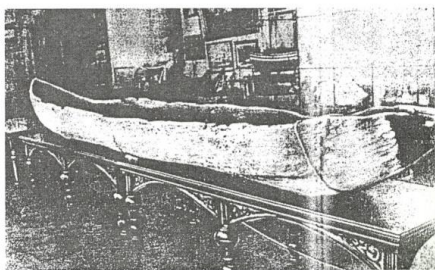
У день приїзду Орбелі провів оперативну розвідку. А о п'ятій ранку наступного дня під Мельниковою кручею розпочалися підводні роботи.

Водолаз спочатку майже дві години розчищав човен від піску та намулу. А під час другого занурення закріпив на човні трос і за допомогою трактора «Універсал» о десятій ранку човна витягнули на берег. Сталося це 12 вересня 1937-го. Човен був виготовлений із стовбура дерева, а його довжина складала майже сім метрів. При відсутності кисню пісок із намулом законсервували його на тисячоліття.

Усередині дерево було

Орбелі Рубен – дослідник сабатинівського човна, фундатор радянської підводної археології.

Сабатинівський човен. Санкт-Петербурзький центральний військово-морський музей. Фотоекспозиція 1939 р.

обвуглене, тобто човен виготовляли шляхом випалювання. «На правому борту по всій його довжині були виявлені давні насічки і зарубки, - писав професор Орбелі, - сліди застосування тупого знаряддя. Створювалося враження, що човен не тільки ударявся об пороги чи береги, а й був об'єктом нападів».

Поки човен лежав на березі, складений із двох частин, під пильною охороною працівників НКВД, селяни готували транспортний засіб для його перевезення. До міцної гарби додали ще одну вісь, щоб збільшити її довжину. І на такій шестиколісній гарбі, вкритій свіжою соломою і запряженій волами, човен перевезли на залізничну станцію, де прямо з гарбою повантажили на залізничну платформу і відправили у Ленінград.

Перші висновки Орбелі підтвердили лабораторні дослідження, проведені 1938-го. Встановлено, що човен видовбали з суцільного дубового стовбура, вік якого – 360 років - визначили за кількістю річних кілець. Деревина мала велику зольність і містила більше заліза, ніж відомі найдавніші човні. Стан деревини та її хімічний аналіз вказували, що найбільш вірогідною датою виготовлення човна слід вважати 14-12 ст. до н.е., що припадає на середину бронзового віку, на племена катакомбної, багатовалькової кераміки, сабатинівської культур для місцевості степу та лісостепу. На перший погляд, ця дата може викликати сумнів, адже човен оброблено кам'яними знаряддями. Втім, як свідчать археологічні дані, техніка виготовлення кам'яного знаряддя праці досягла найбільш високого рівня розвитку саме на той час.

На борту човна було 12 отворів діаметром 10-15 см. Вони могли служити для кріплення лопатоподібних весел чи зв'язок очерету, які поліпшували плавучість човна. У тому ж році реставратор Ермітажу провів консервацію човна за допомогою скипідарно-каніфольної емульсії з домішками тімолу. У 1977-му при додатковому вивченні човна і знятті з нього точних розмірів було підраховано, що при довжині 6,8 м, ширині 0,8

м і висоті 0,97 м його маса становила 1088 кг. Він міг перевозити команду в 6-9 чоловік та приблизно 900 кг вантажу.

Товщина корпусу човна становила 8 см, днища - 10 см, бортів - відповідно 4 і 7 см зверху та біля днища, а носового і кормового транців - відповідно 30 і 10 см.

У світовій історії і в історії України Сабатинівський човен займає особливе місце. Його вважають одним із найстародавніх суден, які були підняті з підводних глибин. З 1939 року і до цього часу човен зберігається у Центральному Військово-Морському музеї у Санкт-Петербурзі

ЗАГАДКА З КАМЕНЯМИ У СТЕПАХ ПІД КОМПАНІЇВКОЮ

З 2,5 тисяч відомих сьогодні пам'яток археології Кіровоградщини особливе місце займає мегалітичний комплекс у Компаніївському районі, за яким закріпилася місцева назва «Межові камені». Це одна з найдревніших пам'яток, що створена руками людини. Менгіри - вертикально поставлені кам'яні блоки (стовпи, брили), які досить часто трапляються у вигляді груп та алей (паралельних рядів). Серед ймовірних їх призначень - культові (ритуальна огорожа інших споруд, символіка центру, визначення меж володінь, елементи ритуалів переходу або родючості, фалічна символіка), меморіальні, солярно-астрономічні (візири й системи візирів) та межові. Мегалітичні комплекси поширені у різних частинах світу. На території України вони виявлені у Криму і на Кіровоградщині. Та аля менгірів єдина – знаходиться вона за 2,5 км на південь від села Нечаївка Компаніївського району, на правому березі ріки Сугоклея та за 500 м північніше місця впадіння у неї притоки Сугоклейчик.

Учитель з Нечаївки Григорій Громко першим звернув увагу на те, що це мегалітична споруда, і зафіксував 12 найбільших каменів алей, що утворювали 6 пар. Протягом останніх трьох років Межовими каменями цікавляться й учені. У 2011-му кіровоградські археологи Микола Тупчієнко та Валентин Собчук встановили протяжність алей - 779 м, і що утворена вона значно більшою кількістю каменів - щонайменше 15 пар. У 2012-2013 роках Собчук провів більш детальне вивчення об'єкта.

- Складено план комплексу, визначено точні географічні координати кожного з каменів-менгірів, встановлено розміри їх наземної частини та геологічне походження, здійснено шурфування навколишньої території, знайдено нові групи каменів, що могли бути його складовою частиною, - говорить Валентин Володимирович. - Ці дослідження дозволили пропустити взаємозв'язок алей каменів з групою поховальних споруд -

курганів та поселеннями доби бронзи, які знаходяться неподалік мегалітів.

Відстань між каменями у парах від 1,5 до 3,2 м, а відстань між сусідніми парами каменів - від 12 до 150 м.

Переважає більшість менгірів укопані у ґрунт або знаходяться безпосередньо на поверхні. І лише камінь з 13-ї пари є виходом гранітного щита. Висота наземної частини найвищого вертикально вкопаного каменю 1,3 м. Інші камені висотою від 0,16 до 0,93 м. Різниця перепаду абсолютних висот найнижчої та найвищої точок алеї - приблизно 25 м.

- За визначенням головного геофізика геологорозвідувальної експедиції №37 Ганни Калашник, каміння місцевого походження - граніти порфірбластові різного ступеню вивітреності, - продовжує Собчук. - Вага найбільшого менгіра - щонайменше 2 тонни. Та складність роботи будівничих полягала не тільки у переміщенні важких каменів, а й у дотриманні високої точності спорудження алеї - через усі 15 пар проходить єдина пряма. А от відхилення алеї від найближчого основного напрямку «схід-захід» - майже 16 градусів.

Неподалік від мегалітичного комплексу виявлено три давніх поселення, два з яких датуються добою бронзи (II тис. до н.е.), а одне - часом черняхівської культури (III-V ст. н.е.). Собчук припускає, що Межові камені також належать до доби бронзи.

Поблизу менгірів виявлено велику кількість окремих курганів та курганних груп. Найбільше зацікавлення викликає курганна група, що знаходиться на відстані 0,5-1,5 км у західному напрямку від останньої пари. Якщо умовно продовжити осьову лінію мегалітичного комплексу у

південно-західному напрямку, то вона перетне ареал даної курганної групи з трьох насипів. Висота найбільшого кургана 2,5 м, на його поверхні ряд крупних укопаних каменів.

- Є дві версії призначення мегалітичного комплексу Межові камені, - говорить Валентин Собчук. – Алея прив'язана до поховальної споруди (споруд), і була конструктивною частиною єдиного комплексу, а головна частина - кургани. Поблизу багато крупного правильних форм каміння у двох лісосмугах, що проходять майже перпендикулярно до умовної лінії, проведеної від алеї мегалітів до курганної групи. Це каміння зосереджувалося саме в точках перетину цієї умовної лінії з лісосмугами, що свідчить про стягування цих каменів з найближчої території, щоб вони не заважали землеробству.

Валентин Володимирович припускає, що це каміння із зруйнованої частини мегалітичної алеї, яка доходила до найвищого кургану. Алея була певним ритуальним коридором від поховальної споруди, або ж навпаки до неї. Найближчі аналогії до Межових каменів під Компаніївкою - алеї французької Бретані, де вони мають підхід до поховальних споруд – великих курганних гробниць.

Друга версія передбачає свідому астрономічну направленість кам'яних алей. Перевірка цієї версії лише розпочалася. Як встановив Собчук, загальний азимутальний напрямок алеї не співпадає з напрямком на схід-захід сонця у день літнього рівнодення, а також в інші ключові дні року - зимового рівнодення, весняного та осіннього сонцестояння. Щоправда, поки що не перевірялися крайні точки Місяця та напрямки на деякі сузір'я, видимі у цій частині півкулі. Як говорить Валентин Володимирович, дослідження Межових каменів будуть продовжені.

Оскільки останніми роками Межові камені стали відвідувати туристи, тож у 2011 році мегалітичний комплекс узято на державний облік зі статусом щойно виявленого об'єкту археології.

КАМ'ЯНІ СОКИРИ З КУЩІВСЬКОГО КЛАДОВИЩА

У нещодавно відкритих після семирічної перерви експозиціях обласного краєзнавчого музею виставлені кам'яні шліфовані сокири, які були знайдені у Кіровограді. Сталося це випадково 2 травня 1953 року, коли родина Карандукових копала на Кущівському кладовищі могилу для батька. На метровій глибині лопата зачепила камінь. Його викинули на поверхню разом з землею, і виявилось, що камінь відшліфований, а в його центрі – отвір. Коли ж копачі знайшли у ямі ще кілька таких каменів, то звернулися до міліції. На кладовище прийшли працівники музею і забрали знахідки. З незрозумілих причин подальші розкопки не проводили.

Дану знахідку археологи датують добою бронзи. Вважають, що на території Кущівського кладовища знаходилася майстерня з виготовлення

кам'яних шліфованих сокир. Сьогодні не можна говорити про те, що це була поодинокі, винесена за межі поселення майстерня, чи, може, вона була розташована у давньому селищі. Знайдений комплекс складався з чотирьох шліфованих сокир, серії шліфувальних каменів, крем'яних свердел у вигляді довгих стержнів.

Серед сокир є як готові вироби з просвердленим для руків'я отвором, так і напівфабрикати. Наявність самих виробів та інструментів для їх виготовлення дозволяє реконструювати процес свердління отворів за допомогою крем'яних свердел, піску, води та обертального пристрою.

Знахідка Кушівської майстерні є унікальною на території України в межах поширення пізніх культур доби бронзи другої половини II тис. до н.е.

Слід додати, що біля Аджамки, Бережинки, Вербової Балки, Дмитрівки, Красновершки, Новомиргорода, Новоукраїнки, Овсяниківки, Онуфріївки, Підгайців, Розумівки та в ряді інших місць на Кіровоградщині знаходили кам'яне знаряддя праці доби бронзи, різних її періодів. За розповідями місцевих жителів, біля села Звенигородка Олександрійського району також

часто знаходять як готові шліфовані сокири, так і напівфабрикати, що дозволяє передбачити, що тут колись була майстерня з їх виготовлення. Наші спроби знайти на Кушівському кладовищі місце, де у 1953 році відкопали кам'яні сокири, виявилися марними. кладовище давно забуте як

владою, так і людьми, чії родичі тут поховані.

Половина території являє собою надгробки, які поросли травою. Інша половина кладовища, на якій ще знаходиться зо два десятки кам'яних надмо-гильних пам'ятників, та кілька доглянутих могил, поросла непролазними хащами бузку.

Єдиний орієнтир, який вдалося знайти. – надгробний пам'ятник, що датований 1954 роком. Він дає приблизні координати, де могла знаходитися могила Карандукова, а отже місце майстерні з виготовлення кам'яних знарядь праці.

ГЛИНЯНИЙ ГОРЩИК - ЯК КАЛЕНДАР І МОДЕЛЬ ВСЕСВІТУ

Про високосний рік знали і не любили його ще три тисячі років тому.

Високосний рік - особливий, тому що зайвий день спотворює звичну реальність. Тож з високосним роком у нас пов'язано багато повір'їв, прикмет і забобонів. Виявляється, знали про нього і намагалися себе убезпечити від усіх його неприємностей і люди, які населяли нашу місцевість ще більше трьох тисяч років тому. Поселення та курганні поховальні пам'ятки тих часів дають цікавий матеріал про розвиток керамічного виробництва та застосування глини.

Це вже був не тільки кухонний, але й столовий та культовий посуд, який виготовляли без застосування гончарного круга. Досить усталена рельєфна орнаментака керамічних виробів – зигзаги, трикутники, ромби, кола – мала глибокий символічний характер і була пов'язана з міфологією, космогонією та календарною числовою символікою.

Вивчення кераміки катакомбної культури, зокрема її орнаментації, дозволило висунути гіпотезу про існування у населення цього часу своєї календарної системи відліку часу, яка була поєднанням сонячного та місячного календарів.

Так, горщик, знайдений у 1990 році кіровоградським археологом, кандидатом історичних наук Миколою Тупчієнком у кургані №21 біля селі Головкивка Олександрійського району, передає календарну символіку 13-місячного високосного місячного року, поширеного в зазначений період на Близькому Сході. Горщик був вкопаний у поховальний

грунт догори дном і вщент заповнений жовтою глиною. Подібної глини поблизу кургану немає, її сюди принесли. Денце горщика орнаментоване солярним знаком у вигляді вписаних одне в одне чотирьох кіл. Плечики прикрашають невеликі циліндричні наліпи, нижче яких знаходяться 13 прокреслених фестонів, що нагадують пелюстки. При погляді зверху орнаментация горщика справді нагадує зображення квітки. Як виявилось, своїми наліпами горщик був орієнтований за сторонами світу, що поряд з

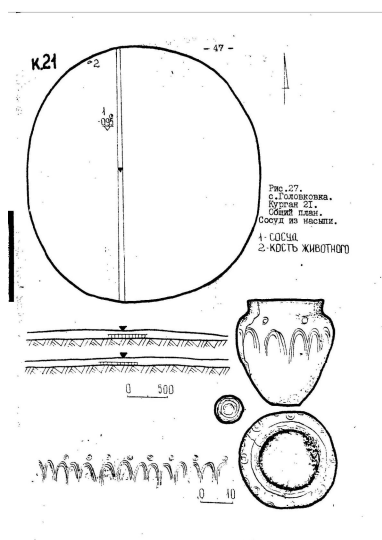

відсутністю поховань у кургані свідчило про культовий характер цієї посудини.

Скоріше всього, він уособлював собою Всесвіт (подібні уявлення про моделювання світу у вигляді горщика відомі з міфологій багатьох народів світу) з його плином часу, і був зроблений до якоїсь

визначної календарної дати. Такою датою, виходячи із зображення на плечиках 13-ти фестонів, могло бути введення до року 13-го місяця, що робилося періодично, наприклад, населенням Близького Сходу ще у III тис. до н.е..

- Цей горщик пов'язаний з високосним роком, - говорить Микола Тупчієнко. - Датування горщика майже співпадає з періодом царювання Хамурапі (1793-1750 р. до н.е.).

А цей цар Вавилону відомий тим, що провів календарну реформу. У творців горщика був місячний календар, який передбачав періодичне введення високосного року.

У цьому році був не додатковий день як у нас, а додатковий місяць – 13-й місяць. До Хамурапі не було системи, коли його треба вводити: коли помічали значні відхилення - тоді і вводили. За реформою Хамурапі, 13-й місяць з'являвся кожні 3-4 роки. Тобто був семирічний цикл: два роки - високосний рік - три роки - високосний рік.

У кургані висотою 0,5 м та діаметром 20 м поховань не було, на

відміну від п'яти сусідніх курганів. Гляниний горщик-календар знайшли на глибині 1 м за 7 м від центру кургану. Ліпна яйцевидна посудина має невисокий прямий вінець. Дно невелике, у діаметрі 9.5 см, плоске. Внутрішня і зовнішня поверхні покриті розчесами. Висота посудини – 35 см, діаметр по центру - 33 см, діаметр вінця - 25 см. Гарно обпалена глина, що до того часу не дуже характерно. Між пелюстками по самому краю глечика 8 циліндричних наліпів, які співпадали з сторонами світу.

- Цей горщик можна розглядати не лише як календар, а й як моделювання світу його творцями, - продовжує Микола Петрович. - Горщик – це яйце, глина – жовток, зародок. 13 пелюсток - 13 місяців. Це прострове і часове моделювання Всесвіту. Високосний рік люди, які населяли наш край у ті давні часи, вважали проблемним. Ці люди хотіли убезпечити себе, змодельовавши Всесвіт у вигляді горщика і поховавши його, а потім продублювавши цю ідею у вигляді первісної гори – кургану. Скоріш за все, курган з горщиком насипали у березні чи вересні.

ЮВІЛЕЙ ЗАСНОВНИЦІ МІСТА

Сьогодні не прийнято згадувати російських царів, а тим паче шукати в їх діяльності позитивні щодо України моменти. Та навіть найпалкіший патріот України не заперечить, що Єлизавета Петрівна, російська імператриця (1741-1762), дочка Петра I, з великою прихильністю ставилася до України, її народу та пісні. Подорожуючи Україною, і перебуваючи у захваті від вражень, вона сказала: “Як я люблю народ цей — вихований і незлобний”. Наскільки достовірне дане висловлювання - судити важко, але, виходячи з доброзичливого ставлення до України, цілком допустимо, що імператриця так говорила.

Разом з тим, оцінка її правління може бути діаметрально протилежною і залежить від аргументації. Той же патріот правильно дорікне, що Єлизавета розігнала Запорізьку Січ. Та для нас, кіровоградців, для нашого міста доленосним став її указ від 14 січня 1752 року про заснування фортеці Святої Єлизавети (закладена 18 червня 1754 року), від якої бере свій початок місто Єлисавет - Єлисаветград (з 1784) - Зінов'євськ (1924-1934) - Кірово (до 1939) - Кіровоград.

Ми згадали про імператрицю Єлисавету не випадково. Вона народилася 29 грудня 1709 року, тобто 300 років тому. За словесними політичними баталіями навколо президентського крісла у Кіровограді не згадали про цей ювілей. Звісно, дивно було б, якби це зробили ті політичні сили, які називають себе демократами. Але ще дивнішим є те, що про цей ювілей забули навіть прихильники перейменування Кіровограда на Єлисаветград, тобто повернення місту його історичної назви. Щоправда, вони пов'язують першу назву міста не з іменем імператриці Єлисавети, а зі

Святою Єлисаветою. У принципі так воно й є, якщо брати до уваги назву фортеці, від якої стало розростатися місто. Та й те, що саме за указом Єлисавети Петрівни було засноване місто, цього ніхто не може заперечити.

P.S. Якщо хтось з читачів вирішив, що цією публікацією ми хочемо знову підняти питання про перейменування міста, то він помиляється. Наслідки від цього будуть набагато серйозніші, ніж проста зміна назви окремої вулиці. А як кіровоградська влада може перейменувати вулиці, ми бачили це торік на прикладі вулиці Луначарського-Чорновола.

ГЛИНЯНА ПЛАСТИКА ЦВІТНОГО

У відділі мистецтв бібліотеки ім.Чижевського виставлені роботи гончарів села Цвітне Олександрівського району. В експозиції зібрані колекції обласних художнього та краєзнавчого музеїв, краєзнавчого музею Олександрівського району, вироби з приватних колекцій В.Нагорного (складає основу експозиції), О.Малюка, В.Філімонова, О.Босого, Л.Гарбузенко, Л.Кулініч та ряду інших поціновувачів гончарства.

Писемні згадки про виготовлення у Цвітному посуду датовані ХІХ ст. Місцеві майстри робили макітри, горщики, глечики, риночки для смаження сала, форми для випікання тіста, чайники, тикви, куманці, барильця, кухлі, миски, глиняні іграшки та декоративні скульптурки. Продавали їх у сусідніх селах, а також на Черкащині, Одещині, Херсонщині, Полтавщині, і навіть у Молдові. Пропорційні, з округлими стінками і прямими вінцями вироби обливали зеленою, жовтою та коричневою поливами.

Напочатку ХХ ст. село стало одним з найбільших осередків виробництва полив'яного нерозмальованого посуду у Наддніпрянщині.

Гончарною справою займалося 80 відсотків чоловічого населення, у 242 дворах жили гончарі, діяли два гончарні заводи. Сировину добували у колодязях-шахтах, глибина яких сягала 20 м. Були професійні копачі. Їх праця була тяжка і небезпечна. У селі говорили «пішов у Сибір», а розуміли «пішов копати глину». Місцева глина - якісна, чиста і пластична. Її зсипали на подвір'ї у спеціально відгороджене місце. Для одержання необхідного кольору та вогнетривкості змішували різні сорти глини. Формували балабухи, кожна з яких була розрахована на виготовлення окремої посудини.

Продавали виробі майстри та їх родичі, роз'їжджаючи по селах з вигуками «по горшки!». Вивозили товар на ярмарки і базари.

У 1913–1914 р. у Цвітному діяла учбова земська керамічна майстерня, де навчали розписувати посуд та ознайомили із секретами орнаменталістики.

Кампанія з розкуркулення боляче вдарила по гончарях Цвітного, більшість з яких репресували і виселили. На початку 1930-х у місцевому колгоспі організували гончарну бригаду, трохи згодом - гончарну артіль. Замість того, щоб наслідувати місцеві традиції, керівники промартілі активно впроваджували лише опішненський розпис.

Перед Другою світовою війною сільська бригада гончарів перетворилася на Промартіль, яка в повоєний час стала цехом Олександрівського райпромкомбінату. Згодом глину перестали видобувати з місцевих копалень, а завозили з Дніпропетровської області. Промартіль спеціалізувалася переважно на виробництві ужиткового посуду.

У селі працювали такі відомі майстри як Агей Койда, Марко та Василь Кучеренки, Аврам Кабак, Каленик Головка, Сергій та Мар'яна Свороби, Михайло Погрібний.

У дореволюційні роки найвідомішим майстром був Марко Кучеренко. Він робив фігурний посуд у вигляді звірів, займався анімалістичною скульптурою. Відомі його махорочниці у вигляді лева з роззявленою пащею. Син Василь у післявоєнні роки створив цикл скульптур на теми народного життя. Кілька з них зберігаються у краєзнавчому музеї, зокрема кілька хат-макетів, стріхи яких знімаються, а всередині можна побачити селянське житло - біля печі пораяється жінка, на лежанці бавляться діти, на лаві сидить і грає батько-гармоніст.

Один з потомствених гончарів Цвітного Іван Кролик у молоді роки здобув перше місце на конкурсі в Опішному за найбільшу макітру, де змагалися майстри з багатьох гончарних осередків України.

За зразками малюнків самобутнього майстра Агея Койда до другої половини 1960-х років художники-гончарі розмальовували керамічні вироби. Кілька його робіт (баранці, півники, леви) нині зберігаються в

Кіровоградському обласному художньому музеї. Надзвичайно колоритні створені ним декоративні водолії: набундючені індики, люті леви, а також потішне сімейство – свиня з десятком дрібних поросят.

У 1980-х роках гончарне виробництво у Цвітному стало занепадати. Сільський гончарний цех у цей час був підпорядкований Світловодському заводу художнього скла. Згодом виробничі площі приватизували, а обладнання для виготовлення кераміки продали. Таким чином, на межі ХХ–ХХІ ст. гончарні традиції цвітненських майстрів, витоки яких, очевидно, треба шукати в місцевих археологічних культурах, було знищені. Закупили німецьку лінію для виготовлення фарфорової продукції, проте з'явилися контрольні органи і, у зв'язку із заборгованістю, від'єднали цех від електромережі. Відтоді виробництво зупинилося, устаткування розікрали, а промисел остаточно занепав. На цьому, здається, багатовікова традиція гончарів Цвітного закінчилася. А якими були їх вироби – можна лише дізнатися з експонатів виставки.

ЗМІСТ

Скіфським бабам потрібен дах над головою.....	3
Тут продовжують учити духовності.....	6
Найбагатший древній скарб України знайшли у Глодосах...	7
Як революціонери шукали спонсорів.....	10
Будинок для “азардних” людей.....	12
Єлисаветградці пили воду з власних джерел.....	13
Банківський клерк допоміг шахряям	16
Де стояв «батько народів» у Кіровограді.....	17
Був млин, вирувало життя.....	19
«Чорні дошки» радянського села.....	20
Забутий ювілей.....	23
Не обійшлося без «тупикових ситуацій».....	30
Його картина на поштовій марці США.....	33
Кіровоградський слід Сірого Вовка.....	35
Нарком Баварської республіки.....	37
Історія Єлисаветграда – у картах Рябкова.....	39
Унікальність кіровоградського пам’ятника Леніну.....	41
Товаришу начальник!.....	43
Піщаний Брід, Родниківка та Перегонівка пам’ятають Нестора Махна.....	45
На Балашівці видобували буре вугілля.....	46
Нерозгадані таємниці колекції Ільїна.....	48
Тут був Тамм.....	52
Легенди і правда про потьомкінський дуб.....	55
Герб Кіровоградської області знайшли неподалек села Копані.....	56
Фронтний щоденник Володимира Гельфанда.....	58
Містична історія.....	60
Рідкісна монета.....	62
Будинок, у якому жив найбільший демагог серед більшовиків.....	64
Тихі вишневі Глодоси.....	66
Дуб, який пам’ятає Потоцького й Махна.....	69
Кропивницькому – від земляків.....	70
Особливої поваги не викликав.....	72
Кривава дорога до Комишуватого.....	75

Чий псевдонім носить місто.....	78
Єлисаветградський слід Пінкертонна.....	80
Геть неграмотність.....	83
Таємниця двох скринь.....	84
Скарб хана Батирчі і танк із золотом.....	87
Таємниця смерті Котовського.....	89
Містер Томпсон з Єлисаветграда.....	91
Язик мій – ворог мій.....	93
Шахрайство з облігаціями.....	94
Будинок, який побудував Вайсенберг.....	97
В Іванівці про Натана Рибак нагадують лише руїни старої школи.....	98
Проектував Лішневський.....	99
Отаманша Маруся Никифорова.....	100
Дівчина на прізвисько Володя	101
Битва за Єлисаветград	103
Страта, як політичний фарс.....	104
Новорічні листівки від Подушкіна.....	107
Супермаркет Заславського.....	109
Першими на Україні злочинців стали фотографувати у Бобринці.....	110
Єлисаветградці збиралися судити Леніна за надання американцям концесій.....	113
Цілителька.....	115
Почесні громадяни Єлисаветграда.....	117
Залишилася одна стіна.....	119
Дерибас, який будував БАМ.....	120
Аантифриз винайшов єлисаветградець.....	121
Як святкували Дено поліції у Єлисаветграді.....	122
Легенда Микити Сокура, або хто перший земляк-олімпієць.....	123
Лампи Яблочкова в Єлисаветграді.....	124
Чи був в Єлисаветграді цукровий завод.....	128
За що? Не розумію!.....	131
Убивця Троцького став Героєм Радянського Саюзу.....	132
Загадковий знак під Бережинкою.....	135
100 років першому автомобільному маршруту.....	137
Переєменувапти не можна залишити.....	138

Єлисаветградські гроші.....	139
Як кіровоградці з німцями у футбол грали.....	141
За слово «хуліган» слід завдячувати єлисаветградцю.....	143
Останні Герої великої країни.....	144
Отаманів грамофон.....	145
Людина анекдотичної дурості і некомпетентності.....	146
Конов'язь чи екіпажні стовпи.....	147
Запрошення до Москви.....	148
Гроші на бочку або на трубу.....	150
Як не служити у Червоній Армії.....	152
Візник, мені до заводу Зельцера.....	153
Правила гри у шашки написані в Єлисаветграді.....	155
Як керівництво піклувалося про юнкерів.....	157
На погану якість міської бруківки вказував ще Пашутін.....	161
Найуспішніший видавець Єлисаветграда.....	163
Єлисаветградський лихвар Санович паразитував на юнкерах.....	165
Перший легковий автомобіль в Єлисаветграді був в Емілія Бургарда.....	169
Берег лівий, берег правий.....	172
Не знав директив Центру.....	174
Побудовано 100 років тому.....	175
Сталося те, що мало статися.....	177
«Ланінопад» дійшов Кіровограда.....	178
Справа дворянина Олександра Шишкіна.....	180
Головний будинок області кілька разів перебудовували.....	183
Ранньослов'янський металургійний центр біля Гайворона... ..	185
Сабатинівський човен експонується у музеї Санкт-Петербурга.....	188
Загадка з каменями у степах під Кампаніївкою.....	191
Кам'яні сокири з Кущівського кладовища.....	193
Глиняний горщик – як календар і модель світу.....	195
Ювілей засновниці міста.....	197
Глиняна пластика Цвітного.....	199

Книга публікацій

Поліщук Володимир Васильович

ЗРОБЛЕНО В ЄЛИСАВЕТГРАДІ

Комп'ютерна верстка *О.С. Ротар*
Дизайн обкладинки *О.С. Ротар*
Технічний редактор *Н.М. Ротар*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 1.05.2014 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк – лазерний.
Ум.-друк. Арк. 14,6475. Обл.-вид. арк. 12,98.
Наклад 300 прим. Зам. № 06/14.

Видавництво та друк
Ф-ОП О.С. Ротар м. Кіровоград,

<http://poly-kanceler.kr.ua> & <http://poly-kanceler.com.ua>

<http://worldworkweb.at.ua>

<http://worldworkweb.at.ua>

e-mail: foto_zakaz@ukr.net

Тел.: +380966015250, +380667665580